

Հ. ԵՄԵԼԻԱՆ ԿՈԳՆԱՆ

ՄԻՆԻՍՏ. ՈՒՆԻՎԵՐՍԻՏԵՏ

ՀԱՅ ԱՐԺԷՐՆԵՐ

ՈՒ ԱՐԺԱՆԻՐՆԵՐ

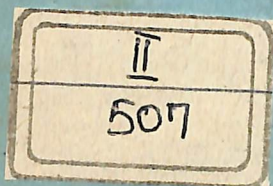
ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՕՆԵՐՈՒ ԱՌԹԻԻ

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

ՄԵԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1938

92

Librairie H. PALOUYAN
43, Rue Richer
PARIS (9e) Tél. PRO. 25-46

17 APR 2013

II
507

Տ. ՍԵՂԵԿ ԿՈԳՆԱՆ

ՄԻՆԻՐ. ՈՒՆԱՐԷՆ

BIBLIOTHÈQUE
THOMASSIAN

INTERDICTION
d'emporter ce livre

ՀԱՅ ԱՐԺԷՐԱՆԵՐ

ՈՒ ԱՐԺԱՆԻՐԱՆԵՐ

ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՕՆԵՐՈՒ ԱՌԹԻՒ

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

ՄԵԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1938

BUCHHEIM
THOMASIAN
INTERSECTION
of Rochester & State

ՈՒՆԿՆԴԻՐՆԵՐՈՒՍ

Հ. Ս. Կ.

11-5079K

ՑԱՆԿ

Ա. ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՑԹԻ ՕՐ	էջ
Հայ Մշակույթը	1
Մշակը	11
Կոթող ու գէնք	19
Մաշտոցեան Միութիւն	27
*Մշակույթի պակասը	36
Բ. 1915ի ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒ ՕՐ	
*Ազգային խիղճը	47
Մեր պարծանքը	53
Գ. ՄԱՅԻՍ 28	
Ազգային անկախութեան համար	59
Դ. ՎԱՐԴԱՆԱՆՔ	
Հայրենասիրութիւն, Ազգասիրութիւն	69
Ե. Հ. Մ. Ը. Մ.	
Ոչ միայն մարմին	81
Բարձրացի՛ր. Բարձրացո՛ւր	89
Արժանի՞ է ապրելու	95
Ջ. ՄԵԻԹԱՐ ՍԵՐԱՍՏԱՅԻ	
Դրօշին	103

* Աստղանիշները հրատարակած է «Արագ» (Բուկարեստ)։ Վերստին
կը տպենք չնչին փոփոխութիւններով։

Ա.

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՕՐ

(Ս. ԹԱՐԳՄԱՆՁԱՅ)

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԸ

Յետ-պատերազմեան շրջանի նորոյթներէն է՝ Օրեր նուիրել մարդկային կարեւոր արժէքներու։ Շատերու համար ազօտ ու մթին, բայց յինքեան լուսատեսիլ այդ արժէքները՝ Օրերու շնորհիւ կը պայծառանան, մարմին կ'առնուն, այնու որ ամէն մարդու ըմբռնումին եւ միանգամայն շահադրդուութեան կը մերձեցուն անոնք։ Լաւագոյն եւ դիւրին միջոցն էր դա, հասարակութիւնը ցնցելու եւ զայն բաղձացուած տեսակէտին վերացնելու։ Կան օրեր մայրերու, տղոց, որբերու։ Պատճառը։ Որովհետեւ դէպքերու դժնեայ ու դժխեմ չդիմացումով՝ մարդիկ կը մոռնան արժէքը մօր, տղուն, որբին, ու նաեւ մշակութային բարձր արժէքները։ Ու Օրերուն բոմբիւնը, մրճանման հարուածները պէտք են որպէս զի հասարակութիւնը թոթուէ իր թմրիրը, բանայ աչքերն ա'յն լոյսին, որ կ'արտադեղու տօնախմբուած զաղախարներէն։

* * *

Հարցուցէք այժմ Հայ Մշակոյթի բախտը, որուն դատապարտուեցաւ նա՞ յետ-պատերազմեան առաջին շրջանին, եւ հարցուցէք դարձեալ թէ այդ դատակնիքը չի՞ ներդործեր տակաւին լայն զանդուածներու վրայ։ Տարագիր ու վայրավատին ցրիւ եկած Հայութիւնը՝ կեանքի անմիջական կարիքներուն ի խնդիր՝ ստիպուած էր անտեսել արժէքներ, որոնք չէին տար յագուորդ՝ սովալլուկ մարդկան։ Մինչ մէկ կողմէն թուղպ ամպերով կը մթաղնէր արեւելք ամբաթաքուր ծածկելով հայրենական արժէքները, մինչ միւս կողմէն օտարութիւնը, օտար հողն ու ջուրը, օտար երկիրն ու օդը, օտար իմացական ու բարոյական արժէքները կ'առնէին զմեզ —

Թանձր պատնէշներ կը կանգնուէին Հայու եւ Հայութեան միջեւ, Հայուն եւ Հայ կրօնին, բարոյականին, Հայ լեզուին ու պատմութեան, Հայ գրականութեան ու գեղարուեստին, մէկ խօսքով՝ պատնէշներ, բարձրաթանձր պատնէշներ կը կանգնուէին Հայուն եւ Մշակոյթի մը միջեւ, զոր դարերը իբր հայ ճանչցած ու պանծացուցեր էին:

Կը կրկնեմ՝ դէպքերու դժնայ ու դժխեմ չլթայումով Հայը կը մոռնար իր մշակոյթը. Թունաւոր ու մահառիթ մթնոլորտէ մը ազդուած՝ նա կը կորսցնէր իւր տեսողութեան դժէշ լուսաափիւռ ջահերը: Կ'ուծանար իր մշակոյթէն: Կը մոռնար, կը թաղէր ինքզինքը մոռնալով Հայ Մշակոյթը: Այդ մահանման քնէն արթնցնելու համար հարկ էին ահագնադուրդ բոմբիւններ: Թմբիրը փարատելու համար անհրաժեշտ էին կաշնբուռն հարուածներ:

* * *

Ու ծնաւ այդպէս Հայ Մշակոյթի Օրը, իբր բոմբիւն որոտասատ, իբր մրճանման հարուած Հայ սրտին, Հայ ըղբղին, Հայ հոգւոյն: Այդ օրը յոյսի եւ լոյսի, սրտապնդումի եւ խանդավառութեան օր է, վասն զի ան կը ձգտի ի լուր աշխարհի սա աներեր իրողութիւնը ի հեճուկս թերահաւատներու, յաշաղկոտներու, եւ զաչացուններու, հռչակել, թէ կայ Հայ Մշակոյթ մը, հնութեամբ՝ պատկառազդու, բովանդակութեամբ՝ ամենաճոխ, նկարագրով՝ ինքնատիպ:

Ազդը սոսկ արիւնէ, ոսկրէ, գանգէ ու ճակատէ չի կադմուիր: Նա կ'ենթադրէ ազգային գիտակցութիւն, իսկ դա բնական պտուղն է Մշակոյթի: Մշակոյթը ազգի մը համար աւելորդ պերճանք մը չէ, այլ հոգի եւ սիրտ. առանց անոր կարող էք ունենալ ցեղեր, ամբոխներ, խմբակցութիւններ, բայց ոչ ազգ: Ունեցած ենք մենք ալ մեր ամբոխային շրջանը — բայց արդէն ի սպառ միգամած մշուշապատ: Երբ Հայը երեւան կու գայ պատմութեան թատերաբեմին վրայ, նա արդէն ազգ մըն է իւր գիտակցութեամբ եւ իւր ինքնուրոյն մշակոյթով: Նա ունի իւր սեպհական անունը, իւր լեզուն ու

երգը, կրօնն ու բարոյքը, իւր սեպհական ճարտարարուեստն եւ գիտակից, նպատակակէտ ճիզը՝ միասնական ուժով իւր բախտը անօրինելու, ապագան կերտելու: Թէեւ ոչ անկախ միշտ, թէեւ պետականօրէն հպատակ, բայց ինքնակայ իր մշակոյթով:

* * *

Պատկառելի կոչեցի զայն իւր հնութեամբ, ո՛չ առաջինը, ամենահինը, ակնադրելը ուրիշ մշակոյթներու: Պարծանքով կը շեշտեմ այս պարագան, վասն զի մեզ համար աւելի պատուաբեր է մեր իրական դիրքը քան առաջելային առաջնութիւն մը: Ամէն ազգ կ'ունենայ իր մանկութեան շրջանը, երազային ու մառախլապատ, եւ ամէն ազգ իւր մանկութեան շրջանին՝ իւր մշակոյթը առաջին եւ ամենահին կը համարի: Այսպէս Յոյնը, այսպէս Լատինը, այսպէս նաեւ մենք, մեր անչափահաս դարերուն: Սակայն մանկութեան հետ թօթափած երազները՝ չափահասի վայել զգոնութեամբ կը խոնարհինք պատմութեան պատգամներուն առջեւ, ու թոյլ կու տանք, որ ուրիշներ, որոնք տակաւին հաղիւ կը թեւակոխեն մանկութեան հասակը, թոյլ կու տանք որ նման երազներով օրօրուն, խլելով մեզմէ արգաստանքի ժպիտ:

Երեք հազար տարուան հնութիւն ունի մեր անգիր, եւ առ նուազն 1600 տարուան հնութիւն մեր գրաւոր մշակոյթը: Դա պատկառանք կ'ազդէ: Թող գան հրապարակ արդի ամէնէն քաղաքակիրթ ազգերը: Ոչ մին կարող է ուրանալ ալեգարդ փառքը Հայ Մշակոյթին: Եղած են, այո, հնագոյն մշակոյթով ազգեր ու կան տակաւին. բայց քանիներ այսօր չունին այլեւս գոյութիւններ: Իսկ ինչ որ այսօր գոյութիւն ունի Եւրոպայի կամ Ամերիկայի մէջ պարտական է գլուխ ծուկ Հայ Մշակոյթի առջեւ: Չեմ խօսիր երեկածին ծծկերներու մասին, քանի որ Գերմանն ու Ֆրանսացին, Ռուսն ու Անգլիացին անգամ պարտական են յարգանքի տուրքը տալ Հայ ալեւոր Մշակոյթին: Չեմ ուղեր վիրաւորել, բայց ինչո՞ւ լուել, որ Հայ Մշակոյթը ծնողքի, մօր ու դայեկի դեր կատարած է ազգերու հանդէպ՝ որոնք այսօր իրեն կ'անկուշեն: Չէ՞ որ ծնողանարդու, հայր-

ուրաց որդիներ եւս կրնան աշխարհք դալ: Եթէ թոյլ տաք, որ Քրիստոնէութիւնն ալ էական տարր համարիմ մարդկային եւ հայ մշակոյթի աղնուացումին ու պայծառակերպումին, հպարտօրէն պէտք ենք ի վեր հանել, որ Հայն առաջինն եղաւ բոլոր ազգերու մէջ, որ ճանչցաւ քրիստոնէութեան մշակութային ոյժը եւ խաչն ընդունեց պաշտօնապէս՝ խորհրդանշան իւր յառաջելովութեան ու վերելքին: Մեր տէրերն անգամ մեզմէ յետոյ պիտի փարէին խաչին՝ Նոր Դարու ու Նոր Մարդկութեան նշանին: Այսպէս ուրեմն պատկառելի հնութեան մը լուսապսակը կը կրէ իւր ճակտին՝ Հայ Մշակոյթը, թէ՛ հեթանոսական եւ թէ՛ քրիստոնէական:

Սակայն հնութիւնը՝ արտաքին, ժամանակագրական հանգամանք մըն է, որ, մեղի համար թէ եւ նշանակալից ու պատուարեր, սակայն մշակոյթի մը ներքին արժէքը չէ: Աւելցընենք ուրեմն պարծանքի վայել բուն առարկան — մեր մշակոյթի ամենաճոխ բովանդակութիւնը եւ ինքնատիպ նկարագիրը: Դա է, որ ամէն Հայու սիրտ պէտք է ուռեցնէ սուրբ հպարտութեամբ մը: Հայ Մշակոյթը կը բովանդակէ պատուական քարեր ամէն մեծութեամբ, ամէն գոյնով եւ հիանալի յղկուածքով:

* * *

Բայց ըսենք նախ թէ ի՞նչ է Մշակոյթը, զոր անչափ անգամ հոլովեցինք, առանց մէկին ու վճիռ սահմանով մը դադափարը պայծառացնելու: Մշակոյթը համադրումարն է այն բոլոր արժէքներուն, որոնցմով հողի ու մարմին կը դարգանան կ'աղնուանան, կեանքը կը բարելաւուի ու դիւրատար կը դառնայ, մարդ կը յարի բարւոյն, ճշմարտին ու գեղեցիկին եւ հաղորդակից կ'ըլլայ անոնց բնութեան: Մշակոյթով մարդ կը տիրապետէ բնութեան, անոր ոյժերը կը դարձնէ իրեն հարկատու, ծառայ: Դա մշակոյթի կեղեւն է, պատեանը որ կը կոչուի քաղաքակրթութիւն եւ որ առանձինն չի՛ բաւեր, զմարդ երջանկացնելու եւ պայծառակերպելու համար: Մշակոյթի էական արժէքը, հողւոյ՝ մշակոյթի մէջ է:

Ու ահա Հայուն փառքը: Եթէ նոյն իսկ չունենայինք ճար-

տարարուեստ ու զրականութիւն, երդ ու ճարտարապետութիւն, եթէ նոյն իսկ չպարծէինք թատերադիր, իմաստասէր, պատմագիր թագաւորներով, սակայն եւ այնպէս պիտի կարենայինք տօնել Հայ Մշակոյթը, որ հեթանոսական դարերէն ի վեր տնկած ու մշակած է սրտին ու հողւոյն մէջ չքնաղ առաքինութիւններ հաւատարմութիւն, պարկեշտութիւն, սէր ընտանիքի, հողի, հայրենիքի, հիւրասիրութեան, մեծանձնութեան, մեծագործութեան: Հայ հողւոյն այս մշակոյթը չեմ փոխեր ուրիշ մեծաշուքն թաղաքակրթութեան հետ, որ արտաքին փայլի չպարի ներքեւ կը ծածկէ փտախտի մանրէներ: Մեր դիւցազներգութիւնն է հաւատարիմ հայելին ու ցոլացումը այս հողեկան մշակոյթին: Անոր լուսահեղձ ներկայացուցիչներն են Զարուհի մը, որ Կիւրոսի համար կոյր՝ Տիգրանով կը հիանայ, Արայ մը՝ որ կ'արհամարհէ զԾամիրամ՝ Նուարդով երջանիկ, Աստղիկ մը՝ որ մշուշներով կը ծածկէ իւր զգաստութիւնը հայ կտրիճներու աչքերէն, Դրաստամատ մը, որ մինչեւ Անյուշ կը հետեւի իւր տիրոջ: Արագածի ծաղիկները չեն այնպէս երփներանդ ու քաղցրաբոյր ինչպէս հայ ընտանեկան եւ ընկերային առաքինութիւնները: Հին դիւցազներգութիւնը ցոլքն էր հայ իրական բարքերու: Իսկ թէ այժմեան բարքերը ինչպիսի՞ դիւցազներգութիւն պիտի ծնէին — կը թողում ձեր խորհրդածութեան: Հարկ համարեցայ չետեւ Հայ Մշակոյթի այս փառաշուք կողմը, որ յաճախ կը մոռցուի ի սէր զրականութեան եւ ուրիշ ճիւղերու:

Հողիէն անցնինք արտաքին մշակոյթի հիման՝ հողին: Հողագործութիւնը ամենահին եւ ամենամաքուր թանձրացումն է արտաքին մշակոյթի: Եւ հայ մշակոյթի շէնքն այդ անսասան հիման վրայ կառուցուած է: Դժուարաւ կարող էք դառնել երկրորդ ազգ մը, որ այնպէս յարած ըլլայ իւր հողին, ինչպէս Հայը: Ու այդ յարումը զգացումի, վայելքի, հանգստի սէրէ չէր բղխեր: Դա դադափարական պաշտամունք էր, նուիրագործուած Հայուն քրտինքովն ու արիւնովը: Բերրի, պտղաբեր, արդաւանդ այդ արտերն ու մարգերը հայ հողագործին դուրդուրանքին առարկայ են: Նա կ'ոռոգէ, կը հերկէ, կը

վարէ, կը ցանէ այն եռանդով ու տեսլապաշտ արիւնով, որով նկարիչը իւր վրձինը, բանաստեղծը իւր գրիչը կը շարժէ: Միթէ ամէն Հայուն մէջ բանաստեղծ մը չա՞յրիր ու Հայուն լաւագոյն ներկայացուցիչը հողագործը չէ՞ր: Միտ դրէք անոր երգերուն: Պէտք չէ տալ մոռացութեան, որ հայ լեզուի ու գրականութեան ոսկեդարէն շա՛տ յառաջ հայ աւանդութիւնը կը սիրէ յիշատակել ոսկեդարը հայ հողագործութեան, երբ արտավար մը խոսքն հող չէր դնուիր հայ աշխարհի մէջ:

Հողի բերքերուն հետ միասին կը ծլի ու կը զարգանայ հայ վաճառականութիւնը, որուն կ'իյնայ ռաճվիրայ դերը՝ կամուրջներ ձգելու աղղկ-աղղ, մշակոյթէ մշակոյթ: Հա՞րկ է ապացուցանել, որ հայ ծաղկեալ հողագործութեան թեւ թիւ կունք եղած է ծաղկեալ վաճառականութիւն մը: Հայ վաճառականներն իրենց կարաւաններով ամենամարպիկ զօդը եղած են հին աշխարհամասերու: Հնդկաստանէ մինչեւ Ափրիկէ կը հասնէին հայ վաճառականին կապերը, այնպէս որ յոյն եւ ուրիշ աշխարհակալներ Հայոց մէջ կը փնտռէին աշխարհադէտ առաջնորդներ: Ինչ որ Եփրատի վրայ ծախսող կաշկապտ կ'որ նաւերն եղած էին, նոյնը եղան դարեր վերջ բեռնարարձ հսկայ նաւեր Միջերկրականի վրայ — յուշարձան հայ մեծատարած վաճառականութեան: Ի՞նչ էր հայ վաճառականին տուրեւառութեան, արտածութեան առարկան: Լոկ հողի՞ բերքեր: Հոս է որ պիտի յիշատակեմ հայ մշակոյթի մէջ նոր, ոչ նուազ պանծալի ճիւղը՝ Հայ ճարտարարուեստը, Հայ արհեստը:

* * *

Հայուն արհեստագիտական բացառիկ կարողութիւնները, մտքի սրութեան եւ մատներու ճարպիկութեան փառաւոր վկաները կարծես վաճառականութեան դանդաղ ընթացքէն զփզոհ, հալածանքներու, տեղահանութիւններու փոթորիկին հետ սփռուեցան: Եթէ 1000 տարիէ ի վեր օտար այնքա՛ն երկիրներ իրենց դռները կը բանան Հայուն առջեւ. դա հայ ճարտար արուեստին շնորհն է: Դրացի եւ հեռաւոր, բարեկամ ու թշնամի — մանաւա՛նդ թշնամի — լիւրջի նպաստա-

ւորուած են Հայուն ճարտարարուեստով: Եթէ աղղի մը համար անհրաժեշտ է, որ համամարդկային արժէք եւ օգուտ ներկայացնէ, մենք այդ պայմանը լրացուցած ենք մշակոյթի այս մասով արդէն: Ճարտարարուեստով Հայը ամէն տեղ յառաջադէմ աղղակ եղած է — Լեհաստան ու Հունգարիա, Պարսկաստան ու Ռուսաստան, Ֆրանսա եւ Եգիպտոս: Հայ Մշակոյթի այս աղաղակող կոթողներուն ի տես՝ ծայրայեղ կուրուծիւն կը պահանջուի մեր ճակտին մուրացկանի պիտակը փակցընելու համար: Կրկնենք ու երեքնենք միշտ որ եթէ մենք օտարին շատ բան կը պարտինք, այդ պարտքը տոկոսներով վճարած ենք ու կը վճարենք մշակութային այս արժէքներով: Տեղւոյ անձկութիւնը կը ստիպէ զիս ակամայ հրաժարիլ հայ հոյակապ ճարտարապետութիւնը, դունադեղ մանրանկարչութիւնն ու քնքուշ երգը խօսքի նիւթ ընէլէ: Երկու խօսք միայն Հայ գրականութեան բովանդակութեան մասին:

* * *

Վերլուծեցէք, եթէ կարող էք, հայ հին, միջին ու նոր գրականութեան կազմիչ տարրերը: Մարդկային միտքը, սիրտն ու երեւակայութիւնը ինչ որ կարող էր հնարել, կը դնէք հայ գրով: Օտար հարստութիւննե՞րը, դոհարնե՞րը կը շահադրդուեն դձեղ: Ընտրեցէք ձեզի առաջնորդ հայ գիրը, ու ապահով պիտի նաւարկէք տիեզերական ծովանման մատենագրութեան մէջէն: Թարգմանութիւն է, կ'առարկէք, օտա՛ր մշակոյթ: Չեմ պատասխաներ, որ սկզբնազրի համարժէք ու աւելի մեծարժէք թարգմանութիւններ կան, այլ թարգմանութեանց կողքին մատնանիչ կ'ընեմ տոհմիկ գրականութիւն մը, որ համայնապարփակ է: Պատմութիւն, փիլիսոփայութիւն, բնական գիտութիւններ, աստղաբաշխութիւն, բժշկութիւն, բանաստեղծութիւն, իւր բոլոր սեռերով — մարդկային հասողութեան բոլոր այս նիւթերը մշակուած են հայ մտքով, լեզուով ու գրով, եւ մշակուած են այնպէս, որ ստութեան կը ծառայենք, եթէ ըսենք «օտար»: Ստիպուած ենք ողջունել հոն հայ գրական մշակոյթի ամենաճոխ բովան-

դակութիւնը: Ու այդ մշակոյթը սոսկ սեղմ աղբային օդուտէ
 դատ՝ ունեցած է եւ ունի նաեւ համաղգային նշանակութիւն:
 Պատմութիւններ կան, որոնք առանց հայ պատմագիրներու
 աջակցութեան, չեն կրնար գրուիլ: Լեզուաբանական հարցեր
 կան, որոնք առանց հայ լեզուի տարրերուն եւ յուշարձան-
 ներուն անլոյծ առեղծուած կը մնան: Արմատներ կան, որոնք
 ամբողջ արիական աշխարհը կը հետաքրքրեն, ու անոնց մեկ-
 նութեան բանալին հայ գրականութեան մէջ է: Քանի՞ աղղե-
 րու պատմութիւնը, անունն իսկ անհետ կորսուած կ'ըլլար
 եթէ չունենայինք հայ գրականութիւն: Օտար հեղինակներ
 կան, որոնք մեծարժէք գրութիւնները միայն շնորհիւ հայ գրին
 հասած են քաղաքակիրթ աշխարհին: Իսկ ի՞նչ ըսենք հայ
 բանաստեղծութեան, մանաւանդ հայ քնարերգութեան մա-
 սին, որ գեղեցիկ գրականութեան հոգին է: Գողթան երգիչ-
 ներէն սկսած մինչեւ մեր Երզնկացիները, Թլիւրանցիները,
 Քուչակներն ու Սայաթ Նովաները՝ գրականութեան մէջ սեռ
 մը մշակեցին եւ այնպէս մշակեցին, որ կրնանք ամենայն
 վստահութեամբ անոնց անունները հակադրել ԺԺ. դարու
 Եւրոպական բանաստեղծներու: Հայ մշակոյթը փշեպատ փո-
 թորկալից դարերու ծնունդ է: Ուրիշ ամէն տեղ զէնքի շա-
 րաչով մշակոյթներ ուծացած են — Հայո՛ւն մշակոյթը զէն-
 քով ծնած ու սնած է: Մուսաները բարեկամ չեն զէնքերու.
 միայն հայուն նկատմամբ բացառութիւն ըրած են:

* * *

Հայը միշտ ենթակայ եղած է օտար մշակոյթներու աղ-
 ղեցութեան, եւ այդ օտարները եղած են միշտ իրարու ան-
 հաշտ հակառակորդ, անհամբոյր մրցակիցներ ու մահացու
 թշնամիներ: Հայը ընդոտնել, նուաճել, բռնի ներարկել անոր
 իրենց մշակոյթը, խղրել ոչնչացնել հայկականը — ահա
 անոնց նպատակը, որուն ջանադիր եղած են: Հայուն վրայ
 գրոհ տուող թշնամի այն մշակոյթները կը կոչուին դարէ դար՝
 Արիական ու Սեմական, Արեւելք ու Արեւմուտք, Ասիա ու
 Եւրոպա: Իսկ Հայը կանգնած իր բարձաշխարհին վրայ, կ'ըն-

դունի, կը մարսէ, կը նմանափոխէ այդ թշնամի տարրերը եւ
 կ'երկնէ Հայ Մշակոյթը ինքնուրոյն, ինքնատիպ: Ինչո՞վ
 ինքնատիպ: Անով որ Հայ Մշակոյթը գաղափարական ներ-
 դաշնակումն է երկու իրարամերժ տարրերու, համերաշխ
 դուգաւորումը Արեւելականութեան եւ Արեւմտականութեան,
 դունադեղութեան եւ դսպուածութեան: Ահա նորութիւնը,
 հայաստեղծ նորութիւնը — որ Հայ Մշակոյթ անունը կը կրէ:
 Տարօրինակ է: Անմիաբանութեան համբաւ վայելող Հայը՝
 մշակոյթի մէջ խաղաղութեան, հաշտութեան, համերաշխու-
 թեան գլուխ գործոցներ կ'արտադրէ: Այնպէս եղած է, ու
 ցորչափ Հայ Մշակոյթը գիտակից մնայ իւր այս դերին եւ Հայ-
 րենիքէն ներս ու դուրս՝ ըլլայ այն վայրը՝ ուր հանդիպին ու
 համբուրուին Արեւելք եւ Արեւմուտք, Հայ Մշակոյթը կ'ապրի
 ինքնուրոյն եւ ինքնատիպ:

Դժուար է առաջին ակնարկով հաշտուիլ սա գաղափարին
 հետ, թէ Հայ Մշակոյթը աղղեցութեանց խառնուրդ է եւ սա-
 կայն ինքնատիպ: Բայց այդ չէ՞ պատմութիւնը բոլոր մշա-
 կոյթներու: Ամէն աղղ արտաքին աղղեցութիւններ նմանա-
 փոխելով, օտար տարրերու վրայ ի՛րը աւելցնելով ստեղծած
 է աղբային մշակոյթը: Յոյն մշակոյթը Փիւնիկեան եւ Եգիպ-
 տական մշակոյթներու աղղեցութեան ենթակայ եղած է: Եւ
 սակայն ո՞վ կարող է ուրանալ ինքնուրոյնութիւնը յոյն մշա-
 կոյթի: Լատին մշակոյթը սնած է յունականով, բայց լատին
 բնորոշ դժերով կերպարանափոխուած: Մեծ է այն աղղը,
 մեծ են այն ռահիլրայ մարդիկ, որոնք իրենց վրայ խուժող
 օտար տարրերէն առանց հեղձամղձուկ ըլլալու, անոնց կը
 տիրանան ու նոր մշակոյթ կը ծնանին: Վերածնունդը աղղե-
 ցութիւններու արդիւնք է: Գէօթէ իւր միտքն ու սիրտը կը
 բանայ միջնադարեան (Ֆաուստ), յունական (Իփիգենիա),
 իտալական (Տասսոյ), նոյն իսկ պարսկական (Diwan) աղղե-
 ցութեանց, բայց իւր յղացումները գերման մշակոյթին կը
 պատկանին, վասն զի օտար աղղեցութեանց տիրելով ստեղ-
 ծագործած է նա: Միքել Անջելոյ ինքզինքը յունական ար-
 ձաններով կը բեղմնաւորէր արտադրելու համար նոր դասա-

կանութիւն մը: Միայն անձկամիտ թուլահանճար անհատներ
ու ազգեր՝ ազդեցութեանց առջեւ պատնէշ կը քաշեն, որով-
հետեւ դերի ըլլալ չեն ուզեր, եւ ոյժը չունին իրենց ինքնու-
թիւնը արժեցնելու: Որքան բազմապիսի ու բազմակողմանի
են ազդեցութիւնները, այնքան աւելի հիացումի արժանի է
մշակոյթը, որ կըցած է զանոնք օգտադործել եւ ինքնատիպ
մնալ: Այսպիսի է Հայ Մշակոյթը — հիացում խլող:

ՄՇԱԿԸ

«Ո՞վ կարող է գրերու արժանի ներբողն հիւսել: — Գրե-
րով է որ ննջեցեալները կը դրոշմուին կենդանիներու յիշա-
տակին մէջ: Գրերով իրարու կը մօտենան հեռաւոր մարդիկ:
Գրերով կը ստանան ազգային ու պետական դաշինքները
տեւական ամբողթեան մը երաշխաւորութիւնը: Գրերով կը
սլահուին հանճարեղ մարդկան իմաստուն խօսքերը, դից
պատգամները: Գրերով կը յաւերժանան գիտութիւն ու կրթու-
թիւն սերունդէ սերունդ: Ուստի իրաւամբ կրնանք հաստա-
տել, որ թէեւ կեանքը կը պարտինք բնութեան, բայց մար-
դաւայել կեանքը կը պարտինք իմացական մշակոյթի, որ գրե-
րով կը սկսի:»

Դիողորի (ԺԲ, 13) այս խօսքը անփոփոխ կ'իւրացնեմ ու
կը հայացնեմ:

Յիրաւի, ո՞վ կարող է արժանի ներբողն հիւսել հայ գրե-
րուն ու ներբողն այն հայ հանճարին, որ զանոնք մեղի պար-
գեւեց:

Ոեւէ իր գովելի է համեմատ իւր ներքին արժէքին եւ ար-
տադրած պտուղներուն: Ու հայ գրերու արժէքը հայ մշա-
կոյթի համար այնքան էական է, որ կարելի չէ զանոնք իրարմէ
բաժնել: Հայ կեանքը, այդ կեանքը լի ելեւէջներով, բար-
ձունքներով եւ անդունդներով, առապարներով եւ դիւրակոխ
ուղիներով, ճահիճներով ու մարգերով, այդ կեանքը բազ-
մանկիւն եւ հոսանքաւ՝ գրերով կ'աղնուանայ, կը նրբանայ,
գրերով կը ճոխանայ, կը ձեւաւորուի: Կեանքը հոգւոյ ու
մտքի՝ գրերով միայն կը հայանայ: Հայ գրական ու մշակու-
թային կեանքը հայ գրերով ծնունդ ու սնունդ կ'առնէ, կ'ար-
մատանայ ու կը ճիւղաւորուի:

Նոր կեանք կը ստեղծէր Մաշտոց ազգին մէջ իւր գրե-
րով: Ազգային բնատուր ու բնատարր կեանքը կը վերածէր
մարդաւայել կեանքի: Զի — ըսաւ Դիողոր — մարդաւայել

կեանքը կը պարտինք իմացական մշակոյթի, որ զրերով կը սկսի, ու զրերով կը շարունակուի: Մաշտոց սկսաւ տալ ու ցայսօր կը շարունակէ տալ ազգին իմացական մշակոյթ՝ զրերով:

Եթէ անորոշ կը գտնէք «իմացական մշակոյթ» բացատրութիւնը, եթէ նա չի խօսիր երեւակայութեան, վերլուծենք դայն ու ըսենք. Մաշտոց հայ զրերով Հայուն տուաւ հայ լեզու, հայ միտք, հայ նկարագիր: Զի անհնար է իմացական մշակոյթ՝ առանց մշակեալ լեզուի, մտքի, նկարագրի:

Մաշտոց եռապատիկ մշակ է իւր զրերով:

ՄՇԱԿԸ ՄԵՐ ԼԵԶՈՒԻՆ

Զգացող ու խորհող բնութեան արտայայտութիւնն է լեզուն: Իրաւամբ կոչուած է Ռուբիկոնը, որմէ անդին անասունները — զգացող, բայց ոչ՝ խորհող այդ էակները — չեն կարող անցնիլ: Անասուններու հանդէպ անանցանելի սահմանադիւծ է կենդանի լեզուն, հնչուն թրթռուն, յայտարար նշանը դադափարներու:

Բայց երբ կենդանի լեզուի յօդաւոր ձայներն ու ճօճումները պատկերանան տեսանելի դառնան զրերով, լեզուն կը դառնայ Ռուբիկոն մը, սահմանադիւծ մը՝ բաժնելու համար ոչ թէ դադանը մարդէ, այլ մարդ՝ մարդէ, ազգ՝ ազգէ: Մին մշակուած կըթուած, միւսը՝ անմշակ անկիրթ: Անքաղաքակիրթ մին, քաղաքակիրթ միւսը:

Հայ այբուբենի Ռուբիկոնով Մաշտոց բաժնեց զմեզ անմշակ ազգերէ ու դասեց քաղաքակիրթ ազգերու կարգը: Երեսունուվեց աստիճանէ բաղկացած սանդուղ մըն է, որով Հայերէնը կրնայ ելլել բարձրանալ խնամուած, կոկուած, բարեձեւուած լեզուներու կատարը:

Մաշտոցի զրերով կը սորվինք մեր լեզուն: Անոնցմով կը կատարենք առաջին ու տարրական վերլուծումը մեր լեզուին. կը բաժնենք խօսքը՝ բառերու, բառը՝ վանկերու. զգալի կերպարանք կու տանք բաղաձայնին ու ձայնաւորին: Գրերը կը համոզեն զմեզ, որ շա՛տ ճոխ է մեր լեզուն հնչիւններով ու

բառերով: Լեզուական առաջին քայլերը զրերով առնելէ վերջ, զրերով կ'ընդեւանանք լեզուի խորութիւններուն ու բարձրութիւններուն, պարզութիւններուն ու բարդութիւններուն, գեղեցիկութիւններուն ու դժուարութիւններուն: Լեզուին քերականութիւնը — ձեւախօսութիւն եւ համաձայնութիւն — զրերով կը ստանայ բնորոշ օրէնք ու կը դառնայ ճկուն գործիքը երեւակայութեան, զգածումի, մտքի, սրտի, կեանքի — գրականութեան:

Մաշտոց մեր լեզուին կենդանի հոսանքը չկասեցուց զրերով, այլ ընձեռեց ազգու եւ միակ տեւական միջոցը պահելու ունէ՛ գաւառի, ունէ՛ դարու առանձնայատուկ բարբառը: Այրարատ ու Գողթն, Տարօն ու Տայք թող իւրայատուկ բարբառներ ունենան — Մաշտոցի զրերով կարող են պահուիլ, մշակուիլ, գրականի վերածուիլ: Ոչ միայն հայ լեզուի ունէլին, այլ եւ արծաթն ու սղիւնձը, Յունաբաններու եւ Լատինաբաններու ցեխը, Ժողովուրդին ռամկօրէնքը — բոլորը կը պատասխարուին Մաշտոցի զրերով:

Իսկ մեր աշխարհաբա՞րը — այս երբեմնի խորթ դաւակը հայ գրագէտին:

Ան ալ կոկուեցաւ, նրբացաւ Մաշտոցի զրերով:

Մաշտոց թերեւս չհասկնայ մեր լեզուն, մեր բանաստեղծները, բայց իւր զրերով կը սորվեցնէ մեզ իւր չհասկցածը: Ի լուր Սիամանթոյի մը, Վարուժանի մը, ան պիտի գոչէր. իմ զրերովս կ'ողբաք, իմ զրերովս կը գոռաք. իմ զրերովս կ'օրհնէք, իմ զրերովս վրէժ ու արդարութիւն կ'աղաղակէք: Ու իմ զրերովս պիտի յօրինէք Երզը Հայուն Յաղթութեան:

Գրերուն շնորհիւ կարող ենք կազմել հայ լեզուի պատմութիւնը, ճշդել անոր ցեղակցութիւնը, նկարագրին ու դիրքը համեմատական լեզուաբանութեամբ: Ի՞նչ պիտի հետազօտէին Հիւրշման ու Մէյէ հայերէնին, ինչպէս պիտի յօրինէր Այտընեան՝ Քննական Քերականութիւնը, Աճառեան՝ Արմատական Բառարանը՝ եթէ հայ լեզուն զրերով դրոշմուած չըլլար: Մաշտոց չէր անշուշտ արմատներ ստեղծողը եւ հայերէնի հնդեւրոպական բնոյթ տուողը: Բայց նա յանձնեց մա-

զաղաթներու լեզուն եւ հայթայթեց նիւթ լեզուաքննութեան : Զի առանց անոր գրերուն ի՞նչ պիտի մնար հայերէնէ : Ժողովուրդի կենդանի խօսքը : Բայց պիտի խօսէի՞նք արդեօք տակաւին հայերէն , եթէ Մաշտոցեան գրերու երկաթեայ սահպանակով զրահապատ չըլլայինք :

Ու ի՞նչ բարիք է մեզ համար , որ կը խօսինք հայերէն : Անոր կը պարտինք մեր հիանալի ընդունակութիւնը իւրացնելու կատարելապէս օտար լեզուներ — ընդունակութիւն մը , որմէ կը զրկուին օտարաշուրթն Հայեր մայրենի լեզուին հետ միասին : Բազմալեզու ենք , օտար հնչիւններու դիւրաւ կ'ընտելանանք , զի Մաշտոցեան հարուստ ստեղնաշարով մարդուած է մեր ձայնական դործարանը : Նրբամիտ հանճարով յօրինուած հայ բազմերանգ բաղաձայները — բ , պ , փ — դ , կ , ք — դ , տ , թ — ձ , ծ , ց — ճ , ջ , չ — զ , շ , ս — լ , Ղ — ո , ր — կը պարունակեն գաղտնիքը այն ճարպիկութեան , որով հայը կը խօսի օտար լեզուներ ընտանի սահունութեամբ :

Անշուշտ , Մաշտոց չստեղծեց հնչիւնները , այլ զանոնք անթերի ըմբռնեց եւ ճշգրտէն արտայայտեց : Մեծ դործ էր , որուն պտուղները մենք կը վայելէինք :

Մաշտոց՝ հոյակապ ուսուցիչ , մշակ մեր լեզուին :

ՆԱԵՒ ՄՇԱԿԸ ՄԵՐ ՄՏԻՆ

Մարդ աշխարհ կու գայ իբրեւ սրբաջինջ տախտակ , զուրկ գաղափարներէ : Հոգւոյ մէջ են միտք , իմացականութիւն , բայց ծանօթութեան առարկաները կը ստացուին արտաքին աշխարհէ : Այդ նպատակին կը ծառայեն բոլոր զգայարանները , սակայն միտք մշակելու ամենաճոխ միջոցն եւ ամենաուժեղ ազդակը՝ է լեզուն , գրական լեզուն , գիր ու գրականութիւն :

Մտքի այս գրաւոր մշակոյթը կը սկսի այն բոլորէն , երբ մանուկը՝ գրիչը ձեռքը՝ երբորոք տատանող գրեր կը ջանայ բեւեռել թղթի վրայ : Դա լոկ ձեռքի մարդանք չէ , այլ նաեւ մտքի , զի մանուկը կ'աշխատի գրերն իրարու այնպէս յարել ,

որ իմաստ մը յառաջ գայ : «Իմաստն» է մտքին առարկան , եւ իմաստ փնտռողը՝ միտք կը մարդէ , կը մտածէ :

Գիրը միջին տեղը կը գրաւէ աննիւթ գաղափարին եւ թանձր առարկային միջեւ : Մանուկը գրերու սանդուղներով կը բարձրանայ նիւթէն դէպի աննիւթը , զգալէն դէպի անզգայականը : Երեսային համար հացը այն սպիտակ բանն է , զոր մօրմէն կը ստանայ , կը ծամէ : Գրող կարդացող մանուկին համար հացը կը թօթափէ տակաւ այդ նիւթական հանգամանքը եւ կը դառնայ մտքի աննիւթական գաղափար մը :

Այսպէս կը մշակէ Մաշտոց մեր միտքը : Ու որքան աւելի յառաջագիմենք գրի մէջ , այնքան աւելի կը յառաջանայ , կը բարձրանայ մտքի մշակոյթը :

Չափելու համար բարձրութիւնն ու խորութիւնը , որուն մղուեցաւ հայ միտքը Մաշտոցեան գրերով՝ հարկ էր թուել հայ 1500ամեայ ճոխ մատենագրութիւնը : Անթերի շղթան հայ պատմագիրներու , զունդը հայ աստուածաբան հեղինակներու , աստեղափայլ հոյլը հայ բանաստեղծներու , թէ միջնադարեան թէ՛ աշխարհաբարեան — ամէնքը պարտապաններն հայ գրերուն — ու ոչ երբեք ապերախտ պարտապաններ :

Բնականաբար , մշակուած միտքը պէտք չէ որ ազգայինով դոհանայ , միայն ազգային տարրներով զբաղի :

Մաշտոցեան գրերը մտքի ոչ լոկ ազգային , այլ նաեւ համազգային մշակոյթ ապահովեցին մեզի : Մենք շահ տ բան փոխ առնելու , սորվելու ենք օտարէն : Չունինք Հոմերոս մը , Պլատոն մը , Վերգիլ մը , Շէյկսպիր մը , Գէօթէ մը : Բայց ունինք Մաշտոց մը , որ փոխանակ փիլիսոփայական ու բանաստեղծական հատորներու՝ տուած է 36 գիր : Այդ գրերով կարող ենք մեր մտքի սեպհականութիւն դարձնել օտար խորհողներու արտադրութիւնները : «Հայաբարբառ , հայերէնախօսը դտան Մովսէս եւ մարգարէք» — կ'ըսեր պատմիչը : Աւելցնենք . Հայաբարբառ հայերէնախօս կրնայ դառնալ ուրիշ հեղինակ օտար , որ արժանի է հայանալու : Ու քանինե՛ր հայացած են Ե . դարէն մինչեւ ցայսօր : Ու ոչինչ տուած են հայանալով : Քանի օտարներ ի սպառ կորսուելէ , անյիշա-

տակ անյայտանալէ փրկուած են հայանալով: Այդ ալ հայ
զրերուն երախտագիտութեան տուրքն է հանդէպ օտար մշա-
կոյթներու:

Մտքին հետ կը բաղձայի յիշատակել երեւակայութիւնը
— արարիչը գեղարուեստի, աստուածային արարչադործ
ոյժին ստուերը մարդու մէջ:

Լայնածաւալ դաշտ մը կը բացուի երեւակայութեան Մաշ-
տոցեան գրերով: Գեղարուեստական ճաշակ կը մարդեն ա-
նոնք, զի Մաշտոց կը պահանջէ ոչ միայն ուղիղ գիր, այլ նաեւ
գեղեցիկ, այնպէս որ գրականութեան այբուբենը միաժամա-
նակ այբուբենն է հայ գեղարուեստի: Կ'ուզեմ ակնարկել ոչ
միայն սիրուն գրերու, որոնք նուրբ ճաշակի, ճկուն մատնե-
րու արդիւնք են. կ'ուզեմ ակնարկել ոչ միայն այն բաղմա-
պիտի ձեւափոխութիւններուն, զորոնք հայ գրերը կը հան-
դուրժեն հաճոյք պատճառելով եւ յազուրդ տալով վառ
երեւակայութեան մը: Այլ կ'ակնարկեմ մեր միջնադարեան
մանրանկարչութեան, որուն դարկ կու տան հայ գրերը եւ
դայն հիանալի նրբութեան ու կատարելութեան կը հասցընեն:
Ձեռք առէք զիտեցէք մեր հին Աւետարաններէն մին, ու պիտի
չկարենաք ձեր հիացումը զլանալ այն հայրենակցին, որ կրցած
է վառ գոյներով եւ ամենաքնքուշ գծերով հայ գրերու մէջ
խտացնել թռչուններ, ձկներ: Հայ գրերու հեղինակը հիմ
դրած էր հայ մանրանկարչութեան եւ ձեռք առած նաեւ հայ
երեւակայութեան դաստիարակութիւնը:

Դաստիարակութեան մէջ մեզի ընդ առաջ կու գայ արդէն
նկարագիրը:

* * *

Ողջունենք ուրեմն Մաշտոցի մէջ

ՄՇԱԿԸ ՄԵՐ ՆԿԱՐԱԳՐԻՆ

Մարդ՝ անհատական նկարագրով է մարդ: Նոյն իսկ
բռնապետական տէրութիւններ, որոնք հաւաքական մարդը
կը պանծացեն ու անհատներ կը փճացնեն անխնայ, անոնք ան-
գամ անհատական նկարագրի ոյժն ունին իրենց հիմ ու նե-

ցուկ: Տիրող անհատներու ազդեցութեամբ, սերունդներու
ազդեցութեամբ, սերունդներու գործակցութեամբ, արեան
եւ բարձրու հաղորդակցութեամբ, հողային եւ ընկերային
բաժանակցութեամբ ու պատմակցութեամբ կը կերտուի նաեւ
ազգային նկարագիր:

Մեր ազգային նկարագրին կերտուածքը Մաշտոցի հօր
ազդեցութեան գրովը կը ցուցնէ:

Թէ այբուբենի ուսուցումը ընդհանրապէս կ'ազդէ նաեւ
նկարագրի վրայ, ճշմարտութիւն մըն է դաստիարակ հոգե-
խօսներէ ընդունուած:

Յիրաւի, զիր ու գեղարուեստ իրարու օտար չեն: Միւս
կողմէն գեղարուեստական գեղեցիկն, արուեստագիտական
ուղիղը սերտ աղբրսի մէջ են բարոյապէս ուղիղին եւ գեղեց-
կին հետ: Սահմանեցէք նկարագիրը ինչպէս կ'ուզէք, սահ-
մանին մէջ պէտք է որ զնէք բարոյական ուղղութիւն ու գե-
ղեցկութիւն իբրեւ էական ծանուցիչ լաւ նկարագրի: Արդ
Այբուբենը, այնու որ կ'առաջնորդէ ճաշակիտական գեղեցիկին
եւ ուղիղին, կ'առաջնորդէ նաեւ բարոյական գեղեցիկին եւ
ուղիղին՝ լաւ նկարագրի: Կրնա՞ք միթէ ուրանալ, որ կը
պահանջուի կամք, ուշադրութիւն, տոկունութիւն՝ ստանա-
լու համար ունակութիւնը հայ գեղեցիկ այբուբենի: Ու որ-
քան հաստատունն, նրբանան, գեղեցկանան Ա. Բ. ի գծերը,
թեքումները, ոլորումները, կորերն եւ ուղիղները, այնքան
աւելի կը հաստատուի կամքը, կ'աղնուանայ ճաշակը, կը
լրջանայ անհատը: Այդ հաստատութիւնը, կենդրոնացումը,
աղնուացումն ու լրջացումը՝ այբուբենն է կեանքի լրջութեան,
հաստատուն բարոյականի, գեղեցիկ նկարագրի, աղնիւ հոգւոյ:

Բայց նաեւ ազգային նկարագրի՞: Հակառակ Տախտոսի
հանրածանօթ վճռին եւ Մօրիկ կայսեր հայադրութ դատաս-
տանին (Ազգ մի խոտոր եւ անհնազանդ են, կան ի միջի մե-
րում եւ պղտորեն, Սեր. Զ.), որոնք արժէք չունին, զի օտար
չաճէ ներշնչուած են — կը սիրեմ մեր նախնեաց իբր նկա-
րագրական առաքինութիւն հռչակել հաւատարմութիւնը: Հա-
ւատարմութիւն հողի եւ ջրի, Աստուծոյ եւ եկեղեցւոյ, հաւա-

11-50494

տարմութիւն լեզուի եւ ցեղի: Հաւատարմութիւն այնքան խոր, անդրդուելի, անձնուրաց, որ Սասանեան Շապուհի նախանձը կը դրդուէր: Այսպէս էին նախնիք: Այսօր սակայն տխուր է իրողութիւնը, որ մեր առջեւ կը ցցուի: Հայորդիներու ցրիւ ու թափառական, հայրենազուրկ եւ անտուն կեանքն անհնար դարձուց ազգային միաձոյլ նկարագիր մը: Հայը կը փոխուի դէպի յոռին օտար երկնքի ներքիւ: Արդեօք բնական հետեւութիւնը չէ՞ սա նոյնքան տխուր իրողութեան, որ Հայը կը մոռնայ դրել իւր դիրք: Շատ հեռու եմ կարծելէ, որ ամէն հայերէն գրող ազնիւ նկարագիր ունի: Բայց հայ գրին անձանօթը կը զրկուի նկարագիր կազմող, կամք մարդող ոյժէ մը, որ ծածկուած է Մաշտոցեան այբուբենին մէջ: Մաշտոցեան գրերը վարակիչ նկարագիր ու հոգեբանութիւն ունին: Կը գտնէք հոն պարզն ու կնճռոտը, համեստն ու վսեմը, ըմբոստն ու հլուին, խեռն ու դիւրաթեքը: Եթէ կ'ուզէք հայերէն գրել, պէտք է որ հաւատարիմ մնաք հայ գրերուն հոգւոյն: Սակայն ճիշդ հոս է, որ կը սկսի արդի Հայուն անհաւատարմութիւնը, եւ կը շարունակուի ուրիշ կարգի անհաւատարմութիւններով: Անհաւատարիմ հայ գրին, ապա՝ լեզուին, ապա՝ հոգւոյն, ապա՝ նկարագրին, ապա՝ շահերուն — ազգուրաց:

Թերեւս այդ մարդիկ — աշխարհահռչակ գրագէտներ են, գերասաններ, բեմայարդարներ:

Բայց անհաւատարիմ հայ գրին՝ հայ չեն, ո՛չ լեզուով, ո՛չ մտքով, ո՛չ նկարագրով: Անոնք կա՛մ տղէտ կա՛մ ապերախ են հանդէպ Մաշտոցի՝ մեր Մեծ Մշակին:

ԿՈԹՈՂ ՈՒ ԶԷՆՔ

Այսպէս կը կոչեմ Մաշտոցի — մեր զրական մշակոյթի հիմնադրին — մեծ գործը:

Ամենի փոթորիկներու, աշխարհաստան յեղափոխութիւններու հետող ժայռանման կոթող: — Զէնք սայրասուր, մահառիթ՝ յաղթապան՝ ինքնապաշտպանութեան:

Կոթող ու Զէնք — ծնունդ խորաթափանց մտքի, նուրբ ճաշակի, աննկուն կամքի:

Երանի՜ անոնց, որոնք այդ կոթողին յենած, այդ զէնքը բռնած՝ կը պաշտպանեն մարդկային, երկրաւոր արժէքներէն լաւագոյնը: Կը պաշտպանեն օտարութեան եւ այլասիրութիւնի դէմ:

ԿՈԹՈՂ ՄՏՔԻ, ԿԱՄՔԻ

Շինարար եղած է մեր ցեղը: Հազիւ հրապարակ կ'ելլէ եւ իւր գերը կը ստանձնէ պատմութեան թատերաբեմին վրայ, իսկոյն կը նուիրուի շինարարութեան: Կը շինէ թէ՛ հաւաքաբար թէ՛ անհատապէս: Ո՛չ ժամանակի ժանիքը, ո՛չ ուրիշ եւ աւելի վայրադ ոյժեր չեն յաջողած ծածկել ակօսները, ջնջել հետքերը հայ շինարարութեան:

Մի՛ կարծէք, թէ միայն օտարը ջանացած է աւերել: Հայն ինքնին քանդելու հարկադրուած էր երբեմն:

Բայց ա՛յլ է աւերը՝ իբրեւ պայման նորաչէն կառուցուածքի, եւ այլ իբրեւ վախճան, նպատակ: Այս վերջին բարբարոսութիւնը անձանօթ է Հայուն: Նա ընդգրկած է աւերը իբրեւ պայման, իբրեւ հիմնայարդարութիւն, ու բարձրացուցած յուշարձաններ դադափարի:

Դարեր տեսած էր նա, գործածած էր զէնք ու բրիչ՝ շինելու համար իւր նոր հայրենիքը:

Մաշտոց, արքունի խորհրդական ու դիւանապետ, կը տեսներ բազմադարեան աշխատանքին արդասիւքները: Ծանօթ էր նա Երուանդին եւ Արտաշիսին, Տիգրանին ու Տրդատին — բոլորը զու մարտիկներ եւ իմաստուն աշխարհաչէններ:

Երկու հակոտնեայ յատկութիւններ, իրարամերժ, անհաշտ:

Չէ՞ որ շինարարութիւնը ընկեր ու պտուղ է խաղաղութեան, յատկանիշ խաղաղասէրներու:

Այո՛. բայց արեւու այս մոլորակին վրայ մոլորած մարդկութիւնը չի տար խաղաղութիւն, եթէ ինք զինքդ չես ցուցներ արժանի խաղաղութեան — զէնքով:

Ահա թէ ինչո՛ւ անվեհեր մարտիկներ պէտք էին ըլլալ ու եղած էին հայ շինարարները:

Այս է անսուտ պատգամը պատմութեան:

Հայ բարեչէն հայրենիքի կոթողները հայ զէնքերու համեղաճաշակ պտուղներն էին:

Բայց Մաշտոց, նոյնպէս մարտիկ, զէնքի մասնագէտ, Մաշտոց դժգոհ էր այն կոթողներէն:

Հոգեխռով խորհուրդներ, հարցական ու սպառնական, չըման կ'ընէին անոր մէջ:

Ի՞նչ մնացած էր Երուանդակերտէն, Արտաշատէն, Տիգրանակերտէն: Ո՞ւր էին արաստոյ քարերէ հսկայ, հոյակապ ապարանքները, հաստարեստ աշտարակները:

Քարուքանդ, սուղ ու թախիծ զգեցած՝ անշքացած փառքեր կ'ողբան:

Իսկ մտքի արգասիքնե՞րը:

Ո՞ւր էին Արտաշիսի մը ողբերգութիւնները. Պարոյր — Պրոյերեսիսի մը ճոռոմ խօսքերը:

Ինչո՞ւ էին հնչեր առաքելական քարոզները: Գրիգորի մը, Ներսիսի մը աստուածաշունչ խրատները պէ՞տք էին ի սպառ յօդս ցնդիլ:

Միայն աւերակնե՞րը պատմեն մեր թագաւորներուն մեծագործութիւնները: Իսկ անոնց օրէնքները, դիւանագիտական դաշինքները օտարի՞ն ստացուածք ու գաղտնիք մնան:

Ապա մե՞նք, կը խորհէր Մաշտոց, ի՞նչ կը թողունք մեր յաջորդներուն:

Պիտի մոռցուի՞ Վռամշապուհ: Մեր ալ պատմիչները մունջ քարերը պիտի ըլլան:

Բայց մեր զաւակները պիտի հասկնա՞ն լեզուն Տրդատի հովանոցին, Տեկոռի տաճարին, Վաղարշապատի կաթողիկէին:

Ու որքա՞ն պիտի տեսէ անոնց իսկ դոյութիւնը: Արդեօք պիտի չգա՞յ ժամանակ, երբ հայը վատասերած, այլասերած, իւր ձեռքով քանդէ զանոնք: Կրնա՞յ դալ: Պիտի դա՞յ: Հայ շինականը հողւով ու սրտով հեռու է այն հողիէն, դոր տաճարները կը խորհրդանշեն: Հեթանոս անունը նետեց, բայց բարքով մնաց նոյն, զի օտարը չի խօսիր սրտին: Խորթ է անոր Ասորին, խորթ է նաեւ Յոյնը:

* * *

Այսպէս կ'ալեկոծէր Մաշտոց:

Ու լքեց զինուորական ասպարէզը հեռացաւ արքունիքէն. չուղեց այլեւս հայ պետական դիւանը պահլաւ ու յոյն լեզուներով խճողել:

Առաւ կրօնաւորական սքեմ. քաշուեցաւ միայնարան:

Անապատ ու միայնութիւն բերրի հող, ջերմիկ արեգակ են մեծ ու փրկաւէտ խորհուրդներու համար:

Հոն հասունցաւ պտուղն անոր հոգեկան վսեմ երկունքին: Կրօնաշունչ եւ ազգասիրական:

Հոն վճռեց նոր կոթող մը կանգնել:

Թոյլ ու ջլատ երազատեսի վճիռ չէր:

Վճռին դործադրութիւնը չսպասեց երազներէ, տեսիլներէ:

Ձինուորականի խառնուածքով լծուեցաւ դործի: Չունէր զինավառ բանակներ իրեն տրամադրուած: Ունէր խորաթափանց միտք, անվեհեր կամք:

Նախ թափանցեց հայ լեզուի էութեան, հնչիւններուն: Ապա դառաւ միջոցը հանելու զանոնք օղոյ եւ ալկանջի միահեծան իշխանութենէն եւ ենթարկելու աչքի լոյսին:

Անապատը հասունցուց, բայց անապատը չէր յարմար վայրը դործադրութեան:

Դուրս կու գայ անապատէն Տիտանը՝ մեծ խորհուրդը կուրծքին մէջ:

Տենդագլին աշխատութիւն: Ճամբորդութիւն նահանգէ նահանգ, դաւառէ դաւառ: Մանրամանր խուղարկութիւն դաւառական հնչիւններու եւ բառերու:

Ապա դէպի արտասահման:

Ճշմարիտ աղագսիրութիւնը դիտէ օգտուել օտարէն:

Պրպտում, որոնում օտարութեան մէջ: Մայրաքաղաքներ իրարու կը մօտենան Հսկային քայլերով:

Կատարեալ պէտք է որ ըլլայ կոթողը: Իսկապէս բնորոշ ծրագիր, յղիւած ձեւեր, հաստատուն ատաղձ: Նպատակայարմար ու ճաշակաւոր:

Առանց յոխորդ յանձնապատանութեան կը դիմէ փորձագէտներու մասնագէտներու հմտութեան, ձիրքերուն: Բայց ինքն է ճարտարապետը: Ինքը կը չափէ, կը թափէ, կը ձեւէ կաղապարը կոթողին:

Ու անծանօթ — աւա՛ղ անծանօթ — օրուան մը յաւէտ բարեբաստիկ մէկ ժամուն Դիւցաղնին մատներէն կը ծորին կը թորին մէկ մէկ, անջատ անջատ, պարզ ու յստակ՝ ԱՅ—Ք:

Ո՛ր կախարդական գրեր, ի՛նչ խորհուրդ եւ ի՛նչ ոյժ կը մարմնացնէք:

Վե՛ր առէք Ձեր գլուխները Հայե՛ր: Հպարտ ու վստահ՝ մատնցոյց ըրէք կոթողային գործը Մաշտոցի: Կիկերոն պիտի չհամարձակի կոչել զմեզ բարբարոս: Նետեցինք բարբարոսի կեղեւանքները: Քաշեց կորդեց զմեզ Մաշտոց անդիւր աղգերու ամբոխէն: Վի՛հ մը բացաւ, ու վի՛հէն մէջ ցցեց երկաթեայ գրերը աջահայեաց աջաշարժ: Դրաւ տարածեց մեր վրայ հովանին լոյսի ու գրականութեան:

ԱՅԳ — ու ահա Եղնիկ, Կորիւն, Թաթուլ:

ԱՅԳ — ու ահա Հրեաներ, Յոյներ, Ասորիներ իրենց մտածութիւններուն հայկական զգեստ կու տան:

ԱՅԳ — ու երթաք բարով պահլաւ ու սասանական գրեր ու գրքեր: Տեղ տուէք սա անդուգական գրերուն, հայ գրերուն:

ԱՅԳ — սրեցէք ձեր աչքերը, ու պիտի նշմարէք ինչպէս բարձրաբերձ ծառի պողաբարձ ձիւղերը սերման մէջ՝ Մանդակունին, Խորենացին, Նարեկը, Շնորհալին, Կեչա-

ռուեցին, Ֆրիկը — բոլորը, բոլորը, գրի ու գրչի վարպետները, պարծանքները հայ մտքին: Վենետիկ ու Վիեննա, Տիբիս ու Պոլիս, Երեւան ու Պարիս ծրարուած ամփոփուած են հոն կը սպասեն իրենց ժամանակին, որ բացուին ծաղկին:

ԱՅԳ — ու կը թօթափին իրենց քար լոռութիւնը շիրիմները, խաչքարերը, եկեղեցիները: Միայն միջոց ու տեղ գտէք այդ գրերը քանդակելու, ու բարաւոր, դուռ, պատուհան, գմբեթ, մոյթ ու սիւն — ամէնքը կը սկսին խօսիլ անուններով ու թուականներով, եւ ամէնուն լեզուն հայերէն է:

Դարերը գաղտնիք չեն կրնար պահել հոն, ուր մուտ կը գտնեն այդ երկաթագիր կախարդները: Եւ ո՞ւր մուտ չունին անոնք: Պալատ ու խզիկ, կրկէս ու տաճար բաց են անոնց առջեւ: Կարելի չէ աղգային կոթող կը կանգնել առանց Մաշտոցի կոթողին: Բազաւան ու Բաղնայր, Արուճ եւ Աւան, ճարտարապետական այդ չքնաղ կոթողները՝ Մաշտոցի գրերով կը յայտնեն իրենց ծաղումը, հեղինակը, ժամանակն ու նպատակը:

Դիւցաղնական ի՛նչ գրուագներ անհետ կորսուած են Մաշտոցի կոթողէն յառաջ: Իսկ այնուհետեւ՝ Տղմուտն ու Նուարսակը, Դուինն ու Բաղրեւանդը կ'անմահանան, զի Մաշտոցի կոթողով հայկական սահմաններէն կը հալածուին խաւար ու մոռացում:

Կոթող մտքի, կամքի: Բայց նաեւ ՁԼՆՔ:

* * *

Մաշտոց ունէր խոր հասկացողութիւն աղգերու կեանքին, ծաւալման, զարգացման: Նա գիտէր, որ պատերազմը դառն հարկ մըն է աղգերու դոյութեան եւ աղատութեան համար: Ապրիլ ուղողը պէտք է կուռիլ: Թէ՛ աղգը թէ՛ անհատը:

Ապրելու կամքը զինավառած էր Հայը: Ուղած էր ապրիլ իրբեւ յառաջագէժ տարր յետագէժ տարրներու մէջ, իբրեւ արեւմտեան խմոր՝ արեւելեան ալիւրի մէջ:

Պատերազմն անխուսափելի էր:

Գրոհ ու յարձակում՝ մէկ կողմէն: Յամառ ինքնապաշտ-

պանութիւն միւս կողմէն: Թէեւ երբեք նուաճուած, բայց յաճախ յաղթուած զի անհաւասար էր կռիւը:

Թշնամիներու կրկնապատիկ — նիւթական ու մշակութային — ոյժին՝ Հայը դարերով հակադրած էր պարզ նիւթական ոյժ: Մշակութային պարտութիւնը անբաժան ընկերն էր եղած Հայուն նոյն իսկ ամենափայլուն զինական յաղթութիւններուն: Չենք ունեցած փառասէր, օտարի ստացուածքին ցանկացող, անիրաւ պատերազմներ մղող աշխարհակալներ — մէկ մեծ բացառութեամբ: Ու այդ միակ բացառութիւնը, այդ միակ փառատենչ աշխարհակալը, որ գոռոզութիւնն ունեցաւ չափուելու աշխարհայաղթ պետութեան մը հետ եւ կարծեց թէ պիտի կարենայ վեհապետի իւր կամքը պարտադրել Կապիդոլինոնի, ինչպէս պարտադրած էր բարբարոսներու — այդ միակ մեծ աշխարհակալն իւր յաղթութեան դափնիներուն, խոյրերուն ու թագերուն մէջ անդամ պարտեալ մըն էր: Զիս չեն շլացներ անոր զէնքերուն փայլն ու շառաչը, երբ կը տեսնեմ թէ անոր թագերուն ու դրամներուն վրայ՝ պարտուածներու լեզուն դրոշմուած: Ի՞նչ ընեմ պարթեւական 70 ընդարձակ հովիտները, ի՞նչ ընեմ Կապպադովկիա, Ասորիք, երբ օտար բռներ այնպէս կը յորդին հայ վերնախաւի մէջ, որ հայ լեզուն աւելի պարթեւ կը հնչէ քան հայ:

Սասանեան բանակները կանգ կ'առնուն Խոսրովի ու Տրդատայ օրերուն առջեւ, բայց այդ օրերը բուժ են այն լեզուին հանդէպ, որ փոխանակ հայերէնի կը տիրապետէ հայ դիւանին:

Վաչէներ, Մուշեղներ, Մանուէլներ կարող են իրենց արիութեամբ սարսափ ազդել Սասանեան, ու պատկառանք՝ յունական բանակներուն, բայց չեն կարող կասեցնել յաղթական չուն այն տարրներուն, որոնք կը սպրդէին Հայու լեզուին, սրտին, հոգւոյն մէջ, եւ կը սպառնային Հայը խեղդամահ ընել իւր իսկ հայրենիքի մէջ:

Պատի՛ւ Դ. դարու մեր գիւցաղներուն: Բայց չմոռնանք, որ այդ դարը օրհասական դարերու առաջին օղակը պիտի դառնար, եթէ ռազմագիտօրէն անհաւասար կռիւը չհաւասար-

րակշռուէր, եթէ ճշնաժամային այդ ըոպէներուն Հայերը չստանային նոր սպառազինում:

Կղերական սքեմի ներքեւ զինուորական մը կատարեց այդ նորակազմ սպառազինումը՝ իւր դրերով:

Ծովէն ու ցամաքէն յառաջացող վիշապներու երախքէն կորկեց աղատեց իւր ազգը, որ բնազդաբար ըմբռնեց բախտորոշ վայրկեանը:

Կա՛մ յարիւ Մաշտոցի, ամուր բռնել անոր երկարած զէնքը, եւ կամ յօշոտուիլ վիշապներէն:

Ու Հայը կառչեցաւ նոր զէնքին հոգւով ու սրտով, խանդավառ ու հաւաքական զաղափարապաշտութեամբ:

Մրցում ու եռուզեռ արքունեաց ու ժողովուրդի, կղերին ու աշխարհականին, զինուորականին ու քաղաքացւոյն մէջ:

Կղերը՝ կ'ողջունէ զայն իբրեւ միջոց քրիստոնէութիւնը հայացնելու: Արքունիքը՝ իբրեւ թումբ օտարի ոտնձգութեանց դէմ: Զինուորական ու քաղաքացի՝ իբրեւ միջոց գիտակից առաքինութեան վերածելու հայրենասիրութիւն եւ ազգասիրութիւն: — Ամէնքը կը տեսնեն հոն խարխալ փրկութեան, ազատութեան:

Պատանիներ կը թողուն հայրենիք, կ'երթան ապրելու օտարութեան մէջ: Բայց ո՛չ երբեք օտարանալու համար: Անխոց են, զինակուռ:

Պիտի վերադառնան շտեմարանած լոյս եւ ոյժ:

Կը յօրինուէին հայերէն երկեր: Կը սփռուէ ցանցը դպրոցներու: Կը բթանան հայ ազգային մարմնոյն մէջ մխուած ճիւղաններն օտարութեան:

Ի սպառ նուաճուելու, ոտնհար ըլլալու, ձուլուելու վրայ եղող ազգը՝ յանկարծ կ'երիտասարդանայ զրական սպառազինումով:

Այս նոր զէնքով ազգը կրնայ անվթար կուրծք տալ ապագայի բոլոր փոթորիկներուն, հարաւաչունչ խորշակին, անպատածին գազաններուն, հիւսիսական սառնամանիքին, արեւմտածաղ խարդախութեան ու նենդութեան:

Կրնան փշրուել նիղակները, ձեղքուել վահանները: Բայց
կը մնայ զէնքը գրին եւ Հայը՝ այդ զէնքին ապաստան:

Փոթորիկը կարող է սաստկորէն ցնցել տերեւալից պտղա-
զարդ ծառը Հայկեան. կայծակ ու շանթ կրնան ոստաքանց
ընել ու չորս հովերուն նուիրել տերեւները — բայց կը մնայ
Հայը ցորչափ ձեռքն է զէնքը գրին:

Կար ժամանակ երբ նիւթական զէնքի կապուած էր Հայուն
գոյութիւնը: Մաշտոց գրին յանձնեց զէնքի դերը:

Թող ըլլանք գինաքափ — կրնանք ապրիլ իբրեւ Հայ:
Բայց երբ վատօրէն ըլլանք գրաքափ — այն ատեն իբրեւ Հայ
չունինք կեանք:

Եւ ինչո՞ւ լուենք: Հայն ունի իւր գրին թշնամին:

Մենք կը պանծացնենք զՄաշտոց: Ուրիշներ կը խժբժեն,
կը պարսաւեն:

Ինչո՞ւ — կ'ըսեն — փոխ չառաւ նա ուրիշ գիր: Թող
առնուր յոյն, լատին կամ պահլաւ գրերը: Զէնք կղզիանար:

Ինչո՞ւ փոխ չառաւ: Զի պէտք էինք բաժնուրի, կղզիա-
նալ՝ ազատ չնչելու, անկախ ապրելու համար:

Մաշտոց չէր ուզեր զմեզ խառնուած ձուլուած կորսուած
տեսնել: Այդ պատճառաւ յղացաւ ինքնուրոյն գիր:

Հայ գրի թշնամին՝ թշնամի է Հայու գոյութեան:

Այսպէս հնութեան մէջ: Այսպէս այսօր: Այսպէս նաեւ
ապագային:

Շրջակայ զօրեղ ու մեծ ցեղերու համատարած ծովուն
մէջ կանգնեց Մաշտոց ժայռը իւր գրերուն:

Այդ ժայռն է մեր ազգային փրկութիւնը:

Կա՞մ այդ ժայռին վրայ զինավառ՝ իբրեւ Հայ. կա՞մ ժայ-
ռէն վար զինաթափ՝ իբրեւ օտար:

Կամ ժայռին վրայէն կը ժպտինք մրճահար թնշամիներու,
եւ կամ ժայռէն թաւալգլոր՝ հիքօրէն կը գահալիժինք ան-
ղունդներն օտարութեան ու տմարդութեան:

ՄԱՇՏՈՅԵԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Գրի գիւտը առաջին եւ էական պայմանն էր նոր դարու
մը ոսկեղէն բովանդակութեան:

Ամբողջ մշակոյթ մը իւր բոլոր մասերով պարփակուած է
Մաշտոցեան դործին ու դարուն մէջ — լեզու եւ գրականու-
թիւն, պատմութիւն ու բանաստեղծութիւն, երաժշտութիւն
ու ճարտարապետութիւն, կրօնական-բարոյական վերելք եւ
աղբայրն փթթում:

Այսքան եւ աւելի ճոխ էր Մաշտոցի դործը:

Սակայն այսպիսի դործ մը կրնար ի գլուխ ելլել միայն
համազգային Միութեամբ: — Այդ Միութիւնը կը պակսէր:

Ոսկեղէն դարուն արեղակէն յառաջ՝ Հայաստանի մէջ կը
տիրապետէր պառակտում եւ ընդդիմամարտութիւն:

Արեւելքէն եւ արեւմուտքէն վիթխարի ալիքներ կը յա-
ռաջանային դէպի Հայաստան, եւ հոն կը պայթէր ամեհի փո-
թորիկ մը, որ կը սպառնար փճացնել երկիրը, խեղդամահ
ընել բնակիչները:

Յունական-պարսկական փոթորիկին դէմ՝ փոխանակ իրա-
րու օգնութեան ձեռք կարկառելու, լաստ ու փարոս դառնա-
լու, զիրար կը քշէին յորձանքին բերանը: Օտարը քաղցկեղի
նման կը քալէր դէպի կոկորդ ու չկար մէկը, որ կասեցնէր
անոր ընթացքը:

Գահը, հայ գահը ունէր այդ բնական կոչումը: Բայց աղ-
գային շահերը պաշտպանող մէկ գահին ճակատին դէմ՝ երեք
կուսակցութիւններ կը կանգնէին պաշտպան սեպհական եւ
օտար շահերու:

Պարսկամէտ կուսակցութիւնը կ'ուզէր Պարսկին վերա-
պահել Հայաստանի տիրապետութիւնը: — Զէ՞ որ ցեղային
արիւնային աղերսներ գոյութիւն ունէին:

Յունամոլ կուսակցութիւնը կ'ուզէր Յոյնին յանձնել գե-
րիշխանութիւնը: — Զէ՞ որ նոյն Աստուածը կը դաւանէին,
նոյն կրօնի եւ բարոյականութեան հետեւորդներն էին:

Ասորահակ կուսակցութիւնը Ասորի տարրը կ'ուզէր զե-
րակշիռ տեսնել զոնէ եկեղեցւոյ եւ դպրոցներու մէջ: — Զէ՞
որ միջին եզրն էր սա, որ Պարսիկը կը գոհացնէր եւ քրիստո-
նէական դաւանանքը անվթար կը պահէր:

Կուսակցութեան պետերը կը վարձատրուէին օտարէն
իրենց եռանդեան եւ հաւատարմութեան համար: Սակայն
Հայաստան կ'աւրուէր, Հայերը կը վնասուէին բարոյապէս,
կ'օտարանային ազգովին:

Ահա պարսկական բաժինը Հայաստանի: — Պարսկական
բարձր ու բարոյք, պարսկական նիստուկաց, պարսկական տօ-
ներ՝ առաւելապէս հայ աղնուականութեան մէջ: Պարսկերէն
կը խօսի աւագորեարը, եւ կամ հայերէն մը պարսկացած:
Եկեղեցւոյ մէջ Ասորին է տէր տիրական իբր փոխանորդ
Պարսկին:

Անդին յունական բաժին մը: Յոյն կարդ ու սարք, յոյն
խօսք ու տառ: Կարծես աւելի մեծ է վտանգը յոյն տարրին:
Անոր առջեւ ամէն դուռ բաց է — աշխարհական եւ եկեղե-
ցական: Հայ սրբավայրները կը թափանցէ անարգել: Ինչ որ
այսօր Հայութեան անառիկ ամբողջ կը համարուի, այդ ամ-
բողջը դրաւուած էր ամէնէն առաջ ու զիւրաւ:

Պարսիկը կը ջանար յառաջանալ դրսէն դէպի ներս: Յոյնը
արդէն տէր էր ներքնոյն, հողւոյն, կենդրոնին, կը մնար նուա-
ճել արտաքին կեղեւը, եզերայինը:

Օտարութիւնը ահուելի սեպ մըն էր՝ մխուած հայ ազգային
եւ եկեղեցական մարմնոյն մէջ:

Գերաստիճան պառակտում, քայքայում:

Վիճ արքունիքի եւ ժողովուրդի միջեւ:

Վիճ ժողովուրդի եւ եկեղեցւոյ միջեւ:

Եւ արդե՞ւնքը: Տիրապետութիւն՝ բաժնողին, եւ ստրկու-
թիւն՝ բաժնուողներուն:

Հայաստան դադրած էր զոյութիւն ունենալ է իբրեւ քա-
ղաքական ամբողջ: Անոր հետ միասին տուժած էր նաեւ ազ-
գային ամբողջութիւնը: Հողային ամբողջութիւնը:

Եթէ իրերն այնպէս գահավէժ ընթանային, ամենադառն

էր հետեւութիւնը: Հայը իւր երկրին մէջ պիտի տեսնէր,
պիտի զգար՝ ինք զինքը՝ օտար, եւ օտարը՝ տանուտէր:
Հայութիւնը տեղի պիտի տար Հոռոմութեան ու Պարսկու-
թեան:

Եւ ինչո՞ւ:

Զի հայութիւնը խմբուած էր մէկ դրօշի, մէկ գաղափարի
շուրջ:

Կը պակսէր ուժեղ Միութիւնը՝ կասեցնելու համար
անդնդաթաւալ վաղքը:

* * *

Ազգային պատմութեան այդ ճղնաժամուն՝ երեւան կու
գայ տիպար, հսկայ Հայը: Հսկայ՝ ոչ նիւթական ոյժի, այլ
կամքի եւ գաղափարներու, հողւոյ եւ հասուն խորհուրդներու:

Նոր գաղափար մը կը նետէ հրապարակ: Հայ դրի, հայ
դրական մշակոյթի գաղափարը:

Ազգանշան էր նոր պատերազմի, նոր ռաջմադաշտի, նոր
ռազմավարութեան:

Այն մարդին վրայ Հայերը դաժաճներ էին, իսկ թշնամին՝
վիթխարի: Ընդդէմ այն մարդէն քաղած էր թշնամին յաղթու-
թեան դափնիներ:

Հայ Տիտանը կը վճռէ այն մարդի վրայ չափուիլ ու խել
դափնիներ յաղթութեան:

Գիտէ՞ք թէ ի՞նչ ոյժ կը բերէ մարդու՝ յուսահատու-
թիւնը: Ամէն մէկ մասն, նիարդ ու մաղմղուկ՝ ուժաղբիւրի
կը փոխուի: Յուսահատական ոյժը՝ դերմարդկային ոյժ է:

Ոչ լուկ անհատը, ազգն ալ կարող է զգալ ու ցուցնել յու-
սահատական, դերմարդկային ոյժ: Եւ այն ատեն ազգը իբրեւ
մէկ գերանհատ, մէկ դերմարդ կը խորհի, կը վճռէ, կը գործէ:
Անկարելին, անհաւատալին կը դարձնէ կարելի իրական:

Անհաւատալի բանի մը կը ձգտէր Մաշտոց: Բայց ստեղ-
ծեց միակ յարմար միջոցը դայն իրականացնելու. Միութիւն:

Ինչպէ՞ս եղաւ, չգիտեմ:

Բայց գիտեմ, որ հազիւ կը հնչէ աւետիքը Հայ Գրին — խորհուրդ ու գիւտ մէկ անհատի — ամբողջ ազգը, ամբողջ Հայաստան իբրեւ մէկ մարդ կը յարի գրին:

Ո՞ր է բաժան բաժան, ծուէն ծուէն եղած Հայաստանը:

Կարծես հմայութեամբ կը չքանան կուսակցութիւնները, կը կամըջուին աղնուականի եւ ռամկի, կղերի եւ աշխարհականի վիհերը, ու բոլորը՝ միասիրտ, ու միաբան, միախորհուրդ ու միակամ կը խանդավառուին հայ գրով:

Ոչ մի տարածայնութիւն:

Մի՛ սպասէք որ ստորին նախանձէ տարուած՝ արդելք յարուցանէ՝ Ս. Սահակ: Ընդ հակառակն՝ կը զիջանի ըլլալ առաջին աշակերտ Մաշտոցի:

Մի՛ սպասէք, որ հայ արքունիքը խեթիւ նայի նոր զէնքին, որ կոչուած էր նսեմացնել միւս բոլոր զէնքերը: Վռամ-չապուհ է թեւ թիկունք հայ գրական Միութեան, հայ նոր չարժման: Թեւ թիկունք՝ նիւթապէս ու բարոյապէս:

Մի՛ սպասէք ռեւէ խոչընդոտ հայ կուսակցութիւններէն: Որքա՛ն արդելք կրնային յարուցանել ու փռասել, վիժեցնել զործը: Պարսիկ կուսակցութիւնը կրնար բողոքել հայ գրին դէմ ի սէր պահլաւականին: Յոյն կուսակցութիւնը կրնայ պահանջել որ անխախտ պահուի յոյն լեզու, յունարէն Ս. Գիրք: Ասորի կուսակցութիւնը կրնար մերժել հայ գրերը, քանի որ ասորի գրեր կարելի էր օգտագործել...:

Սակայն ոչ մի բողոք, ոչ մի պահանջ: Լոկ ձայներ ցնծութեան եւ հաւանութեան: Հայ նախարարական տներու դաւակները կը յանձնուին Մաշտոցի: Հայ գրերով պէտք է մարդուին անոնք, ոչ թէ միայն նեւ ու տէգով:

Մաշտոցի հետ են հայ ժողովուրդի բոլոր խաւերը:

Զոհողութիւններ կը պահանջէ անոր գիւտը: Հարկ է լքել տուն, ընտանիք, հայրենիք: Հարկ է դառնալ պանդուխտ նժդեհ, տքնիլ քրտնիլ՝ մարմնական ու հոգեկան հիւծումներով:

Հոգ չէ: Պահանջն է դա Մաշտոցեան Միութեան:

Հայ մայրեր ու քոյրեր համակամ են, որ հեռանան իրենցմէ Եգնիկն ու Կորիւնը, Յովսէփն ու Ղեւոնդը: Թէեւ չգիտեն, թէ ե՛րբ պիտի վերադառնան ու պիտի վերադառնա՞ն:

* * *

Այո, վերադարձան այն կորիւններն իբրեւ առիւծ, իբրեւ ջահեր ու ջահակիրներ:

Անոնց վերադարձով Մաշտոցեան Միութիւնը ի վիճակի կ'ըլլար արշաւներ սարքելու:

Ու կը սկսին արշաւի — հայ գրերով զինուած Մաշտոցեան Միութեան այդ զինուորները:

Քսանուհինգ տարուան քրտնաթոր աշխատանքով կերպարանափոխ կ'ընեն Հայը, Հայաստանը, Հայուն ճակատագիրն ու պատմութիւնը:

Նոր ասպարէզ մը կը բացուի հայորդիներու առջեւ: Դպրոցականը:

Նոր գործունէութիւն մը կը ժպտի հայ մտքերու: Գրականը:

Մաշտոցեան Միութեան արձակած ճառագայթներով կ'ողողուին կը լուսաւորուին նաեւ դրացիներ: Վիրք ու Աղուանք, Հայերու կոթնած, Հայերէ՛ առաջնորդուած, կը լքեն անդիր ազգերու գիշերային ընկերութիւնը:

Պատմականօրէն դարակազմիկ էր արդիւնքը Հայոց համար: Ներարկուեցաւ անոնց ինքնավստահութիւն, ապրելու կորով եւ յաղթելու ապահովութիւն: Թշնամին կորսնցուց սէգ-գիտակցութիւնը՝ ամենակարողի: Ստիպուեցաւ ճանչնալ իրաւունքը Հայուն գոյութեան:

Հայոց ինքնակաց գոյութեան խորհրդանշան են իրենց ինքնուրոյն գրերը, հայ երգերն ու աղօթքները, հայգիր հայալեզու դաշինքներն ու արձանագրութիւնները:

Թշնամին կ'ուզէր Հայը հայրենիքին մէջ իսկ օտարացնել:

Մաշտոց դտաւ միջոցը՝ օտարութեան մէջ իսկ Հայը պահելու եւ օտարացածներն ալ հայացնելու:

* * *

Ու հոս է մեղի համար ամէնէն ուշադրաւ կէտը:

Կարծես Մաշտոց պայծառատեսութիւնն ունեցաւ Հայուն հայրենազուրկ վիճակին. կարծես նախատեսեց, որ Հայը օտար երկիրներու մէջ պիտի ստիպուէր նոր հայրենիք փնտռել:

Պատմութիւնը կը վկայէ, որ սխալած չէր:

Ու մենք կը վկայենք:

Մաշտոցի շնորհիւ Հայ ենք ու Հայ պիտի մնանք:

Ոչ թէ օտարը մեղի է եկած, ինչպէս Ե. դարուն, այլ մենք դացած ենք օտարին:

Այն բոլոր վտանգները, որոնք գոյութիւն ունէին Ե. դարուն եւ որոնց դէմ մաքառեցաւ Մաշտոցեան Միութիւնը, գոյութիւն ունին նաեւ այսօր — առանց դուրս հանելու նոյն իսկ հեթանոսութիւնն ու կրակապաշտութիւնը:

Անոնց դէմ ճակատ յարդարելու ենք:

Այո, տարբերութիւնը շատ մեծ է, երբ թշնամին տունդ կը խոժէ եւ կը բռնանայ վրադ, երբ եւ դո՛ւ տունդ կը թողուս եւ օտարէն կը հայցես ազատ կեանք:

Ե. դարուն՝ օտարը թշնամի էր: Այսօր՝ օտարը հիւրընկալ է, բարերար է:

Բայց, աւա՛ղ, բարերար մը, որ կամայ ակամայ, նոյն իսկ առանց չարազխութեան, զմեզ բարոյական ու ազգային կեանքէ կը զրկէ՝ երբ մեզի բնական, անհատական կեանք կը շնորհէ:

Օտարը չունի յանցանք մեր պարագային: Մերն է յանցանքը, զի կ'ազդուինք, զի կը մեռնինք իրեւ ազգ, թէեւ կրնայինք ապրիլ, կրնայինք պահել ինքնութիւնը՝ ապաւինած Մաշտոցեան Միութեան ու Գրին:

Կրնայինք, բայց չուզեցինք, ու մեռանք:

Այսպէս մեռան Զ. դարուն թուրքաստան գերի տարուած Հայեր: Զի, կ'ըսէ Սեբ. ԺԴ. «զլեզու իւրեանց մոռացան եւ դպրութիւն նուազեալք եւ կարգ քահանայութեան պակասեալք»:

Այսպէս մեռան հին Հայերը, Լեհաստանի, Բալկաններու:

Այսպէս կը մեռնին Հայերը այսօր՝ գրեթէ ամէն տեղ:

Մաշտոցեան գիր, Մաշտոցեան Միութիւն — ահա մեր

փրկութիւնը: Այն գիրը որ եղաւ խարխիւր Ե. դարու Հայուն ալեկոծ նաւուն, որ տուաւ անոնց փրկաւէտ ծանօթութիւն լեզուի ու պատմութեան, որ տոգորեց զանոնք նախնեաց նուիրական աւանդներու պաշտամունքով. այն գիրը որ լեցուց անոնց կուրծքերը օրինաւոր հպարտութեամբ ու կենսունակութեամբ, նոյն գիրը պիտի պահէ զմեզ, եթէ պահպանենք զինքը եւ անոր հետ լեզու եւ պատմութիւն, տոհմային աւանդութիւն եւ առաքինութիւն: Օտարին ճիգերը ի զուր են հանդէպ այս անխոց վահանին: Բայց երբ մենք նետենք զայն, մոռնանք հայ գիրը, եւ անոր հետ ամէն բան որ հայկական — մեր մահը անխուսափելի է: Վաղ կամ անագան:

Բայց Մաշտոցեան զաղափարը, գիրը կենդանի պահելու համար հարկ է Մաշտոցեան Միութիւն:

Ե. դարու հոյակապ գործն ի գլուխ չէր ելլեր առանց ազգային համագործակցութեան: Նոյնպէս այսօր՝ օտարութեան մէջ գրի եւ ազգի պահպանումը միասիրտ գործակցութիւն կը պահանջէ:

Դիւրին է մատնանիշ ընել նմանութեան գծեր Ե. եւ Ի. դարերու միջեւ, հակառակ բացայայտ խոչոր տարբերութիւններու:

Հոսանքներ, կուսակցութիւններ, բաժանում, պառակտում, քայքայում՝ նմանութեան գծեր են:

Բայց ազգային գրի եւ մշակոյթի գաղափարը չքացուց խրամատները, միացուց սրտերն ու մտքերը:

Պարսկական ու յունական, ասորական եւ ազգային կուսակցութիւնները ձեռք ձեռքի բոլորուեցան մէկ լուսաւոր գաղափարի շուրջ եւ անոնց կարչնեղ բազուկներուն վրայ դրուեցաւ Հայ ազգի ապագան:

Ինչո՞ւ հրաժարեցան իրենց զատու անջատող տեսակէտներէն եւ ենթարկուեցան Մաշտոցի:

Զի այդ կը պահանջէր ազգին գոյութիւնը, գերագոյն շահը:

Միտք ու խիղճ, կրօն ու ազգասիրութիւն կը պահանջէին այդ միակամ կենդրոնացումը, որ պայման էր ոյժի, յառաջագիմութեան, բարօրութեան:

Ընդհանուրը, պէտք է որ նաեւ այսօր յաղթէ անհատականին, մասնականին, եթէ կ'ուզէք՝ կուսակցականին:

Ուժեղ են անոնք, որ մի են:

Մաշտոց կրնայ նաեւ այսօր, 1500 տարի յետոյ, ստեղծել միութիւն — միայն թէ հասկնանք զինքը:

Միութիւն՝ ոչ թէ մէկ օրուան համար, մէկ հարցի մէջ:

Միութիւն ամէն ժամանակ եւ ամէն հարցի մէջ, որ կը հայի կրօնի ու բարոյականի, ազգային կեանքի ու պատուոյ, ազգային արժէքներու ու պատմութեան:

Ազգին ոյժը՝ հայ անհատին ոյժ է: Ազգին փառքն ու յաղթութիւնը՝ հայ անհատին փառք ու յաղթութիւն է:

Մեզմէ, իւրաքանչիւր անհատէ, կախուած է ազգը՝ միութեամբ՝ դարձնել կենսայորդ հզօր:

Ինչո՞ւ ընենք զայն ուժաթափ ուժաքամ, կենադուրկ կենադրաւ — պառակտումով:

* * *

Անմտութիւն է փրկութեան միջոցը ճանչնալ եւ զայն չկիրարկել:

Հին երգ պիտի ըլլար, եթէ յեղեղէի, ինչ որ լսած էք բիւրիցս:

Գաղութներու մէջ, եւ, սոսկալի՛, հայրենիքի՛ մէջ, կը նսեմանայ Մաշտոցի գաղափարը, կը մոռցուի գիրը, չի սիրուիր լեզուն:

Մաշտոցեան գիր ու գաղափար՝ հրապարակաւ կը խճճուի, կը պարսաւուի, կը նախատուի:

Մաշտոց — սարսա՛փ ու սոսկո՛ւմ — կ'ըսեն, ժողովուրդի թշնամի էր: Անպէտ էր հայ գիրը: Պատճառ եղաւ պատերազմներու: Նա բաժնեց զմեզ մարդկութեան մեծ համայնքէն, եւ այսօր՝ աղքատացուց, սնանկացուց զմեզ, վտանգեց մեր գոյութիւնը: Գիրը՝ զէնք էր: Եթէ չէր սիրեր պատերազմ, պէտք չէր զէնք տալ Հայուն ձեռքը...:

Մահադէմ, ճիւղալայի՛ն տեսաբանութիւն:

Ե. Պարուն այսպէս չխորհեցան իրարու հակառակ կուսակցութիւնները:

Խեղաթիւրում՝ արժէքներու: Զեղծում՝ բառերու:

Անիմաստ է հերքել, հակաճառել:

Դիմակաւոր հի՛ն թշնամիներ Հայուն գրին ու գոյութեան:

Եթէ նսեմացած է Մաշտոցեան գիր ու գաղափար — հետքն անգամ մնացած չէ Մաշտոցեան պանծալի միութեան:

Գծեցի Ե. Պարուն պատկերը: — Բերկրառիթ պատկեր, պատկերն այն համերաշխ, համաշունչ Միութեան:

Այսօր պատկերը փոխուած, անճանաչելի դարձած է:

Պառակտումի աղօսները օր է օր կը խորանան, վիհերու կը փոխուին: Եւ այն՝ Հա՛յ գրին ուժով:

Երանի՛ր թէ Հայ գիրը մոռնային անոնք, որոնք զայն կը դործածեն թոյն ժայթքելու, ժահր թափելու, ազգը յօշոտելու, ազգին մէջ ատելութիւն ու թշնամութիւն սերմանելու, Հայորդիները՝ գիրար բզկտող գաղաններու փոխելու:

Հին հայ գիրը անդնահատելի ծառայութիւններ մատուցած է թէ՛ ազգին թէ՛ մարդկութեան: Իսկ նոր հայ գիրը կը ծառայէ աշխարհի, զմեզ հիւրընկալող պետութիւններու՝ ցուցնելու թէ գիրար ինչպէս կը խածատեն, կը վարկաբեկեն, կ'արատաւորեն, բարոյապէս կը մահացնեն Հայերը:

Ե. Պարուն մէկ ճակատ կազմեց օտարին դէմ Հայ գրով, ու յաղթեց: — Այսօր, օտարը մէկ ճակատ կազմած է մեզի, մեր գրին ու մշակոյթին դէմ, ու մենք չենք զգաստանար, ու ներքին ճակատներ կը խորտակենք Հայ գրով:

Երբ փրկութեան միջոցը՝ դատապարտութեան, յաղթութեան միջոցը՝ պարտութեան, Միութեան ու կեանքի միջոցը քայքայման ու մահուան կը վերածուի — ինչ կարելի է յուսալ:

Մաշտոց, ներէ, որ ես ալ գրեթէ ուշադրոյս՝ դատակոչ ընեմ զՔեզ ու հարցնեմ. ինչո՞ւ տուիր մեզի գիր: Զէ՛ր գիրտեր, որ երկսայրի սուր է նա: Զէ՛ր գիրտեր, որ ազգը տղու մը պէս պիտի խաղար անով: Խարոկեցա՛ր — երեւի — անոր առաջին պտուղէն: Բարձրացո՛ւր այժմ զլուսիդ եւ ըսէ. Հինցած չե՞ն գրերդ: Ժամանակը չէ՞ որ լքենք զանոնք ու վերադառնանք յոյնին, սսորւոյն կամ պարսկին...:

ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՊԱԿԱՍԸ

Յանդուղն խօսք՝ մշակոյթի օրով:

Մեզի համար վեր է ամէն տարակոյսէ եւ անփխտելի, որ ի. դարու Հայերս գերակշիռ ենք մշակոյթի մէջ: Կը պարծինք, որ կը պատկանինք լուսաշող դարու մը եւ իւրացուցած ենք անոր հոգին, լոյսի եւ յառաջագիծութեան հոգին, աննախընթաց մշակոյթի մը պանծալի հոգին:

Բայց իրապէս պանծալի՞:

Եթէ մշակոյթը համանիշ ըլլար ճարտարութեան, տնտեսագիտութեան, ճարտարագործութեան — անշուշտ մենք պիտի չահէինք ամենաբարձր մրցանիշը: — Եթէ մշակոյթ նշանակէր գեղարուեստ, ճարտարապետութիւն, նկարչութիւն, փիլիսոփայութիւն — պարծանքի մեր շեշտը պիտի տկարանար զգալիօրէն, զի մեր աստղերը կը նսեմանան հին աստղերու կողքին, մենք թերուս աշակերտներն ենք հին վարպետներու: Այս տեսակէտէ՝ մեր մշակոյթի ցոլքը՝ փոխառութիւն է հին արեգակներէ: — Իսկ եթէ մշակոյթ կոչենք հաւասարակշռութիւնը մարդկային կեանքի, ներդաշնակութիւնը գոյութեան իմաստին եւ ապրուած գոյութեան, եթէ մշակոյթն է ժամանակաւոր եւ յաւիտենական արժէքներու համերաշխ զուգորդումը, զանգումը, որպէս զի իրականանայ գաղափարական ազնիւ մարդը — հարցը բոլորովին ուրիշ կերպարանք կը ստանայ:

Ունեցած ենք ազգային մշակոյթ իրապէս պանծալի, իսկ այժմ ունինք ի. դարու բնորոշ մշակոյթը — եւ այդ է մեր պակասը: Ի. դարու ազգերուն աշակերտելով տիրած ենք բնութեան ոյժերուն, հում նիւթերուն: Բայց չենք տիրած ու կարծես չունինք ձգտում տիրելու այն հում նիւթերուն եւ անսանձ ոյժերուն, որոնցմով լի է մեր ներքինը:

Տիրել ներքնոյն, մշակել հոգի ու սիրտ — ահա ուժեղ կողմը մեր նախնեաց մշակոյթին: Անոնց սեպհական էր իսկական մշակոյթը: Ամբողջ կեանքն ու գործունէութիւնը,

անոնց հայրենասիրութեան եւ գեղարուեստի կոթողները — որոնցմով հպարտ ենք — հոգւոյ խոր մշակոյթի, հոգեկան արժէքներու եւ յաւիտենական ճշմարտութիւններու ապացոյց են եւ արդիւնք: Մեր հայրերուն երկիրը չէր թաւալէր յաւիտենականին հակառակ ուղղութեամբ: Նիւթը չէր սպաններ երկնասլաց հոգին. այլ կը հպատակէր կը ծառայէր: Մարդու պատուին ու զիրքին չափանիշ չէր քսակը. այլ ներքին արժէքը՝ առաքինութիւնը: Ամէն բան չէր ծախուէր: Չէր կարելի ամենայն ինչ գնել: Կար գիտակցութիւնը անգինին: Վառ էր ստորնացնող, դժնէօրէն անպատուող արատներու սոսկումը: Սին բառեր չէին ճշմարիտ ու սուտ, բարի ու չար, մեղք ու սրբութիւն: Անոնց համար՝ այդ էր բուն իրականութիւնը, որուն հանդէպ կը տփուէր ուրիշ ամէն իր: Անծանօթ էր այն մշակուած հոգիներուն՝ խառնաչփոթութիւնը եւ վերիվայրումը արժէքներու նուիրապետութեան՝ Բացարձակին եւ Յարաբերականին, էականին եւ երկրորդականին, պարտականութեան եւ հաճոյքին: — Այսպիսի հոյակապ ներդաշնակութիւն էր անոնց մշակոյթը — համակ լոյս եւ ոյժ, ներամփոփ կենդրոնացում: Անկէ կը բխէր իբրեւ հարադատ դաւակ ի մէջ այլոց անոնց չքնաղ գեղարուեստը: Հոգւոյ մշակոյթին լոյսին ներքեւ միայն հասկանալի եւ հիանալի կը դառնան Զուարթնոցներն ու Երերուքները: Անոնք լոկ ճարտարարուեստ չեն: Եթէ ա՛յդ չափանիշով մօտենանք գեղակերտներուն, կ'անիրաւինք անոնց մշակոյթին, ու մենք մեզի կը փակենք հասկացողութեան, խելամտութեան դռները:

* * *

Որքա՛ն հեռացած, աննման ենք մենք մեր մշակոյթով, որ ազգային չէ, այլ ի. դարուն է:

Կամայ ահամայ, կա՛մ իբրեւ ի բնէ յառաջադէմ ցեղ, կա՛մ դէպքերու բերումով նետուած ենք արդիական հոսանքի մէջ, կը քայլենք հեւ ի հեւ՝ ժամանակի պահանջին համեմատ. չլմորած հեռաձայնով ու հեռագրով, անթելով ու սաւառնակով, տեսանելի եւ անտեսանելի, ծանօթ ու անծանօթ ճառագայթներով՝ չենք գտներ հանդիստ ու դադար լրջախոհ ու

ներքնահայեաց անդրադարձումներու եւ դասաւորումներու, քննելու իսկական արժէքներ, որդեգրելու պիտանին, ոչ թէ պատեհապաշտօրէն այլ բարոյադիտօրէն ու ճշմարտադնօրէն: — Անհատական եւ ընտանեկան կեանքի ներդաշնակութիւնը խանդարած է: Ընկերական հաւասարակշռութիւնը կորսուած է անբնական պրկուածներով: Խմբաւորումներ մշակութային պիտակներով եւ հակամշակութային հոգւով՝ անհատներ կը կոյրցնեն ու կը զայրացնեն իրարու դէմ: Միշտ աւելի կը լայննայ ու կը խորանայ վիճը բաժանարար, զի չքացած է ներուժ մշակոյթը: — Մեկնեմ միտքս հակադիրներով: Ունինք լոյսի եւ նիւթի մասնագէտներ, որոնք խաւարը կը հալածեն նոյն իսկ ոսկրներու միջէն. ահա մշակոյթ: Չունինք հոգիներ, ուր նշուղէր նախնեաց կրօնին ու բարոյականութեան լոյսը — ահա պակասը մշակոյթի: Ունինք բժիշկներ ախտաճանաչ ախտահալած, վիրաբոյժներ հրաշագործ մատներով, բնագէտներ՝ մանրագէտերով ու խոշորացոյցներով, որոնք անտեսանելի տեսանելի կը դարձնեն. ահա մշակոյթ: Հոգւոյ ախտերն աննկատ կը մնան, մահացու հանգամանք կ'առնեն, վէրքերը կը խղիւղան, մշուշը ներքին մարդուն տակաւ կը թանձրանայ ու հոգեգին ջրերը կը բթանան կը բրտանան — ահա պակասը մշակոյթի: Հաճոյքի պէտքը կը խթանուի, անոր յազուրդ տալու անսպառ միջոցներ կը ստեղծուին — աչքի եւ ականջի, քիմքի եւ շօշափելեաց — ահա մշակոյթը: Բարւոյ եւ առաքինութեան կարիքը մոռացութեան կը տրուի, միջոցները կ'անտեսուին, կը մերժուին, կը ծաղրուին — ահա պակասը մշակոյթի: Եսապաշտութիւն, հաճոյամոլութիւն, ընչաքող մրցում — ահա մշակոյթը: Անձնազոհութիւն, անձնազոհական ժողովարարութիւն, մեծասիրտ առատաձեռն համայնական բարեգործութիւն — ահա պակասը մշակոյթի: Ամէն փառք ու պատիւ՝ չքուի, չգոյ արարածին — ահա մշակոյթը: Ոչ մի պաշտամունք, ոչ մի տեղ, ոչ մի պատիւ՝ Որ էն Աստուծոյ — ահա պակասը մշակոյթի: Մէկ խօսքով՝ արտաքին մարդը, մարմինը, լեզուն, մտքի ծանօթութիւնները, ճարտարարուեստ ու արհեստ — ահա մշակոյթը: Ներքին մարդը, ազնիւ սիրտ, բարւոյն յարած կամք, աստուածա-

յալատ հոգի — ահա պակասը մշակոյթի: Կայ մակերես — չկայ խորք: Կայ չարար — չկայ ներքին գեղեցկութիւն: Կայ մասնի ու կամքի բիրտ ոյժ, որ կը փչրէ: Չկայ հոգւոյ ոյժ՝ խղճով ամօքուած՝ որ զսպէ, բուժէ, շինէ, պահէ:

Պանծալի՞ է այս հակակշիռը: Չեղայ յոռետես, այլ իրատես:

Բայց ի՞նչ ընենք — այդ է դիրքը ամենամեծ ազդերուն: Մենք անոնց բախտակից վիճակակից:

Ողորմելի՛ տրամաբանութիւն:

Եւրոպացւոյն սիրոյն համար լքեցինք մեր նախնեաց սրտի եւ հոգւոյ մշակոյթը: Իւրացուցինք կապկեցինք անոնց մահածին մշակոյթը — եւ պակասը մշակոյթի: Բայց մեզի հետ՝ նաեւ ուրիշ կիսապայրենի ցեղեր...:

Ու տուժեցինք, դառնօրէն տուժեցինք: — Կորսնցուցինք նախնին, տոհմայինն ու ցեղայինը ու ստացանք՝ ի՞նչ:

Անոնց չարաւոր մշակոյթն — զոր սիրեցինք, որու համար մատնեցինք ուրացանք նախնեաց դադափարականն ու աշխարհահայեացքը: Ու այդ մշակոյթը՝ եսամոլ, հաճոյապաշտ, չահախնդիր՝ զրկեց զմեզ հայրենիքէ քանդեց մեր տունը, մարեց մեր օջախը, քեց զմեզ անապատ ու գերեզման, ջարդեց զմեզ, ցրուեց զմեզ իբրեւ մուրացկան, իբրեւ թափառական, իբրեւ անբաղձալի տարր, յափշտակեց մեր լեզուն, աղճատեց մեր բարքերը, օտարացուց մեր հոգին, չորացուց մեր սիրտը: Ու տակաւին կառչած ենք այդ մշակոյթին, այդ արիւնախանձ արիւնուռչտ դադանին, այդ դնդաջիւր դադահոս շանթածիւղ մարդախոշոշին եւ ազդաջինջին:

Մշակոյթ մը որ տներ կը քանդէ, ազգեր կ'անձիտէ անսիրտ անխիղճ ծրարերով ու նպատակով. որ միեւնոյն սառնութեամբ կոտորելու ի վիճակի է երկրորդ, տասներորդ անգամ, — մշակոյթ է աս: Եթէ ա՛յդ է մշակոյթը, ո՞րն է բարբարոսութիւնը:

* * *

Կը զգաստանա՞նք զոնէ : Կ'անդրադառնա՞նք, որ փրկու-
թեան մէկ ճամբայ կայ . լրացնել պակասը մշակոյթի՝ վճռա-
կան վերադարձով դէպի մշակոյթը նախնեաց : Զարթինք
ամէն հովէ : Զըլլանք անձնատուր ամէն առաքեալի : Շոնդա-
լից ծրարներն ամուլ են : Արտաքին տունը, աղբային տունը
չինելէ յառաջ՝ հարկ է ներքին մարդը վերակազմել : Ողյա-
կէն յառաջ՝ Սիւն : Որմերէն յառաջ՝ հիմնաքար : Ու հիմը՝
ոչ անկայուն մշտներէր աւաղի, այլ ժայռի վրայ : Ժայռ մը՝ որ
փոթորիկներու կուրծք տուած, ալիքներ փչրած, երկրաշար-
ժերու դիմացած, շանթերով կռանուած ըլլայ : Այդպիսի է
մշակոյթը մեր նախնեաց :

Ի՞նչ ընենք ուրեմն : Ինչպէ՞ս վերադառնանք : Քանդե՞նք
երկաթուղիները, կտրե՞նք հեռագրական թելերը, հրաժա-
րի՞նք ձայնակիր ձայնատար ալիքներէ . ելեկտրականութիւնը
ամպերո՞ւ մենաշնորհ դարձնենք, ածուղը յանձնենք հողին,
աւերե՞նք ամպահուսպ չէնքերը, ու մենք՝ քաջուինք հրապա-
րակէ, մտնենք գետնափոր տները Քսենոփոնեան Հայերու,
առանձնանանք ու Նարե՞կ կարդանք :

Սրբեցէք ձեր դէմքերու վրայ հեղինական քմեծաղը ի լուր
անուան մը, որ մեղի համար խորհրդանշանն է խրթինին եւ
անհասկանալոյն : Չենք հասկնար Նարեկի լեզուն, որ եղա-
կան լեզուն է հայ անհատի մը : Ոչինչ կը տեսնեմ աւաղելի :
Այդ պակասը չէ էական : Բայց մենք չենք հասկնար, չենք
ուզեր հասկնալ նաեւ հողին, որ հողին էր աստուածապաշտ
քրիստոսատէր ու յաւիտենամէտ ազգի մը, Հայ ժողովուրդ-
դին, մեր ժողովուրդին : Ու ահա մեր ողբալի պակասը :

Նարեկ՝ խրթնարան բայց դասական ներկայացուցիչն է
այն արժէքներուն, որոնց՝ ըստ Կարլայլի յանգելու է ամէն
մշակոյթ, որ կ'ուզէ ըլլալ տեւական ազնուացնող, երջան-
կացնող : Նարեկի քով իրրեւ աղգային հարստութիւն եւ ցե-
ղային ժառանգութիւն պիտի գտնէք տարրները իսկական
մշակոյթին, հողոյ մշակոյթին — մեր ամենաէական պա-
կասին :

Պիտի արտասանեմ բառեր, որոնք խունկ կը բուրեն,

եկեղեցի կը յիշեցնեն : Բայց դուք որ հայ եկեղեցական ճար-
տարապետութեամբ կը պարծիք, ինչո՞ւ չէք ուզեր լսել բա-
ռերը, որոնք այդ հոյակերտ եկեղեցիներու հիմքը կը կազմեն :

Ահաւասիկ . Սէր — անձնազուսպ ուժեղ կեցուածք հան-
դէպ կրքերու, — անձնազէտ խոնարհութիւն :

Զայս կը քարոզէ Նարեկ իրեն յատուկ բառերով : Ան չէ
ունեցած գիտաւորութիւնը՝ մշակոյթի դաս տալու : Բայց
անոր մշակած հողին՝ ճիշդ այն է, որ կը պակսի Ի . դարու
բռնք՝ մեր մշակոյթին : Ներքին նժարը՝ մշակոյթի արտա-
քին նժարին : Գահալէժ գլորումներէ պահող, հակաչառող
եւ հաւասարակշռող ոյժեր :

Մշակոյթի հողին՝ կ'ըսէր Գէօթէ, հողւո՛յ մշակոյթն է :
Իսկ հողին կը մշակուի, երբ հոն բուն կը դնէ Սէրը Աստու-
ծոյ՝ անսահման ու համակ ձգտարտին, բարւոյն, գեղեցկին, եւ
սէրը ընկերին, մարդկան, որոնք հողեկան աւելի սերտ ու
սեւն զօղերով կապուած են իրարու քան արտաքին զաշինք-
ներու, շահակցութեան եւ գինակցութեան բարբարոս զօղերը :
Եթէ ա՛յս սէրը տիրէր, որ լուսոյ աղբիւրէն կը բխէ ու զմար-
դիկ կը լուսափոխէ, պէտք պիտի չըլլար վախնալ արտաքին
մշակոյթի հնարած դժոխային մեքենաներէն : Զի անոնք պիտի
չկարենային կիրարկուել, պիտի ժանդոտէին :

Այս սէրը՝ հողեկան սպառազինում կ'ուզէ՝ հակառակ
սանձակոտոր կրքերու՝ ընչաքաղցութեան, հաճոյամոլութեան
ու շուայտութեան, անբան եսականութեան : Ամէնէն անհաշտ,
մահացու թշնամիները իսկական մշակոյթի, աղնուական սի-
րոյ, աննիւթ հողոյ : Անոնց դէմ ուղղուած է ծանրադէն
Նարեկը : Նուաճել, զսպել, յաղթահարել կը սորվեցնէ : Զի
որքան նուաճուին ու զսպուին, այնքան աւելի կը մշակուի հո-
ւին, անարդել կ'իշխէ գաղափարական սէրը, կ'աղնուանայ
մարդը եւ մարդկութիւնը : Անձնազուսպ ուժեղ կեցուածքը
գաղանաբարոյ կրքերու դէմ՝ աւելորդ պիտի ընէր երկաթեայ
չղթաները, կախադանները : Բնաջինջ պիտի ըլլային պատե-
րազմի սերմերը : Ամէն մարդ ներքին շատ աւելի ահաւոր

կոխուով զբաղած՝ պիտի չխորհէր մարդ կոտորել, ազդեր ոչնչացնել:

Դիւրին է ըմբռնել սիրոյ եւ անձնազսպութեան վճռական դերը հոգւոյ անհատական եւ ընկերական մշակոյթին համար: Իսկ այն՝ զոր կոչեցինք անձնազէտ խոնարհութիւն, որ հիմն է Նարեկի ի խորոց սրտի բխած եւ Աստուծոյ ուղղուած խօսքերուն ու խորհուրդներուն, այն՝ որ անոր ամէն մէկ պարբերութեան, հառաչանքին, ամէն մէկ հոգեգին ակնարկին կ'ընկերանայ առանց միշտ ուղղակի յիշուելու — այն խոնարհութիւնը պիտի գտնէ՞ ամէնուս հաւանութիւնը՝ իբրեւ էական տարր ու ազդակ հոգւոյ մշակոյթի:

Բազմաթիւ ու բազմակողմանի են նախապաշարունակները անոր դէմ: Նիշէն սկսած մինչեւ... Ի՞նչ հարկ անուններու: Պիտի ստիպուէի դժբախտաբար հայ անուններ եւս յիշել, որոնք ուրիշ տեսակէտէ մեզի թանկացին են: — Խոնարհութիւն: Ո՞ւր թողունք մեր սաւառնակներն ու տեսակ մը ամենակարողութիւնը, ամենուրեքութիւնը: Ան կը կասեցնէ իմացականութիւնը. կը խափանէ թուիչքը երեւակայութեան: Ան ոտնակոխ կ'ընէ մարդկային արժանապատուութիւնը ու իբրեւ զաղափարական կը հռչակէ՝ ստորնութիւնն ու ստրկութիւնը:

Որքա՞ն թանձր տգիտութիւն: Խաւարամա՞ծ կուրութիւն ամենատարրական ու փայլուն արժէքի մը հանդէպ — այս լուսայորդ դարուն մէջ: Ահա պտուղը՝ արտաքին մշակոյթի, խանձող ճառադպեթներու:

Պիտի չգիմեմ Նարեկի հեղինակութեան: Զի փրփոցութեան, սոնք ու ինքնահաւան մարդիկ — թէեւ ըլլան հայ — պիտի չգեղեկին արհամարհել զայն իբրեւ միջնադարեան արտադրութիւն, որուն վրայէն յաղթական ժամանակը վաղո՞ւց է կոխած անցած:

Ուրեմն ուշադիր ըլլանք Auguste Comptei. «խոնարհութիւնը՝ ուղիղ գնահատումն է ոյժերու եւ արժէքներու, առանց երեւակայական յաւելումներու կամ յապաւումներու: Այս խոնարհութիւնն անհրաժեշտ մաս է իսկական մշակոյթի՝

քանի որ կա՛յ մարդու ինքնահաւան, անձնահաճ հպարտութիւնն ու ունայնամտութիւնը, որ եթէ չսահմանափակուի՝ ամենայն ինչ քանդելու ի վիճակի է»: Խոնարհութիւնը ճշմարտութիւնն է՝ անհատին արժէքներուն մերձեցում: Իսկ այդ արժէքները որքա՞ն փցուն են հանդէպ Գաղափարականին: Անսահմանին արժէքները դիտել — որով միայն հոգին կը խորանայ ու կը ճոխանայ — զմարդ ի հարկ է կը մղէ դէպի խոնարհութիւն եւ համեստութիւն: Միայն ստապաշտ մարդիկ անձնատուր չեն ըլլար ճշմարտութեան, զի անձնատուր են ամբարտաւանութեան, փառամոլութեան, որ հեռի, չա՛տ հեռի՛ է հոգւոյ մշակոյթէ: Բաց աչօք զննեցէք ժամանակակից պատմութիւնը: Դիւրին է նշմարել թէ ինչ աւերներ կը դործէ ամբարտաւանութեան բարբարոս հոգին՝ ազդերու, պետութիւններու եւ մարդկութեան մէջ:

* * *

Վերջացնենք:

Ի՞նչ կը պակսի մեզի:

Իմացական ո՞յժ: Երբեք չէ պակսած:

Գեղարուեստական կարողութիւնն ո՞ր: Մուսաները միշտ ժպտած են մեզի:

Հարստութիւն: Միլիոններ՝ կը հոսին հայ կրթական հաստատութիւններու համար:

Ոչ, այդ ամէնը չեն պակսեր մեզի:

Մեզի կը պակսի՝ Սէր, որ արտաքին մշակոյթի տարրները հաւաքէ, զուգէ, կցէ, շաղախէ:

Մեզի կը պակսի՝ Անձնազէտ խոնարհութիւն, որ յանձն առնու գասաւորում, վերնախաւերու եւ ստորնաչերտերու համերաշխ ընդխառնում, որ ծանրացնէ արժէքին ներքին կշիռը եւ ոչ թէ սին փառքի արտաքին շուքը:

Մեզի կը պակսի՝ Անձնազուսպ կեցուածք կրքերու դէմ, որ կործանարար ոյժերը փոխէ շինարար ոյժերու, կրօնի եւ բարոյականի յաւիտենական եւ միակ մարդավայել խաղաղութիւնը իրազործէ մարդու հոգւոյն եւ մարդկային ընկերու-

թեան մէջ: Սանձէ չարամէտ ամբոխաւար ոյժերը ու կրկնա-
պատիկ սաստկութեամբ բարւոյն ծառայէ:

Այս կը պակսի՝ ի. դարու մշակոյթին, ու նաեւ մեղի,
ցորչափ ուր նաեւ մերն է ան:

Ուստի՝ ի՞նչ ընեմ ձեր լեզուն, ձեր զիրը — երբ անով
մշակոյթին սիրտը կը խոցուի — սէրը:

Ի՞նչ ընեմ ձեր բաղձապիտի կարողութիւնները — ճար-
տարարուեստ, գեղարուեստ, ռազմազինութիւն — երբ կը
պակսի խոնարհ ու ճշմարիտ անձնազինութիւնը, եւ ամէն
մարդ գլուխ կը ջանայ ըլլալ, ու ոչ ոք սրունք ու բազուկ:

Ի՞նչ ընեմ ձեր ոյժերը — տնտեսական, կուսակցական,
կազմակերպչական — երբ կը պակսի անձնադուստր կամքը,
եւ ոյժերը կը գործածուին զիրար չէզոքացնելու, տկարաց-
նելու, կործանելու:

Սխրալի՛ մշակոյթ:

Բ.

1915Ի ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒ ՕՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԽԻՂՃԸ

«Ամէն Հայ կարող էր այսօր ապահով եւ երջանիկ ապրիլ պայմանով, որ հրաժարէր Քրիստոսի Աւետարանէն եւ ընդունէր կիսալուսինը:»

Օ՛ կոնկոր:

Սաղարթախիտ, պտղաղարդ ծառ մըն էր հսկայ: Խորարձակ արմատները մխուած էին երկրի ծոցը: Հաստաբետ բունը՝ դարերու պողպատեայ խաւերէն կը բաղկանար եւ կը կրէր տարածուն, հովանաւոր ճիւղեր, բարունակներ, ոստեր:

Անոր բաղմաղարեան կեանքը հարուստ էր յեղափոխութիւններով: Տեսած էր կեանքի դարունը: Ունեցած տօթազին ամառներ: Սէզ գաղաթին վրայէն բաղմեցս փչած էր ձմեռնային սառնասառն բուքը: Վիթխարիներ արմատախիլ եղած էին իւր շուրջ: Իսկ ան կը հետէր դարերու, բնութեան, մարդկան: Միշտ կանգուն էր ու խրոխտ:

Բայց ահա նոր մրրիկ մը՝ կատաղի: Թուխպ ամպեր, փոթորկայոյզ շանթընկէց, կուտակուեցան անոր վրայ: Գոռաց երէկները, կայծակ թափեց անխնայ. հողմը փչեց սաստկաշունչ: Յնցուեցաւ արմատուստ լեռներու իշխանը: Ճոնչեց մոնչեց զայրազին — ու դալար մեծամեծ ճիւղեր բաժնուեցան ինկան: Տերեւներ, որոնք վեհ գաղաթը կը զարդարէին դեղապանծ, թափեցան ու ծածկեցին ծառին արմատները, կարծես՝ երակները առողջ ու կենսունակ պահելու բնազդական մղումով:

Սուղ զգեցան հարազատները: Ժահր պոռթկացին, նզովք կարգացին անսիրտ անզգայ ամպրոպներուն դէմ: Անհաշտ ատելութիւն երդուան ճղակոտոր հովին ու կայծակին:

Փռթորիկը կ'անցնի: Արեգակը վերստին կը ժպտի բազմախոց արիւնաթաթաւ հոկային: Արմատները աւելի խորերը կը մխրճին: Նոր կանաչութեամբ ու թարմութեամբ կ'ողողուի ծառը: Նոր աւիշ շրջան կ'ընէ անոր երակներուն մէջ: Աւելի առոյգ եւ աշխոյժ, տոկուն ու ճկուն, կը ցցէ ան դադարձ ղէպի երկինք:

Սգո՞յ թէ ցնծութեան զրդիւ է այս, յաղթութեան թէ սլարտութեան նշանակ:

* * *

Ի՞նչ օդուտ դառնաղի լացէն եւ անարի ողբէն: Նահատակներու յիշատակը պէտք է մեղ թեւադրէ դադախարներ, ստեղծէ տրամադրութիւններ, որոնք վայել ըլլան անոնց դիպացնութեան:

Բուռն է ցանկութիւնը մարդկային սրտին ըլլալու հօգր եւ անմահ, բայց սկար է անհատը եւ վաղանցուկ: Ուստի կը մղուի մարդ՝ անհատներու միացումով ստեղծելու բարոյական-իրաւական անձ մը եւ դա՛յն օժտելու այն կատարելութիւններով, որոնցմէ զուրկ է անհատը:

Բարոյական անձը ունի կեանք, մարմին ու հոգի: Ան կը խորհի, կը սիրէ, կը դպայ, կ'աճի, կը նուազի: Լաւաղոյն իրականացումն է ոյժի եւ անմահութեան, զի ոչ լոկ գումար, այլ բազմապատկումն է անհատական կամքերու եւ կեանքերու:

Զուրկ չէ բարոյական սկզբունքներէ: Ունի ատակութիւն՝ փայլելու անրիժ բարոյականով, ստանալու յարգ ու վարկ, բայց ունի նաեւ ազատութիւն՝ ցեխով շաղախելու բարոյականն ու պատիւը:

Ունի բարոյական, ապա՝ ունի նաեւ պարտադրիչ հրամայական մը. խիղճ:

Մարդկային էութեան խորքերէն բխող ձայնն է դա խորհրդաւոր, որ հակառակ մեր կամքին, հակառակ մեր իղձերուն՝ կը գոռայ, կը սաստէ, կը խայթէ, կը տանջէ, եւ կամ՝ կը սիրաշոյժէ, կը դրուատէ, կ'երջանկացնէ:

* * *

Ազգը հարադատաղոյն մէկ ձեւն է բարոյական-իրաւական անձի:

Ան եւս կը ծնի, կը զարգանայ, կը յատաճաղիմէ կամ կը յետաղիմէ: Հարուստ է մտքի եւ իմացականութեան օժիտներով. ատակ է կամքի ու սրտի ամենաբուռն շեղումներուն: Ունի իւր խիղճը — ազգային խիղճ:

Ազգի մը բարդաւաճումն ու բարօրութիւնը մի՛ ընծայէք բիրտ ոյժի կամ սոսկ իմացականութեան՝ իրեւ արդիւնադործ բաւական պատճառի: Կը հերքուիք պատմութենէ: — Ազգային խղճի՞ն կը պատկանի վճռական ձայն ու դեր: Ան կ'ընայ խղիւղ, ոչնչացնել — կ'ընայ կաղզուրել, փթթեցնել: Թերթեցէք պատմութիւնը, եւ ազգի մը Ոսկեդարը՝ հանրային անրիժ խղճի գենիթով մատնանշուած եւ արդիւնադործուած պիտի գտնէք: Եթէ մթաղնի արատաւորութիւնը, կորսնցընէ իւր անաղարտ յատակութիւնը, կը քանդէ, աւերակներու կը վերածէ չէն, մեծագոր պետութիւններ:

Հայ ազգն ալ ունի իւր խիղճը: Արդիւնքն է աստուածատուր բնատուր հոգեբանութեան, ընկերական խմորումներու, էրօնական ու սպառմական տուեալներու, հաւաքական ոգորումներու: Անոր մէջ դարեր, սերունդներ խտացած են: Անոր վրայ աշխատած են թէ՛ հոգեւոր եւ թէ՛ աշխարհական պետեր, թէ՛ ազատօրէաբը եւ թէ՛ շինականը, թէ՛ սուրի եւ թէ՛ խաչի պաշտօնեան: Ազգային խիղճը մենաշնորհը չէ այս կամ այն կուսակցութեան, դասակարգին: Չէ մենաշնորհը մտաւորականներու, եւ ոչ ալ անմատչելի սրբանոցը հոգեւորականներու: Ան ցեղինն է: Ազգին, միաձոյլ միազանդ ազգին խիղճը:

* * *

Ի՞նչ է բովանդակութիւնը ազգային այդ խղճին:

Բացէք մեր ազգային յիշատակարանները: Փոխադրուեցէք դարէ դար, նահանգէ նահանգ, անցէք արքունիքէ արքունիք, ոստանէ ոստան. այցելեցէք քաղաքներն ու գիւղերը, տաճարներն ու տները — եւ ամէն տեղ պիտի գտնէք հայ ազգային խղճի բովանդակութեան ոսկեքանդակ խորհրդանիշը:

կրօն ու Հայրենիք, Պատիւ եւ Ազատութիւն: Ահա բո-
վանդակութիւնը Հայ Ազգային խղճի:

Կրօն — սէր Աստուծոյ, Առաջին Պատճառին:

Հայրենիք — սէր որորոցի:

Պատիւ — սէր ջինջ օգոյ եւ մաքուր շրջապատի:

Ազատութիւն — սէր օգասուն դադաթներու եւ անկաշ-
կանդ աճումի:

«Կեալ եւ մեռանել ի վրայ կրօնի եւ հայրենեաց, ի վերայ
աշխարհին եւ ընտանեաց:»

Ձայս կը յեղյեղեն մեր դասական եւ ոչ-դասական հեղի-
նակներն անխտիր:

Այս է շողջողուն աստղը, որ փայլեցաւ միշտ հայ երկնա-
կամարի վրայ՝ ի հեճուկս զայն նսեմացներու հսկայական ձեռ-
նարկներուն: Այն միլիոնաւոր հրոսակները, որոնք դռն
տուած են մեր մայր հողէն նեցս — ըլլան անոնք սեմեան կամ
քամեան ցեղեր, օտարալեզու եւ օտարակրօն կամ ցեղակից ու
կրօնակից — ամէնքը մէկ նպատակ հետապնդած են խելայե-
ղօրէն. թաղել լուսապայծառ ջահը, բծաւորել ազգային
խիղճը, անհատ ջնջել կրօնը, դերեզմանի փոխել չէն հայրե-
նիքը. պղծել պատիւը, չղթայական կապտել ազատութիւնը:
— Բայց չեն յաջողած: Վիժած է ծրագիրը դիւային: Հրոյ,
ջրոյ, սրոյ ու արեան մէջէն անվթար անչէջ դուրս եկած է
ազգային խիղճը:

Իսկ ա՞յժմ: Կ'ապրի՞, կը չնչէ՞ ան: Կը ցոլա՞յ, կը փող-
փողէ տակաւին:

Այո՛:

Ազգային խիղճը, կրօնի եւ հայրենիքի չքնաղ բիւրեղա-
ցումը, պատուոյ եւ ազատութեան ադամանդեայ խտացումը,
սրբազան աւանդը մեր դիւցազն նախնեաց — ան այսօր ալ չէ՛
խոնարհած իւր բարձրութենէն, չէ տուժած իւր փայլը, լու-
սափողփ է եւ սպիտակափառ:

Բայց որո՞ւ շնորհիւ: — Որո՞ւ շնորհիւ է որ կրնանք տա-
կաւին բարձրիւղուի շրջիլ երկրի վրայ, կրնանք պահանջել
յաղթութեան դափնի, անդորրութեան եւ խաղաղութեան
ձիթենի:

Շնորհիւ երկու միլիոն նահատակներու, որոնք իրենց
արիւնով ոռոգեցին հայ ազգային խիղճը, որպէս զի հասնէր
անոր ազատ ու բիծ, չնուաղէր ճաճանչեղ սպիտակութիւնը՝
անխոխարինելի հարստութիւնը ցեղին:

Եթէ մեր նահատակները հրաժարէին տոհմային այդ
հարստութենէն, եթէ դաւաճանէին կրօնի եւ հայրենեաց,
ուրանային պատիւ եւ ազատութիւն, եթէ ուրեմն մահու հա-
րուած տային Հայ Ազգային խղճին — այն ատեն, այո՛, պիտի
չոնենայինք արիւն-արցունքի ծով մը, պիտի չոնենայինք
ամայի, քարուքանդ հայրենիք, պիտի չոնենայինք հողեխոռով
աղեխարշ բանակները որբերու, պիտի չոնենայինք թշուառա-
ցած անձիտուած գերդաստաններ — դեռ ի՞նչ ըսեմ — պիտի
չոնենայինք անթիւ անհամար թափառականներ, փախստա-
կաններ, աքսորուածներ, պանդուխտներ, այո՛, պիտի չու-
նենայինք: — Բայց, աւա՛ղ, այն ատեն պիտի չոնենայինք
նաեւ ազգ, պիտի չիջանէր Լուսաւորչայ կանթեղը. խեղդա-
մահ պիտի ըլլար ա՛յն խիղճը, որ դիմացած էր աշխարհա-
ղղորդ փոթորիկներու, որ իւր անսասան ժայռ՝ փշրած էր
ահեղածուկ ալիքներ: Պիտի ապրէինք, թերեւս նիւթապէս
հանդիստ, բայց պիտի հեծէինք՝ ծանրաբեռնուած արդար
անէճքովն անոնց, որոնք ի սէր այդ խղճին չէին խուսափած
դերազոյն դոհերէ: Պիտի ապրէինք թերեւս մեր ցանկացած
հողին վրայ, բայց զրկուած այն օրհնութենէն, որուն՝ մեր
նախնիք արիւնախառն քրտինքով արժանացած էին: Պիտի
վայլէինք թերեւս մեր սիրելիները, բայց անոնց ներկայու-
թիւնը պիտի սրէր ի մեզ գիտակցութիւնը վատանչանի եւ
մատնչի, պիտի շեշտէր սա չարաբաստ համոզումը, թէ մենք
այլեւս չենք Լուսաւորչի, չենք Սահակ-Մաշտոցի: Մէկ խօս-
քով, պիտի ապրէինք, բայց պիտի ապրէինք յուսակտուր,
յուսաբեկ, արհամարհուած ազգերէ, դատապարտուած պատ-
մութենէ, երբ ու տատան նման Կայենի, ամէն կողմ տանե-
լով դաժան խայթը, անփառունակ խղճի խայթը, որ լսելի
պիտի ընէր իւր ահաբեկիչ ձայնը վրէժինդիր. Ո՛վ Հայորդի,
ո՞ւր է, ի՞նչ եղաւ, ի՞նչ ըրիր կրօնդ, ազգդ, պատիւդ, ազա-
տութիւնդ:

* * *

Սակայն փա՛ռք մեր անմահ նահատակներուն :
Իրենց արիւնով ընկղմեցին այս դժնեայ հնարաւորութիւն-
ները :

Նախանձելի ենք :

Անտուներ է հայ խղճին փայլը : Աւելի՛ չլացուցիչ է, ներ-
կուած ու սրբուած բազմարիւր նահատակներու արիւնով :

Ահաւոր երկընտրանքի մը առջեւ կը գտնուէինք ազդո-
վին . կա՛մ ապրիլ՝ մահացնելով կրօն, հայրենիք, պատիւ եւ
ազատութիւն, եւ կա՛մ արիւնիլ :

Արեան ծովի փոխուեցաւ հայրենիքը — ու փրկուեցաւ
թէ՛ ազդ թէ՛ խիղճ :

Ու վերստին իրականացաւ հին ճշմարտութիւնը, զոր
Գր. Լուսաւորիչ կը ծանուցանէր՝ հեթանոս թաղաւորին ի
խրատ . «Չէ՛, կ'ըսէր, չէ՛, նահատակներու արիւնով ազդ ու
կրօն չեն ջնջուիր : Անոնց արիւնը չի նմանիր ապականիչ տե-
ղատարափի ու կարկտի, այլ պարարտ անձրեւի մը՝ արիւնով
ամոքուած : Թափեցէ՛ք արիւնը նահատակներու — հողը կը
բեղմնաւորէր ի վնաս ձեր : Սերմեր կը ցանէք, համակ կեանք
եւ ոյժ : Որքան հնձէք, այնքան աւելի կ'աճինք» :

Մեր նահատակներու արիւնը մեր սերմն է, մեր ոգին է,
մեր կեանքն է :

Յորչափ կայ կորովը նահատակուելու, ազդին վիճակը
ապահով է, զի անայլայլ կը մնայ Հայ ազգային խիղճը իւր
պանծալի բովանդակութեամբ :

Այս է նահատակներուն կատարած գործը :

Անոնք փրկեցին հայ ազգային խիղճը :

Չեմ ուզեր վիրաւորել փափուկ սրտեր : Չեմ ուզեր բիրտ
եւ անզգայ երեւալ արեան եւ արցունքի հանդէպ : Բայց կը
համարիմ, թէ Ապրիլեան ազգային այս Տօնը թօթափած է
կամ պէտք է թօթափէ իւր սպակիր նկարագիրը :

Ո՞վ կրնայ ժխտել, որ երբ Հայ ժողովուրդը վաթսուներ-
վեց հազար արիւններով բախտորոշ ճակատը մղեց դէնին դէմ,
երբ արիւնեցան ծաղկաւէտ դաշտեր, լեցուեցան դիակներով
կանաչադեղ մարդեր, երբ խոցուածներու հանդիւնը օդը կը
թնդացնէր ու կը հեծեճէին կարեւէր մարտիկներ — ո՞վ
կրնայ ժխտել, որ բնական պահանջ եւ իրաւունք էր հարա-
դատներու լացն ու կոծը, սիրելիներու ողբն ու աղիողորմ ար-
ցունքները :

Եւ սակայն, կը դիտէ Եղիշէ, է. , 97, ժողովուրդը չէր
ողորար յուսահատ . հեծեճանք ու հառաչանք արտաբոսուած
էին՝ իրեւ նախատինք դիւցաղանց : Տիրող տրամադրու-
թիւնը, որ կը թափանցէր մինչեւ ամենախոնարհ խաւերը,
յաղթական էր ու ցնծալից, զի դիտէին, ամէնքը, կը տես-
նէին «զյոյսն խնդալից» — սրտուղն այդպիսի մահուան, փառքն
անանց :

Չլանք, եղբայրներ, կը քաջալերեր ուրիշ ազդապետ մը,
տասնուվեց դար յառաջ (Բուզ. , Գ. , Ժա) , չաւաղենք մեր դիւ-
ցալները : Անոնք չինկան աննպատակ, ապարդիւն : Ինկան —
ու անոնց փառքը ոչ ոք կրնայ խիւլ :

Այդպէս է :

Փառքեր ու պարծանքներ կան, որոնց հասցնող միակ
կամուրջն է մահը :

Պսակներ կան, որոնք կը նուիրուին ոչ թէ ըմբիշին, որ
իւր դուճն է դրած անմեղի կուրծքին, այլ անոնց՝ որոնք իրենց
մարմինն ու հոգին, կեանքն ու յոյսերը կը նետեն — ո՛չ դէպի
դերեզման, դադաղ, այլ — կապուտին, աստղերուն, դէպի
նահատակութիւն :

Անոնց երկրաւոր կեանքին վերջակէտը չեղաւ փափուկ անկողիններու ճղնաժամը, դառամած ծերութիւնը, տխեղծ հիւանդութիւնը: Առաքինութիւն եւ զաղափարական եղան վերջակէտ: Պանծալի վերջակէտ:

Գնահատելու համար այս պարծանքն ու իսկական յաղթութիւնը, հարկ է վեր բարձրանալ նիւթէն ու սուտէն. հարկ է լքել ստորնաքարչ խորշերը եսին ու հաճոյքին:

Եթէ մեր զեռափթիթ կոյսերն ու երիտասարդները իրենց ճակատին վրայ դրած չըլլային համեստութիւն ու պատիւ. եթէ մեր մայրերն ու հայրերը իրենց նշանաբան ընտրած չըլլային անսասան հաւատարմութիւն՝ ցմահ. եթէ մեր կղերը իրեն կարգախօս չունենար անխարդախ հաւատք, ու եթէ ամբողջ բոլոր նահատակներուն կեանքի իմաստը չփնտռէր դադափարապաշտ սիրոյ եւ զոհողութեան մէջ, այսօր պիտի ապրէին, պիտի վայլէին:

Բայց անոնք չուղեցին դաւաճանել, մատնել, ուրանալ, եւ արեան ճապաղիքով անցան ու գացին:

Մահ կը կոչէք այդ երթը:

Ձաղանք կը կոչեմ ես: Փառապանծ չու յաղթողներու:

Երեւութական էր պարտութիւնը, իսկական է յաղթութիւնը:

Բոպէական էր մահը, յաւիտենական է կեանքը:

Ոչ մի ժամանակ, ոչ մի տեղ զաղափարականներ ստանուած են նիւթական դէնքով, մարմնաւոր մահով:

Արիւնաներկ դաշոյնը առաքինութեան բոյրերը կը ցրուէ համասփիւռ: Մահկանացու կեանքին վրայ անմահութեան կնիք կը գրուի:

Քսան տարի յառաջ հոսող արցունքները այսօր բիւրեղացած՝ անմահներու փառքը կը ցոլացնեն շողշողուն:

Դազանները մարդակերպ՝ որոնք սուր ճոճացուցին զուրկ են պարծանքէ: Դարերը պիտի չկարենան ջնջել արիւնոուշտ մարդակերի արատն անոնց ճակատէն:

Իսկ մենք կը պարծինք մեր նահատակներով:

Անոնք իրենց ջրամոյն, զազանակուր ոսկրոտիներով դադափարի նորազգի կոթողը կանգնեցին:

Ապրիլեան Սղատօն:

Փառքի տօնը իրենց մահով անմահներուն:

Անհրաժեշտ է սգալ ու ողբալ: Մեղի՛ ուղղենք սուղն ու ողբը, եթէ անոնց դիւցազնական արիւնը մեր երակներուն մէջ սառած՝ ոտնակոխ կ'ընենք այն արժէքները, որոնց համար անոնք նահատակուեցան:

Երբ անոնց յիշատակը չգտնէ կենդանի արձաններ հարազատներուն մէջ, երբ անոնք չկարենան տալ մեզ աւիւն — այն ատեն՝ անոնք անմահ, մե՛նք մեռած ենք անփառունակ կեանքով:

Անոնք մեր փառքն ու պարծանքը, մենք անոնց ամօթն ու նախաթի՞նքը:

* * *

Մեր կոյսերուն եւ երիտասարդներուն ճակատները պսակուած են նոյն համեստութեամբ ու պատուով:

Մեր հայրերն ու մայրերը ուխտած են նման հաւատարմութիւն անսասան:

Մեր կղերը կանգնած է հաւատքի նոյն աներեր ժայռին վրայ:

Առ այս՝ նահատակները բուն խրախոյս են մեզ:

Գ.

ՄԱՅԻՍ 28

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Դարձեա՞լ սուգ ու կոծ, դարձեա՞լ լաց ու կական:

Դիւցաղներու յաղթական երգե՞րը կը թնդացնեն օդը թէ՛ պարտուողներու կորիկը նահանջի քսքսուքը պիտի լսենք:

Դէպի ո՞ւր յառած են ձեր աչքերը:

Դէպի ե՞տ — դէպի առա՞ջ — թէ՛ կը թաթաւիք ներկայի տիղմով:

Ներկա՞ն: Անչափելի, անկշռելի փթիթ մըն է հանդէպ հոլովոյթին տարիներուն՝ որ անցան, եւ տարիներուն՝ որ պիտի դան: Կարծես իրական է միայն ինչ որ անցած է եւ որ պիտի դայ: Իսկ ինչ որ մենք կը կոչենք իրականութիւն՝ հաղիւ ունի զոյութիւն, զի կը չքանայ յեղակարծ: Համատարած ծովերը անցածին եւ գալիքին — անոնք են որ իրական, պիրկ սեղմումով կը խղեն ներկան:

Նայեցէք դէպի ետ: Անցեալի ծովի մէջ ցցուած է դրօշն անկախութեան:

Նայեցէք դէպի առաջ: Ապագայի ծովէն կը բարձրանայ դրօշ մը անկախութեան:

Այդ դրօշներուն ի տես, որոնք երկու են եւ մէկ, մեր երզը այսօր յաղթական պէտք է ըլլայ: Աւերակներու սգաւոր ու ցաւատանջ Տիկինը՝ թող այսօր, օր մը միայն, սրբէ աչքերը, հազնի զգեստներ տօնական, զի իւր զաւակները դաւաւոր երկունքի եւ պայքարի համեղ պտուղը կը մատուցանեն իրեն. Անկախութիւն:

* * *

Յաղթութիւնը պատերազմ կ'ենթադրէ . իսկ պատերազմը արատն է մարդկութեան, երբ ան հողը արիւնով կը ներկէ, ընտանիքներ կը փճացնէ, քաղաքներ կ'աւերէ՝ յաղուրդ տալու համար կրքերու, ընչաքաղցութեան, փառասիրութեան, նախանձի: Բայց պատերազմ՝ պարտադրուած եւ ի սէր ինքնապաշտպանութեան. պատերազմ մը՝ որուն նպատակը չըլլայ ընկերը զրկել եւ ինք զինքն ընդլայնել, այլ՝ իւրը պաշտպանել, տէր դառնալ դարերու եւ սերունդներու աւանդին — նուիրական է այդպիսի պատերազմ մը:

Ստրկամիտ, վատշուէր է այն ազգը, որ չունի կորովը նման պատերազմներ մղելու: Ու յաղթութիւնը՝ որ այդպիսի պատերազմներով կը կանգնուի, գերադանց յաղթութիւն է: Զի դժուծ, անսիրտ եւ անզգայ են մարդիկ ու ժողովուրդները, երբ ցուրտ ոսկի եւ հող ձեռք բերելու համար արիւնահեղութեան կը դիմեն: Փառահեղ են մարդիկ ու ժողովուրդները, եթէ օրինաւոր անկախութեան տիրանալու համար իրենց արեան անդամ չեն խնայեր:

* * *

Մարդու յատուկ է ազատութիւն: Անով է որ կարող ենք որոշում ու վճիռ տալ մեր գործերու մասին, փարիլ «Այո»ին կամ «Ոչ»ին: Ան կը մղէ զմեզ մեր լուսով ու խղճով առաջնորդուելու, տէր ըլլալու մեր կեանքին ու կերտելու մեր ապագան: — Մանկութիւնը մերկացած անհատը կը պահանջէ իւր ազատութիւնը, չի հանդուրժեր խանձարուրդ ու կալուկապ: Պէտք է անկաշկանդ տեսնէ ձեռք ու ոտք, պէտք է դանոնք ըստ կամի շարժել ու գործածել կարենայ, ապա թէ ոչ կը նախընտրէ կտրել նետել այն բաղուկը, որ իրեն հնազանդելու փոխարէն՝ չղթայի մը ստրուկն է դարձած: Ինչ որ տղուն համար կեանքի պայման է՝ չափահասին համար կը նշանակէ գերութիւն: Չափահասը կ'ըմբռնէ, որ իւր անհատականութեան էական մասն է ազատութիւնը, իւր կատարելութիւնն ու պսակը: Ազատատենչ մարդը ձեռք բերելու համար իւր ազատութիւնը ամէն վտանգ կը զիմազրաւէ: Նկուզներու պատերը կը կրծէ ատամներով, կը քանդէ եղունդնե-

րով: Վար կը նետուի աշտարակներէ. զնդակներու, բոցերու, հեղեղի ընդ առաջ կ'երթայ. ոչինչ կ'երեւայ իւր աչքին, քանի չղթայուած կը տեսնէ իւր ազատութիւնը, մարդկային արժանապատուութեան էութիւնն ու փաստը: Ի սէր ազատութեան եթէ կեանքն իսկ տուժէ՝ զոհ է, զի ստրկութիւնը բարոյական մահ է, աւելի ճնշիչ, թշուառացուցիչ քան մարմնական մահը՝ ազատօրէն ընդգրկուած:

Անհատական այս ազատութիւնը՝ բնական հիմն է ազգային, պետական անկախութեան:

Երբ բազմաթիւ պայմաններու լրացումով ծագում կ'առնէ ազգ մը, անհատական «Ես»ը կ'ընդլայնի, կը խզէ սահմանափակ եզրները անհատին ու՝ շահերու, նպատակներու եւ դադափարականի զուգումով կը կազմուի ազգային-բարոյական ես մը:

Ազգն ալ կ'ունենայ իւր մանկութիւնը, կը հանդուրժէ որորոցի, չի զգար խանձարուրդի սեղմումը: Կը փորձէ թէ եւ շարժել ձեռք ու ոտք, բայց եթէ չյաջողի, եթէ բախի տէրերու կամքին՝ չ'ըմբոստանար, զի կը պակսի չափահաս Եսը, ինքնազիտակցութիւնը, որով ըմբոստութեան հուրը կ'արծարծի ու կը բոցավառի:

Սակայն կու գայ նաեւ ժողովուրդներու չափահասութեան վայրկեանը: Նման անհատին՝ կ'աճին, կը դարդանան անոնք. աչքերը կը բացուին լուսոյ, մտքերը ճշմարտութեան: Ու երբ հնչէ արբունքի եւ կտրիճութեան ժամը, ժողովուրդը անկախութիւն կը գոչէ նոյնքան ստիպով եւ անընկճելիօրէն որքան անհատը՝ ազատութիւն:

Ու մինչ անհատը չա՛տ սահմանափակ է ժամանակով եւ կրնայ փոխանակ ազատութեան միանգամ ընդ միշտ կորուստի եւ ստրկութեան մատնուիլ, ժողովուրդները կրնան տուկալ ու սոլասել դարեր: Կրնան նուաճուիլ ու նուաճել, տարուբերիլ անկախութենէ՝ ստրկութիւն, եւ ստրկութենէ՝ անկախութիւն, առանց երբեք մարելու կրակը անկախութեան: Ան կը պահուի յանթեղի հակառակ դարաւոր բռնութիւններու: Հրաբխանման է այդ կրակը, որ կրնայ դարերով լուռ մնալ,

իւր անեղ ոյժը չդրացնել: Բայց օր մը՝ դարերու կուտա-
կումէն խտացած եւ սաստկութեամբ բխրապատկուած՝ կը
պոռթկայ, կը ժայթքէ ու կը դռնէ ազատութիւնը ցանկալի:

Ինչո՞ւ տենչալի է այդ անկախութիւնը:

Զի անով կրնայ ժողովուրդը վայելել իւր հայրենիքը,
որուն վրայ տիրական իրաւունքներ ստացած է իւր քրտին-
քով, ճարտարութեամբ, ոյժով ու խելքով: Անով միայն ի վի-
ճակի է՝ ապահովել իւր գոյութիւնը, բարձրացնել կեանքի
մակարդակը, բարելաւել տնտեսական ու մշակութային պայ-
մանները: Անով միայն կրնայ ստեղծել օրէնքներ, որոնք հո-
վանաւորեն, պաշտպանեն ազգին մարմնաւոր առողջութիւնը,
հոգեկան բարօրութիւնը. կրնայ սուր ձօնացնել անոնց դէմ,
որոնք կը դաւաճանեն իւր մարմնոյն կամ հոգւոյն, ներկային
կամ ապագային: Անկախ ազգ մը կարող է կազմել բանակ,
պաշտպանել հպատակներն ու սահմանները, ներշնչել վստա-
հութիւն բարեկամներու, պատկառանք ու վախ՝ թշնամիներ-
ու: Ազգը անկախութեան կը ձգտի, որպէս զի ազատ է իւր
արժէքները օտարին քմահաճոյքէն ու շահագրգռութենէն: Ան-
կախութեան ծոցին մէջ է որ թռիչք կ'առնուն գիտութիւն,
գեղարուեստ, կրօն ու բարոյականութիւն:

Անկախութեան ձգտումն այնքան նուիրական, բնական
տրամաբանական անհերքելի իրաւունք է, որքան ինքնա-
պաշտպանութիւնը, ապրելու իրաւունքը:

Ու ժողովուրդները՝ միայն ի սէր անկախութեան ձեռք
կ'առնեն զէնք: Այս կամ այն բռնաւորը, աշխարհակալը կրնայ,
այո, անձնամուլ, փառամուլ նպատակներով ազգերը պատե-
րազմի մղել: Բայց երբ ազգ մը ինքնաբերաբար ոտք կ'ելլէ,
կը պայքարի, գիտցէ՞ր որ հոն գոյութեան եւ անկախութեան,
ապրելու կամ մեռնելու հարց կայ:

Ազգերու իսկական պատմութիւնը կը սկսի անկախու-
թեան ձգտումէն: Անկէ յառաջ մըրափող մանկութիւն է,
երազային, որորոցային վիճակ: Հաղիւ կ'արթննայ ազգային
ինքնագիտակցութիւնը, իսկոյն կը խլրտի ազատութեան

տենչը, ու կը սկսի արիւնային խաղը պատմութեան բեմին
վրայ:

Այսպէս եղած են ազգերը:

Պիտի գլանայի Հայուն չափահաս, ինքնագիտակից ազ-
գութիւն, եթէ յայտնաբերած չլըլար անկախութեան ձգտումը:

* * *

Արդ հիմայ՝ ակնարկ մը դէպի ետ:

Ի՞նչ կը փնտռեն այն բաղմութիւնները, որոնք հնդկական
լեռնադաշտերը թողուցած դէպի արեւմուտք կը շարժին,
երկրէ երկիր կ'անցնին, փորձի կ'ենթարկեն Թրակիան,
Փոնդիան: Արբունք հասած ժողովուրդ է: Արիւնը կ'եռայ
անոր մէջ: Հայրենիք կը փնտռեն, ուր կարենան արմատ ձգել,
ուռճանալ, ճիւղաւորուիլ, պտղադարձուիլ: Հայրենի՛ք —
առաջին պայմանը, հում նիւթը, արուեստագէտին կոշտ քարը:

Կ'ունենան Հայրենիք: Հայաստան: Լեզու: Ճարտարա-
րուեստ: Հայ բարք:

Բայց այս ամէնը ենթակայ են վտանգի:

Կը սկսի զինաշարժ: Արարատի շուրջ գէնքեր կը շառա-
ջեն: Ի՞նչ կը փնտռէ հայ բանակը իւր հեծելազորով ու հե-
տեւակով:

Անկախութի՛ւն:

Փոթորիկ փոթորկի կը յաջորդէ:

Կ'անցնի Ասուր — կ'անցնին Կիւրոս ու Դարեհ — կ'անց-
նին Աղեքսանդր ու Անտիոքոս:

Հայերը անկախութեան կը ձգտին:

Կը հնչէ պատմական ժամը:

Արտաշէսեան հարստութիւն:

Հայն սկսաւ վայելել անկախութեան պտուղները: Այնու-
հետեւ իւր պատմութեան, պատերազմներուն մէկ նշանաբան
ընտրեց Անկախութիւն:

Ան աչք հունեցաւ ո՛չ հողի, ո՛չ ոսկւոյ: Թոյլ տուաւ, որ
օտարն ալ վայլէ իւր ջուրն ու օդը, ոսկին ու պտուղը: Բայց
երբ թշնամի նետերու թիրախ դարձաւ իւր Անկախութիւնը,

Հայը ծառացաւ: Արքայից արքայի դէմ: Հոռմի դէմ: Իրմէ տաան անդամ աւելի ուժեղ պետութիւններու դէմ:

«Մե՛նք ենք տէրն անկախ մեր հայրենիքի:»

Այս գաղափարականով ողորեցան Տրդատ ու Արշակ, Վարդան ու Վահան, Աշոտ ու Սմբատ:

Անկախութեան ի սէր մղուած պատերազմներ են Հայուն պատերազմները: Արեւելքի մէջ արեւմտեան լոյսի այս ջահակիրները հանդիսացան անկախութեան զինուորներ պատմութեան ամբողջ ընթացքին: Կռուեցան Բիւզանդիոնի ու Մեքքէի, Թաթարին ու Սելջուկին դէմ: Անկախութեան նուիրական կրակը փոխադրեցին հիւսիս ու հարաւ, մինչեւ որ մարախներու տարափ մը իջաւ Հայ աշխարհի վրայ:

Այնուհետեւ մոխիր, աւերակ, մէզ ու խաւար:

Ստրկութեան հաստաբետ չղթաներ:

Այդ թանձրամած խաւարին մէջ, բռնութիւններէ, հարստահարութիւններէ, կեղեքումներէ, առեւանդումներէ հիւստեամտ այդ ժանգոտ չղթային ներքեւ՝ Հայը շա՛տ բան կորսնցուց: Ստրկութեան չղթաները անարգ հետքեր թողուցին անոր ձեռներուն եւ ոտներուն վրայ: Անհետացան նկարագրէն շատ ազնիւ դժեր: Խաւարամած այն շրջանին՝ Հայը մոռցաւ իւր լուսաշող պատմութիւնը, իւր դիւցապները, լեզուն, աւանդութիւնները: Օտարացաւ հայ մտքի եւ սրտի հոյակապ կոթողներուն: Ան մոռցաւ նոյն իսկ իւր հաւատքը — բայց չմոռցաւ, որ սերունդ է ազատ նախնեաց: Չմոռցաւ անկախութեան նուիրուած ցեղին նուիրական աւանդը: Տուկալ, համբերել, սպասել, ապրիլ — մինչեւ որ պոռթկումի ժամը հնչէր:

Անկախութեան այդ հուրն էր, որ կը մխար Ղարաբաղի Մելիքներու սրտերէն. որ նորանոր ծրագրեր կը ներշնչէր Օրիներու. քսակները լայն լայն բանալու կը տրամադրէր Հնդկահայ մեծահարուստները. նոր դարու չքնաղ զիւտերուն կ'առաջնորդէր Յակոբներ ու Ոսկաններ: Ու երբ եկաւ Մխիթար ու պատուեց խաւարը, որ նստած էր հայ լեզուի եւ պատմութեան վրայ. երբ եկան հայ զրադէսներ ու բանաստեղծներ, եւ յիշեցուցին Հայուն փառքը, Հայուն իրաւունքը —

անկախութեան մոխրաթաղ կրակը ի հարկէ պոռթկումներ ունեցաւ Սասուն կամ Զէյթուն, նոր Վարդաններ ու Վահաններ նոր Աւարայրներ, Ակոռիներ, Ներսէհապատներ ու Մկնառիճներ ստեղծեցին նորանոր անուններով, կռուի եւ յաղթութեան նորանոր ձեւերով ու չափերով:

Վսեմ է գաղափարական անկախութեան:

Արիւն պահանջած է ան միշտ, ու կը պահանջէ:

Տմարդի բռնակալութեան զոհերուն համար չկայ միջին, այլ կա՛մ խարաղանի տակ արիւնիլ իրբեւ ստրուկ եւ կամ արիւնիլ ու դիմել դէպի անկախութիւն:

Հայն արիւնեցաւ:

Արիւնով ներկուեցան հայ գետերն ու լճերը, արիւնով ոռոգուեցան հայ արտերն ու դաշտերը: Արիւն տեսաւ Արարատ, արիւն տեսաւ Արաղած: Ու եթէ արեան հեղեղատները կրցած էին անկախութիւն ծնիլ անցեալի մէջ, արեան Ծո՞ղն անատակ պիտի ըլլար անկախութեամբ օժտելու արիւնլուայ ցեղը՝ ներկայի մէջ:

1918. ՄԱՅԻՍ 28

Դարեր անցեր են այն օրէն ի վեր, երբ շիջած էր Հայաստանի երկնքէն անկախութեան առաղը:

Ամբողջ մարդկութիւնը խելակորոյս՝ եղբայրներու արիւնով թաթաւած էր:

Հիւսիսային արջը ահուկի դալարումներով կեանքէ կը հրաժարէր:

Կայսրութիւններ ծուէն ծուէն կ'ըլլային:

Ու ահա այդ միջոցին՝ արեան հայկական Ծովէն կը բարձրանար դրօշը՝ որ կ'աւետէր աշխարհի. Անկախ Հայաստան:

Մնա՞ց անկիւն մը այնքան խուլ, որ չլսէր հայազգորդ աւետիքը: Մնա՞ց սիրտ մը այնքան անզգայ, որ չկայտուէր ի տես անկախութեան, որ դարերու երազն էր: Մնաց հայ մը այնքան խորթ եւ ստրուկ, որ չխանդավառուէր եւ չնուիրէր Անկախ Հայաստանի իւր հարստութիւնը, առողջութիւնը, ոյժը, խելքը, գիտութիւնը, արուեստը:

Մոռցանք արեան ճապաղիքները, բանտերը, անապատ-

ները, զի կը գտնուէինք, վերջապէս կը գտնուէինք այն կատարին վրայ, որուն համար քրտնած եւ արիւնած էր ազգը:

Հայաստանն՝ անկախ, ու մենք՝ Հայաստանի անկախ դաւակները:

Հայաստանի ազատ քաղաքացիներ: Հայաստանի՛, եւ ոչ թէ Ռուսին, Թուրքին, Պարսկին:

Վերապրեցէք այդ տարիները:

Թարմացուցէք — առանց թունաւոր նախապաշարումի — թարմացուցէք յիշատակն այն երջանիկ շրջանին, երբ դադրած էիք ըլլալէ անտէր, անտուն, թափառական:

Ստրկութեան շղթաներուն հետ միասին կը խզուէին եսապաշտութեան նուաստ սեղմումները:

Անմիաբան Հայը կը բնափոխուէր, կ'էափոխուէր:

Անկախ Հայաստան կը դառնար կենդրոնածիւդ այժը բոլորիս: Միա՛կը: Բոլորի՛ս:

* * *

Անկախութեան դրօշ — աւա՛ղ — արդէն անցեալի ծովու մէջ:

Դարեր սպասեցինք:

Ներկան մոայլ է: Լի արհաւիրքով:

Ուրեմն ընենք այն՝ ինչ որ ըրին մեր հայրերը:

Տոկանք: Ամէն զոհողութեամբ՝ կրակը պահենք վառ՝ — եթէ հարկ է — դարեր:

Դ.

ՎԱՐԴԱՆԱՆՔ

ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ, ԱԶԳԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Անունն իսկ աննեալ հմայք կ'արտահոսէ, հակառակ տասնուհինգ սառն դարերու: Համանիչ է սուրբ արիւնի եւ նուիրական աւիւնի: Աննկուն կոքովի եւ քնքուշ գորովի: Խոցանիչ է եւ խնկարոյր:

Ուստի՞ անոր կախարդող ոյժը, թովիչ հանգամանքը, դիւթական բնոյթը:

Արի մարտիկներ ու խրոխտ սպարապետներ հաղուադիւտ չեն մեր պատմութեան մէջ:

Հայաստանի դետերը մէկ անգամ չէ որ արիւնած ու դաշտերը մէկ անգամ չէ որ ապաժոյժ դիակներով ծածկուած են:

Հայկական լեռները յաճախ արձագանգած են զէնքերու շկահիւն ու շփնդ:

Հայկական հողը արդասարեւ՝ ոչ ցանցառ դարձած էր մարդադաշտ, ասպարէզ մարդախոշոչ ճակատներու:

Քանի՞ էջեր մեր պատմութեան սրով ու արիւնով գրուած:

Եւ սակայն այս մէկ էջը միայն կարծես սրտերու տաքուկ պահպանակով զերծ մնացած է գունատելէ:

Այս Սպարապետը եւ անոր զինակիցները՝ մեղի հետ կ'ապրին դարէ դար:

Տղմուտի արիւնախառն ալիքները արիւնակից են մեր երակներու արեան:

Աւարայրի արիւնաքամ եւ անշունչ մարմինները՝ մե'ր չունչով ու սիրով զմոսուած՝ կը հետեն փուտի:

Արեւադուրկ են, պարտուած են, եւ սակայն աւելի՛ կենդանի, քան չա՛տ մը կենդանի կարծուածներ: Աւելի ճշմարտօրէն չքաղարդ ու դափնեպսակ քան չա՛տ մը յաղթականներ:

Մի՛ մերձենաք իրողութեան սովորական չափանիշերով :
Զի պիտի չդանէք բան մը , որ արդարացնէր բացառիկ դերքը
ճակատամարտին , համբաւը անուան :

Ո՛չ թիւը պայքարողներուն եւ զոհողներուն . ո՛չ անունը
թշնամույն . ո՛չ զինուորական-ուղղմական արդիւնքը մարտին :

Ունեցած ենք — կ'աւանդուի — բանակներ , որոնց ար-
ձակած նետերով արեւակը խաւարած է : — Ունեցած ենք
թաղակապ զօրավարներ , որոնք աշխարհաստան պետու-
թիւններ անուղղի մատնած են : — Ունեցած ենք թշնամիներ ,
որոնցմէ յաղթուին իսկ պատիւ էր :

Բայց այդ ամէնքը մեր սրտին չեն խօսիր : Այդպիսի տա-
րին անոնց անուններէն ոչ մին կ'ողբեկոյէ :

Անթիւ են հայ հողի վրայ արիւնով կարմրող դիւցազները ,
բայց միակ է Կարմիրն Վարդան եւ ընկերները դիւցազարմ :

Ինչո՞ւ այս միակողմանի , կարծես կուսակցամիտ նախա-
սիրութիւնը հանդէպ այն փառապանծ — պարտեալներուն :

Զի անոնք բիւրեղացումն են զազախարականի մը :

Հոն՝ Աւարայրի վրայ՝ ստեղծուեցաւ կաղապար մը դե-
պատիպ , որու վրայէն Վարդաններ ձուլուեցան դարէ դար ,
շարան շարան :

Մեր գրական Ոսկեդարուն կը համադրեմ Ոսկեդարը զի-
նալառ հայրենասիրութեան : Մաշտոց ու Վարդան կողք
կողքի : Ոսկեղինիկ լեզու մէկ կողմ , ոսկի գէնք ու արիու-
թիւն միւս կողմ :

Դասական հայրենասիրութիւն եւ ազգասիրութիւն : Ինչ
որ Եղնիկներ ու Կորիւններ գրչով ձեռք բերին , Վարդաններ
եւ Արշաւիրներ գէնքով թողուցին աւանդ : Զէնքը եղաւ դա-
սական գրչին դասական արդիւնքը : Բայց մինչ դասական լե-
զուն ունեցաւ կարճատեւ կեանք , անոր պտուղը՝ դասական
հայրենասիրութիւնը , որ Վարդանեաններով հասունեցաւ այն-
քան արաղ , թողուց անմահ սերմեր : Ոսկեղինիկ լեզուն մեռ-
ցուեցաւ , ցեխով շաղախուեցաւ , իսկ Վարդանեան հայրենա-
սիրութիւնը ընթացաւ միշտ արեան ուղիով , միշտ դասա-
կանօրէն գեղանի ու փառաշուք :

Մաշտոցի եւ Եղնիկի լեզուն հասկնալ՝ յատուկ ուսում կը

պահանջէ , մասնագիտութիւն է՝ քիչերուն մատչելի : Անոնց
լեզուով խօսիլ — զրեթէ անհնար : Իսկ Վարդանանց դասա-
կան դործը ամէն Հայ կը հասկնայ : Ամէն Հայ կարող է անոնց
լեզուն խօսիլ , անոնց հոգևով ապրիլ : Ամէն Հայու մատչելի է
Վարդանեան հայրենասիրութիւնը : Ան ապրեցաւ ու պտղա-
բերեց տասնուհինգ դար : Հայոց պատմութիւնը՝ Վահանեան-
ներէն մինչեւ վերջին մարտիրոսագրութիւնը հոգեղաւակն է
Վարդանեան հայրենասիրութեան : Ամէնէն խաւարակուռ դա-
րերուն՝ Վարդանանք մնացին փայլուն աստղ : Ամէնէն ա-
րիւնկղակ հայակերներուն դէմ՝ Վարդանանք եղան անվկանդ
թումբ : Միշտ նոր աւիշ ներարկեցին : Հիմա՞յ պիտի մարէր
աստղը : Հիմա՞յ պիտի չորնար աւիշը :

Ամէն տարի տօնուող Վարդանանք՝ մէկ բան կը քարոզեն
բարձրագոյն : Ամէն տարի տօնող Հայութիւնը մէկ բան կ'ողբէ
սորվիլ Վարդանեաններէն . նուիրական ազգասիրութիւն , ա-
ռաքինանման հայրենասիրութիւն :

Դիտեցի՞ք որ անխտիր կը դործածեմ այս բառերը :

Գիտեմ , որ կայ անոնց մէջ տարբերութիւն , եթէ մանր
վերլուծենք :

Այլ է ազգը , եւ այլ՝ հայրենիքը :

Եւ սակայն չէ հնար զանոնք իրարմէ բաժնել՝ անպատիժ :

Ազգի որբան է հայրենիքը : Հայրենիքի մշակը , պահա-
պանն է ազգը : Շուտ կ'օտարանայ ազգը՝ առանց հայրենիքի :
Շուտ կը դառնայ խապան հայրենիքն՝ առանց ազգի :

Ահա թէ ինչու՝ Վարդանանց օրինակը կը կոչեմ անխտիր
թէ՛ ազգասիրութիւն եւ թէ՛ հայրենասիրութիւն :

* * *

Յեղեղուած , ծամծմուած բառեր դժբախտութիւնն ունին
չդործադրուելու :

Այդպէս է ազգասիրութիւնը : Ո՞վ չի՞ ճառեր ազգասի-
րութենէ : Բայց որքա՞ն քիչերն հարազատ ազգասէրներ են :

Վասակ ազգասէր կը համարէր ինք զինքը՝ երբ կը մատ-
նէր հայրենիքը , որուն համար Վարդան արիւնը կը թափէր :

Աղղասիրութիւնը հասարակ միջոց է եսականութիւնը բարութեան, հարստանալու, փառաբանութեան:

Փոխանակ տալու, զոհաբերելու տիտղոս ըլլալու, ժողովելու, զիջելու տիտղոս կը դառնայ:

Զի ի՞նչ են մեղի համար աղղ ու հայրենիք:

Ակնադրելը մեր մարմնական ու բարոյական կարողութիւններուն, հիմն ու պայման մեր անհատական եւ ընկերական գոյութեան, միջնորդ մարդկային արժէքներու:

Առանց աղղային հաւաքականութեան հայրենի հողի վրայ՝ մենք շատ տկար ենք իբր անհատ՝ զոհացնելու համար մեր մարդկային պահանջները, մտաւոր ու մարմնական:

Անհատները կու գան կ'անցնին, իսկ աղղը կը մթերէ անոնց ապրումները, փորձառութիւնները, բարեմասնութիւններն ու թերութիւնները, լոյսերն ու նուաճումները: Կը մթերէ ու կը փոխանցէ յաջորդ սերունդներուն: Ասոնք զերծ են ամէն բան սկիզբէն յօրինելու, փորձելու, քննելու ժամափաճառ եւ ուժակորոյս հարկէն: Աղղային ժառանգութիւնը աճեցնել եւ ապա շարունակել է անոնց ալ պարտքը:

Հայրենիքն է այն արդաւանդ հողը, արեւակն ու մթնոլորտը, որ մեղի կը հայթայթէ սնունդ, օդ ու լոյս: Ու աղղն է այն ամբարանոցը, որ այն նիւթական ու հողեկան սնունդն ու լոյսը կը մատակարարէ անհատներուն:

Աղղին կը պարտինք, աղղէն կ'առնենք մեր հասակն ու գոյնը, մաղն ու գանդը, արիւնն ու խառնուածքը, մեր առաքելութեանց ու մոլութեանց սերմերը:

Աղղ ու հայրենիք տուող են մեղի հանդէպ, եւ այդ պատճառով իրաւունք ունին իրենց կարգին մեղմէ պահանջելու: Ի՞նչ:

Միւրոյ ամբողջ բովանդակութիւնը — հայրենասիրութիւն, աղղասիրութիւն:

Զայդ կը պահանջեն մեղմէ յանուն մտքի, մարդկութեան, բարոյականի, կրօնի:

Բայց ի՞նչ կը բովանդակէ աղղի, հայրենիքի սէրը:

Զի բովանդակէր կըքոտ, անղղօն, չլսուած զգածում, մոլութիւն:

Աղղասէրն ու աղղամոլը վիհով բաժնուած են իրարմէ:

Մին առաքելութիւն է, միւսը մոլութիւն: Խաւար՝ երկրորդը, առաջինը՝ լոյս:

Մոլին կը յարի աղղին առանց զանադանել ուղեւու, թէ աղղին մէջ ի՞նչն է սիրելի: Կը յարի հայրենիքի անբան բնաղղով, առանց զխոնալ ուղեւու, թէ հայրենիքն ինչո՞վ է նուիրական:

Անոր աչքին՝ աղղ ու հայրենիք փոխարժէք են Աստուծոյ եւ կրօնի: Հողեկան գունախտէ վարակուած է: Միայն անթերին, կատարեալը տեսնելու կարողութիւն ու կամք ունի: Աղղամոլին տեսութեամբ՝ ինչ որ աղղէն դուրս է՝ անարժէք է: Ամէն արժէք — զիտական զեղարուեստական եւն — իւր աղղին մէջ խտացած են: Անիրաւ է օտար աղղերու հանդէպ, ու չի զգար, կամ առաւելութիւն կը կարծէ իւր ժողովուրդին թերութիւնները. իւր զգածումը եթէ ատելութիւն չէ՝ արհամարհանք է օտարին դէմ:

Անմիտ աստուածացում աղղի եւ աղղայինի, որմէ առաջին փնտսողն է ինքնին աղղը: Զի հակառակ մոլի, ծայրայեղ լաւատեսութեան՝ աղղը է ու կը մնայ պակասաւոր, կարօտ ուղղումներու: Մոլին կոյր է: Չուղեր տեսնել ժանդը, բեկումը անիւին, ու չի խորհիր դարմանը: Իբրեւ աղղաւեաց, հայրենադաւ կը հալածէ դարման խորհողները: Ու մինչ աղղը կը կազմալուծուի, հայրենիքը կը քայքայուի՝ աղղամոլը կը հրճուի անոր բարդաւած վիճակով, որ թերեւս տխրեղծ ծնունդն է իւր թունաւորուած ըղեղին աւելի քան իրականութեան:

Որքա՞ն հեռի է անխարդախ սէրը աղղի՝ հայրենիքի այս թոյնէն: Ան կը բովանդակէ երախտադիտութիւն, անձնուրացութիւն եւ նուիրում:

Ազնիւ առաքելութիւն է երախտադիտութիւնը: Ան որ կը պատուիրէ ճանչնալ ամենադոյզն բարիքը եւ փոխարինել, կրնա՞յ թոյլ տալ, որ մոռնանք մեր մեծադոյն բարերարը:

կրնա՞յ չդատապարտել ամէն անտարբերութիւն հանդէպ անոնց, որոնք մեր անցեալը կերտած են, ներկայն կը խնամեն, ապագան կը պատրաստեն: Ոչ երբեք: Ընդ հակառակն այնքան աւելի ծանր է այս ազգասիրական երախտադիտութիւնը, որքան աւելի մեծարժէք են ազգէ՝ հայրենիքէ բխող բարիքները: — Գեղեցիկ, իմաստնալից է հայերէն բառը: Գիտնալ, ճանչնալ երախտիք ու բարիք ոչ լոկ սառն մտքով այլ նաեւ ջերմ սրտով: Ճանչնալ ու զնահատել ազգին խողովակով մեզի հասած դանձերը — լեզու, պատմութիւն, մշակոյթ — առաջին քայլն է: Ապա պիտի յորդի երախտադիտութիւնը իբր սէր, բորբոքի տենչը՝ փոխարինելու դանոնք՝ բան մը աւելցնելով ազգին դանձերուն վրայ:

Ու հարադատապոյն երախտադիտութեան ապացոյց թող ըլլայ անձնագոհութիւնը. անձնուրացութիւնը: Հոն ուր երկընտրանքը եսի եւ ազգի միջեւ է, եսը պէտք է տեղի տայ անպայման: Զի բաւեր զոհել հարստութիւն, խելք, ոյժ, պէտք է զոհել իւր անձը: Զի բաւեր զոհել — ի սէր հայրենիքի — չա՜հ ու փառք, հարկ է ողջակիզել ամենասիրելին՝ եսը: Զոհել սեպհական տեսութիւններ, երբ անոնք չեն համաձայնիր ազգային դադափարականին: Զոհել անձնական միտութիւններ, երբ կը հակասեն հայրենիքի բարւոյն: Զոհել ամէն վաստակ, երբ ան արդելք է հայրենիքի եւ ազգի գերազոյն շահին:

Եւ այդ արդէն նուիրում է — դրական կողմը անձնագոհութեան: Բոլորանուէր նուիրում: Առ այն կը մղուի զուտ սէրը հայրենիքի եւ ազգի: Սրտաղեղ եւ հոգեբուխ նուիրում ի սէր այն հողին՝ զոր ազգն է հերկած, այն յարկին՝ զոր ազգն է կանգնած, այն ժողովուրդին՝ զոր հայրենիքն է կերտած: Նուիրում — եւ ոչ թէ կոյր գերզնահատանք ու սնոտի ներբող: Նուիրում աշխատանքի — ահօս մը բանալու, աղիւս մը զետեղելու, տարակոյս մը լուծելու: Նուիրում իմացական եւ բարոյական ոյժի, դիրքի, ազդեցութեան — կորութիւններ ուղղելու, կթոտածներ ամրացնելու, խաւարամիտներ լուսաւորելու:

* * *

Որոնեցէք հայրենասիրութեան եւ ազգասիրութեան այս տարրերը Վարդանանց վրայ:

Բայց կա՞յ հարկ որոնելու: Ակնբախ է, յայտ յանդիման:

Երախտադիտութիւնը կը փայլէր անոնց սրերուն ու վահաններուն վրայ: Երախտադէտ էին, զի զիտէին ու կը զնահատէին արժէքը խաչին, հայ լեզուին ու հողին — աւանդը նախնեաց: Թշնամին կը սպառնար կրօնին եւ ազգին: Անտարբերութիւնը պիտի նշանակէր ապերախտութիւն: Վարդանանք վերահաս են, թէ ի՞նչ է վտանգուածը: Գրիգորներ ու Ներսէսներ քրտնած, Մուշեղներ ու Մանուէլներ արիւնած էին անոնց համար: Իրե՞նք պիտի ըլլային ապաշնորհ դասալիքներ: Օ՛հ — զոհ զոհի դէմ: — Ու ի՞նչ չղոհեցին Վարդալիքներ: Օ՛հ — զոհ զոհի դէմ: — Պիտի չըսեմ՝ իրենց կիներն ու դուստրերը: Անոնք զոհուելու պէտք չունէին — զի քաջերուն հաւասար դիւցադնութեամբ ինքնաբերաբար սեղան մատուցին իրենց հանգիստը, կահն ու դոյքը, սէրն ու գութը: Բայց անկէ յառաջ ողջակիզած էին իրենց եսերը՝ խմբուած մէկ կամքի, մէկ ծրագրի, մէկ դադափարականի, մէկ մարդու շուրջ: Չնաշխարհիկ տեսարան: Տոհմեր ու տներ, ազատօրեար ու շինական իրարու կը խառնեն իրենց սէրերն ու քէները, կրքերն ու իղձերը. կը կազմեն մէկ զանդուած՝ մէկ զրօշի տակ — ու կը նուիրեն: Գերազոյն նուիրում — վեր մարմնէ, տնէ, տոհմէ: Նուիրում վերասլաց թափով ու կրօնաշունչ խանդով: Նուիրում ի սէր կրօնի, հայրենիքի, ազգի ազատութեան:

Մարտիկներ դասակա՛ն հայրենասիրութեան եւ ազգասիրութեան: Անոնց համար չունէր դոյութիւն ո՛չ իրական ո՛չ գիտական խտիրը ազգի եւ հայրենիքի: Մէկ ազգի, մէկ հայրենիքի դուստրեր — կրկնապատիկ խոյանքով եւ սաստկութեամբ կը սիրէին, կը զոհուէին, կը նուիրուէին:

Մենք — ափսո՛ս — մի ենք ազգով, բայց ոչ հայրենիքով: Մենք ստիպուած ենք իբր հայրենիք ճանչնալ եւ սիրել երկիր մը, որ թերեւ թշնամի է այն հողին, զոր մեր եղբայրները իրեւ մայր հայրենիք կը ճանչնան ու կը սիրեն: Ուրեմն ան-

հնա՞ր է մեզ համար համերաշխ ազգասիրութիւն եւ հայրենա-
սիրութիւն :

Հակադրութիւնը պատրանք է : Խաղն է դարերու : Քմայքը
բիրտ ոյժի , որ զմեզ ցիրուցան է ըրած : Մեր ազգասիրու-
թիւնը պէտք է ազատ ըլլայ պատահական ու մասնական կաշ-
կանդումներէ , ու դրկախառնուի այն հայրենասիրութեան
հետ , որ զհայաստան կը ճանչնայ Մայր Հայրենիք Հայ ժողո-
վուրդի :

* * *

Ազգասիրութիւնը առաքինութիւն է եւ իբր այսպիսի
նման ուրիշ առաքինութիւններու միայն կորուլով , կամքով ու
նկարագրով կ'իրաւործուի :

Դիւրաւ կ'արտասանենք , կը մեկնենք զայն , բայց շատ
դժուարաւ կը դործադրենք անխարդախ ու զաղափարական
ազգասիրութիւնը : Եւ ճիշդ այն տարրը , որ ազգասիրութեան
կու տայ հմայք , դրաւշութիւն , նոյն այդ տարրն է խակական
դժուարութիւնը , խոչընդոտը :

Անձնուրաց , անձնազոհ նուիրում — ահա ազգասիրու-
թեան հոյակապ վսեմութիւնը , ու միաժամանակ՝ դատակ-
նիքը :

Դիւրին է ազգային նպատակներու համար լուծանքը նե-
տել : Զէ՞ որ մուրացկանին ալ նոյնը կ'ընենք : — Դիւրին է
ազգով դբաղիլ , քննադատել , խծբծել , առաջարկներ ընել :
Զէ՞ որ օտարն ու թշնամին ալ կը քննադատենք : — Դիւրին է
ազգային պաշտօններ վարել , պատասխանատու դիրքեր յանձն
առնուլ : — Զէ՞ որ կարկառուն դիրքն ինքնին խայծ է անձնա-
սիրութեան :

Անձնուրաց նուիրումը աւելին կը պահանջէ ազգասէրէն :
Փշոտ է անոր ճանապարհը : Հէզնական են անոր վրայ ուղ-
ղուած ակնարկները : Բայց ան կ'ընթանայ անսայթաք , բարձր
ի դուռն ջատագով կը կանգնի ազգին , չի դոհանար ո՛չ թոյլ
ողբով , ո՛չ կըքոտ անէծքներով : Ազգին մէջ տեսնել ուղածը՝
նախ ի՛ւր վրայ կը ցուցնէ : Ազգին վրայ խարանուածը՝ նախ
ի՛ւր վրայ կ'ուղղէ : — Եթէ կը տեսնէ վատասերումը երի-

տասարդ սերունդին , կը քննէ ինք դինքը՝ իւր մէջ ոչնչացնե-
լու համար վատասերումի մանրէները : — Մինչ ուրիշներ ան-
տարբեր են ազգին լեզուին ու անցեալին հանդէպ , ազգասէրը՝
իբրեւ նուիրական մասունք կը հաւաքէ ամէն ծանօթութիւն
ազգային փառքերու մասին : — Բայց անձնազոհ նուիրումը կը
փայլի բոցավառ , երբ կազ ու կռիւ , հեռ ու նախանձ իբր մա-
հարեր թոյներ մուտ դործեն ազգային մարմնէն ներս ու սղաո-
նան կաղմալուծել , սառեցնել , մահացնել : Ու ահա ազգա-
սէրը՝ որ կը լքէ իւր «մոքքը» , իւր եսը , իւր լաւադոյն կար-
ծած տեսութիւններն ու համոզումները՝ ի սէր միութեան ,
համերաշխութեան : Կը զոհէ ամէն բան , զի դիտէ , թէ երբ
ազգ մը միութիւն ունի ամենայն ինչ ունի : Առանց միութեան
եւ համերաշխութեան՝ ի զուր է խելքը , հարստութիւնը — եւ
կամ՝ բուն պատճառ է քայքայումի : Տկարներու միութիւնը
ոյժ է : Ուժեղներու երկպառակութիւնը՝ տկարութիւն : Ազ-
գասէրը կը զոհէ ամէն շահ ի սէր այդ միութեան :

Դժուա՛ր է այսպիսի ազգասիրութիւն : Բայց գեղեցիկ է :
Ի՞նչ չնաշխարհիկ նկարագիր — նկարագիրը ազգասիրին :
Անձնազոհ նուիրումի կրակով զտուած : Ոսկի՞ գերծ կղզկանքէ :
Զի դնահատուիր ժամանակակիցներէ , կը զնահատուիր ապա-
ղայ սերունդներէն : Դատափետումներու լեզի բաժակը ցմբուր
քամելով՝ նկարագիրը չի մեռնիր , այլ կ'անմահանայ : Ժամա-
նակակից դրուատիքը կը մեղկացնէ , կը ջլատէ : Ազգասէրին
էական դործն է՝ աւանդը փոխանցել յաջորդներուն : Զայդ
կը կատարէ ամուր ու պինդ նկարագրով :

* * *

Կան մարդիկ , որոնց զաղափարականն է ոգորիլ ազգի եւ
ազգասիրութեան դէմ :

Եթէ ըսէին . Ազգասիրութիւնը ցնորք է , զի անհնար է
ուրանալ զոհել իւր եսն ու շահերը — պիտի հասկնայի ու
ներէի :

Բայց կուրիլ ազգասիրութեան դէմ ու ազգը կոչել՝ թոյն
ու սերմ պատերազմներու — չարութիւն է կամ տղխութիւն :

Սէր ընտանիքի , սէր ազգի , սէր մարդկութեան — մարդ-

կային ընկերական սիրոյ եռաստիճան նուիրապետութիւնն է ,
ուր սէրերը զիրար չեն ժխտեր , արտաքսեր այլ կ'ենթադրեն ,
կ'ամբողջացնեն :

Ազգասէրը օտարատեաց չէ : Ազգասէրը բարեկամ չէ պա-
տերազմի , զի չի կրնար , չ'ուզեր տեսնել աւերումը իւր հայ-
րենիքին , անդաւակումն իւր եղբայրներուն : Միայն ստի-
պուած՝ կ'ընտրէ սուր ու մահ՝ պահելու համար ազատութիւն
ու պատիւ , պաշտպանելու համար հայրենիք ու կրօն :

* * *

Վերադառնանք Վարդանանց :

Որքա՛ն տարբերութիւն անոնց եւ մեր ժամանակին միջեւ :

Գոյութիւն չունի Քէշը : Գոյութիւն չունի դասական շուն-
չով մարդուած հայութիւն : Գոյութիւն չունի ամէն Հայու հա-
ւասարապէս ժպտող Հայրենիք մը — Մայր Հայաստան :

Եւ սակայն նմանութիւնը մեծ է : Անուննե՛րը փոխուած
են : Մնացած է հայադրութ ծրագիրը Քէշին — աւելի ընդ-
լայնուած : Մնացած է Հայութիւն մը — Հայաստանէ ներս ու
դուրս — կարեւիւր բազմախոց , չորս հովերուն ցիրուցան ,
բարձրով ու լեզուով իրարու օտար , բայց կապուած իրարու
արիւնով եւ ազգասիրութեամբ , հայրենասիրութեամբ :

Դասական չէ լեզուն : Դասական կրնայ ըլլալ հոգին : Ու
անհրաժեշտ է դասական հայրենասիրութիւնը Վարդանանց —
մանաւանդ այսօր :

Անոնց նման հարկ է որ ծառանանք բոլոր կարգի Քէշե-
րու դէմ ու զոհենք ամենայն ինչ ի սէր ազգային աւանդին :

Ձեռն ի ձեռն , միասիրտ , միաբան — անոնց նման :

Համեմատութեամբ այս էական նմանութեան՝ երկրորդա-
կան են տարբերութիւնները :

Անոնց ձեռքը՝ դէնք . մեր ձեռքը՝ դրիչ : Անոնք՝ բանա-
կախումբ . մենք՝ զպրոցախումբ : Անոնք՝ հայրենիքի մէջ .
մենք՝ հայրենիքէ դուրս : Անոնք՝ հայրենասիրութեամբ ազ-
գասէր . մենք՝ ազգասիրութեամբ հայրենասէր :

Բայց թէ՛ անոնք թէ՛ մենք՝ Հայ հայրենիքի եւ Հայ ժողո-
վուրդի համար :

Ե .

Հ. Մ. Բ. Մ.

ՈՁ ՄԻԱՅՆ ՄԱՐՄԻՆ

Հայ Մարմնակրթական Ընդհանուր Միութեան ծրագիր — կանոնադիրն է զազափարներու աղբիւրը: Հին գրքոյկ է. տպուած 1919ին: Գլխեմ թէ շատ բան փոխուած է: Բայց փոխուած է արտաքուստ, իսկ էականը, ներքինը՝ մնացած է անխախտ:

Գրքոյկին առաջին էջին վրայ կը կարդամ. «Հայ Մայրեր, վստահութեամբ մեզի յանձնեցէք Ձեր զաւակները: Ձանոնք սլտի վերադարձները Ձեզի՝ աւելի աղնիւ, աւելի հզօր, արի եւ գորովոտ:

Այս հրաւէրը ունի՞ արժէք նաեւ այսօր: Պէտք է ունենայ, եթէ հակառակ արտաքին, պատահական փոփոխութիւններու՝ ոչինչ փոխուած է Հ. Մ. Ը. Մ. ի էական ու զազափարական ծրագրէն:

* * *

Հ. Մ. Ը. Մ. ի անունը ինձ համար պատճառ է աղնիւ հպարտութեան, օրինաւոր պարծանքի: Անոր անուան հետ կ'երեւակայեմ խումբեր ու խմբակներ հայ պատանիներու առողջ մարմնով, կարմիր այտերով, կրակուբոց աչքերով, հազուադէպ ու կապուստով մը՝ որ հետի է զիրզ ու զեղի կեանք մը մատնանշելէ:

Բայց արդեօք — կը հարցնեմ ես ինձի — խարուսիկ չէ՞ երեւոյթը: Չէ՞ կարելի զուսպ շարքերով փառութիւն ծածկել եւ յուսախար ընել թէ՛ ծնողները եւ թէ՛ հայ ժողովուրդը: Դժբախտաբար կարելի է: Եթէ կառչիք Հ. Մ. Ը. Մ. ի անուն

կան կեանքի մակերեսին վրայ, որոնք վատաբարոյ, վատաբանց են խոր եւ էական հարցերու մէջ: Քաջ են ծովու ամենի ալիքներուն դէմ — բայց վատօրէն կ'ուրանան իրենց դործած յանցանքը, վատօրէն կը փախչին արժանի պատիժէն, վատօրէն կը դժգոհ իրենց խոստման ու խօսքին, վատօրէն կը մատնեն խիղճ ու պատիւ, վատօրէն կը ստեն:

Կը կրկնեմ. իմ դատաւորութիւնս չէ անարգել մարմին ու մարմնամարդ: Ես կ'ոգորիմ միակողմանիութեան դէմ. մարմինը մարդելու թեքելու՝ եւ հոգին անտեսելու դէմ: Կը պահանջեմ ներդաշնակ զարգացում, ուր հոգի եւ մարմին իրենց պատշաճ տեղն ունենան, ուր մարմնոյ ոյժին համընթաց՝ հոգին զօրանայ: — Ուստի կը հիանամ ձեր վրայ, եթէ այնպէս կարծրացնէք ձեր մարմինը, որ սառուցապատ գետի մէջ կարենաք լողալ, բայց հիացումս յափշտակութեան կը փոխուի, եթէ ունենաք կարծրադէմ արիութիւնը պաշտպան կանգնելու իրաւունքի եւ արդարութեան՝ մարդադէմ զաղաններէ չըջապատուած: — Յարգա՛նք ձեր մարդանքներուն, ձեր ճարպիկութեան ու բանդիտութեան, եթէ հրդեհի առթիւ կեանքեր վրկէք, բայց պաշտամունքով խառն սէ՛ր ձեզի, եթէ կատղած փոթորկած մարդկան մէջ խաղաղութիւն վերահաստատէք: — Սենեկա կը գրէր Լուկիլիոսի (80 նամակ). «Շատերը մարմինը կը մարդեն, բայց ոչ՝ հոգին... Եթէ կարելի է մարմինն այնպէս մարդել, որ դիմանայ թշնամիներու կիցերուն ու կռուիներուն, արեւու կիզիչ ճառագայթներուն, խոցող սրերու — ինչո՞ւ հնարաւոր պիտի չըլլայ մարդել հոգի ու միտք, սիրտ ու կամք այնպէս, որ անսասան մնայ բախտի հարուածներուն դէմ»:

Հոգեւոյ ու մտքի, սրտի եւ կամքի մարդանքով կը կերտուի նկարագիրը:

* * *

Նկարագիր չի նշանակեր բռնեցը մրճանման, ատամներ սուր ու սպիտակ, աչքեր կորովաբեր, մասններ ուռած: Նկարագիրը ոյժ է կենդրոնացած կուտակուած ամբարուած: Կամքի՝ եւ ոչ թէ մարմնոյ: Գեղեցիկ է Huxleyի սահմանը.

«Ուժեղ կա՛մք՝ փափուկ խղճի առաջնորդութեամբ»: — Յիշեցի՞ք արդեօք ձեր հրաւերը: Ի՞նչ կը խոստանաք ծնողաց երբ կ'ըսէք. «Ձեր որդիները պիտի վերադարձնենք ձեզի աւելի հզօր, արի եւ դորովոտ»: Ուրեմն ոչ միայն մարմին: Հզօր եւ արի — ահա ուժեղ կամքը: Ազնիւ ու դորովոտ — ահա փափուկ խիղճն ու սիրտը:

Հ. Մ. Ը. Մ. հրապարակաւ կը խոստանայ կազմել նկարագիր, ներքին արժէքը, իսկական մարդը:

Գիտեմ — ոչ միայն նկարագիր, այլ նաեւ միտք ու մասն: Այս երեքին ներդաշնակ զարգացումէն կը բխէ կատարեալ մարդը: — Տխեղծ էք, եթէ լոկ մասն ու միտք մշակէք, եւ անտեսէք արտաքսէք նկարագիրը: Ի՞նչ օգուտ փառակերտ նաւի մը բեկորներն ըլլալէ: Միայն միտքը չ'ազատեր զձեզ զաղաններ դերազանցելու ահռելի վտանգէն: Միայն մասնը չի պահեր զձեզ դասալքութեան եւ երդմնադանցութեան խաբարէն: Առանց նկարագրի՝ չկայ հարադատ Հ. Մ. Ը. Մ. զի առանց նկարագրի, միա՛յն մարմնով, անհնար է իրադրծել անոր վսեմ ծրագիրը:

Ծրագրին մաս կը կազմեն երդում մը նուիրական, դաւանանք մը բաղմաստիճան, կարգախօս մը վսեմ: Երեք ծանրակշիւ մասեր ծրագրին, որոնք նկարագիր կը պահանջեն, նկարագիր կը կազմեն, ու — նկարագրով կ'իրականանան:

Երգում մը սուրբ: Արտասանուած հանդիսապէս, պաշտօնական չըջապատով, ուղղուած Ամենատեսին, Ամենակալին, որ Պահապանն է արդարութեան, Աղբիւրը ճշմարտութեան: — Ձեր աննիւթական երդումը անխոցելի վահանի մը կը կարօտի: Նետերը, որոնք կը տեղան Աստուծոյ եւ հայրենիքի դէմ, ձեր երդումին դէմ տեղացող նետեր են: — Ինչո՞ւ դիմադրել, վահանափակել: Երկաթեայ կուրծքո՞ւ: Կաշնբուռն մասններո՞ւ: Բայց աննիւթական նետերը կրնան վկան դուրի միայն աննիւթական վահանով: Աստուծոյ եւ ազգին հաւատարմօրէն ծառայելու երդումը՝ կրնայ յարգուիլ միայն աննիւթական ուժովը նկարագրի — պողպատեայ կամքով ու փափուկ, պարտաճանաչ խղճով: Ապա թէ ոչ կը տապալիք իբր վատչուեր, իբր երդմնադրութ, զի չունեցաք ուժեղ

կամքը՝ ու լուցիք, ուր հարկ էր խօսիլ. խօսեցաք՝ ուր հարկ էր լուել. չարժեցաք՝ ուր հարկ էր կապարի նման անչարժ մնալ: Ծառայել Աստուծոյ եւ հայրենիքի՝ երբեմն խօսք մըն է, երբեմն լուութիւն մը. երբեմն շարժում մը եւ երբեմն՝ անշարժութիւն: — Զեր երդումը կը պահանջէ նկարագիր:

Դաւանանք մը բազմաստիճան: Կը պարտադրէ ոչ միայն քաղել անկոխ առապարներէ, մաղլել սեպ ու լերկ ժայռեր, բարձրանալ ամպածրար դադաթներ, մխուիլ անել բաւիղներ: Կը պարտադրէ նաեւ կոխել առապարներն ըմբոստութեան, ընդոտնել կրքերն անսանձ, մաղլել սեպ ժայռն անսասան հաւատարմութեան, վերանալ ամպածիր դադաթներն անձնադոհ աղգասիրութեան եւ հայրենասիրութեան, մխուիլ բաւիղներն ընկերականութեան: Դաւանանք մըն է, որ կը պարտադրէ քաղել բարոյականութեան նեղ ու քարքարուտ կածաններէն: — Մի՛ պարծիք թէ կոշտացած են ձեր ներքանները, քարանման են ձեր ջիւերը, թէ վարժ էք քնոյ եւ անքնութեան, ծարաւի եւ սովի, արեւու եւ հեղեղի, ձիւնի եւ բուքի — աւա՛ղ, մարմնոյ ի՛նչ հսկաներ ողորմելի գաճաճներ կը դառնան, երբ բարոյականութիւնը կը ցուցնէ իւր անողոք երեսը: — Երբ դաւանանքը կը պահանջէ ճշմարտութիւն, իսկ շահ կը չնչնէ ստախօսութիւն. երբ դաւանանքը կը հրամայէ հնազանդութիւն, իսկ ամբարտաւանութիւնը կը զոչէ ըմբոստութիւն. երբ դաւանանքը կը պատուիրէ հաւատարմութիւն, իսկ մոլութիւնները բազմամբոխ կ'աղաղակեն մատնութիւն — այս ահաւոր ժխորին ու փոթորիկին մէջ՝ անպէտ են բաղուկներդ, սրունքներդ, մասններդ: Պէտք է նկարագիր — ուժեղ կամք, փափուկ խիղճ պարտաճանաչ, ապա թէ ոչ կը զգետնիս չնչասպառ, կը զլորիս դարահոս, կը մատնես ամէն սրբութիւն եւ արժէք: — Զեր դաւանանքը կը պահանջէ նկարագիր:

Կարգախօս մը վսեմ: Հողի՛ն Միութեան: Զսպանակը արիական դործերու, ձեռնարկներու: Առաջին մասը կարգախօսին՝ Բարձրացիր: Զեմ նշմարեր դայն թաղիքէ գլխարկներու կամ կաշիէ գօտիներու վրայ: Բայց խորաքանդակ դրոշմուած է հողիներու մէջ: Ու նպատակը՝ չէ նիւթական, տեղական բարձրութիւն: Զի բաւեր ուրեմն ունենալ կարչնեղ

սրուններ, անմաշ կօշիկներ, անրեկ դաւադաններ: Կարգախօսը կը թելադրէ վեհօրէն՝ Բարձրացիր վեր սուտէն ու փուտէն. բարձրացիր վեր եսիդ կեղտոտ խորշերէն. թո՛ղ ստորնաքարչ խորհուրդները վրէժի, ատելութեան, նախանձի, ու բարձրացիր օդասուն կատարները ներումի, ընկերական սիրոյ, անեղբ բարութեան: Թող ժանտ մթնոլորտը անժուժկալութեան, անյատակ անդունդը ջլատող հաճոյքներու, ու ե՛լ բարձրացիր հեղասիւք սարերը ժուժկալութեան, ողջախոհութեան: Բարձրացի՛ր, բարձրացի՛ր: Բայց, թոյլ են մարմնոյ անդամները, ծնկերը կը կթոտին, գլուխը կը պտուտկի, արին կը թաւալի դետին: Այդ բարձրութեան կրնայ հասնիլ միայն ոսկրուտ, անվեհեր նկարագիրը: Նիւթական Արարատը կարող է ըլլալ բաժինը մարմնով ու նիւթով ուժեղին, իսկ Արարատը կրօնի ու բարոյականութեան, Արարատը հարազատ աղգասիրութեան եւ հայրենասիրութեան — այդ Արարատը բաժինն է նկարագրին, ուժեղ կամքին, փափուկ խղճին:

Սակայն, արինե՛ր, դարձուցէք ձեր աչքերը շուրջ բոլոր: Նայեցէք դէպի վար: Քանինե՛ր թանձր քուն մը նիրհեն՝ թմբած աղգանենդ, կրօնադաւ, անբարոյ թոյներէ: Մարմնով հաճմանդամներու, ժանտախտաւորներու կողքին՝ նշմարեցէք աւելի թշուառները կրօնով ու բարոյականով, աղգային ու մարդկային զգածումներէ սնանկները: Գետնամած են: Մեռելութիւն է անոնց վիճակը, յուսահատութեան խորափրտն է անոնց վերջակէտը: — Օ՛հ, արի՛դ, բարձրացա՛ր: Կերտուա՞ծ է մէջդ դուտ ու ձոյլ ոսկի նկարագիրը: Ուրեմն՝ դործի՛. Բարձրացո՛ւր: Սպաս դիր ընկերիդ ոյժերդ, լոյսերդ: Եղի՛ր ոտք՝ կաղին. ձեռք՝ խեղին. լոյս՝ կոյրին. յենարան՝ տկարներու. ապաւէն՝ հալածուածներու: Արի պաշտպան օրիորդներու եւ տիկիներու պատուոյն: Հոն՝ ուր դու կ'երեւաս, պէտք է լռեն խօսքերը պիղծ. պէտք է փարատի մառախուղը նենդութեան, դաւի, կեղծիքի. պէտք է պապանձին վենուսեան ու բալքոսեան լեզուներ: — Սակայն այս ամէնը կրնաս ու պէտք ես կատարել ոչ թէ բուռնցքով, աքացիով, այլ նկարագրիդ անդիմադրելի ուժով, որ կ'աղդէ, կը

ստիպէ, կ'ազնուացնէ, կը բարձրացնէ՝ առանց խոց ու վէրքի: — Ձեր կարգախօսը կը պահանջէ նկարագիր:

Երանի՛ բոլորս ստացած ըլլայինք նման ծրագրով զան-
գուած թրծուած նկարագիր: — Հայրենիքը պիտի չըլլար ան-
տէր: Ազգը պիտի չըլլար հէք ու չուառ: Մենք պիտի չըլ-
լայինք հայրենազուրկ, թափառական: Ոչ ոք պիտի կարենար
զմեզ հայրենիքէ աքսորել. ոչ ոք՝ Արարատը յափշտակել: Ձի
ուր որ զաղթէինք, ամենազառն աքսորալայրն անդամ՝ նկա-
րագրի իբր մաս՝ հոգւոյ մէջ պատսպար ամրաթաքուց՝ պիտի
կրէինք՝ Կրօնի ու Հայրենիքի անդին արժէքները:

Այսպէս կ'ըմբռնեմ Հ. Մ. Ը. Մ.:

ԲԱՐՁՐԱՑԻՐ, ԲԱՐՁՐԱՑՈՒՐ

Ձերն է վսեմ կարգախօսը, վեհ նշանաբանը:

Այդ է ձեր կեանքը — բարձրանալ: Այդ է ձեր կոչումը
— բարձրացնել:

Ձեր կեանքը — Ձեր կոչումը:

Բայց ո՞վ էք դուք: — Հայ Մարմնակրթական ընդհանուր
Միութիւն:

Այսչա՞փ միայն: Լոկ մարմնակրթութի՞ւն: Վսեմ խօսքը՝
լոկ տեղական վերե՞լք մատնանշելու համար: Ա՞յդ է ձեր
կեանքը: Ա՞յդ է ձեր կոչումը: Աշխարհագրական լեռ մը —
զաղափարակա՞ն: Լեռ մը բարձրանալ, ճամբայ յորդել, ջուր
դանել, խարոյկ վառել, ցից տնկել: Կ'արժէ՞ այդքան ոյժ
սպառել, գոչել, աղմկել, խանդավառել: — Չա՛րժեր: Ու
խանդավառութիւնը պիտի չըլլար ընդհանուր, պիտի չըլլար
տեւական, եթէ դուք սոսկ նիւթի ծառայէիք, նիւթ ըլլայիք:

Նիւթը դուրկ է զաղափարականէ: Իսկ դուք զաղափա-
րական մը ունիք — Արարատ, խորհրդանշանը Հայ ցեղին,
անոր հայրենիքին, դարաւոր պայքարներուն ու ձգտումնե-
րուն, անոր անսասան հաւատքին ու վերջնական յաղթու-
թեան: Այդ զաղափարականին լաւաւոյն ցուցանիչներ են Ձեր
մատները: Անոնք բարձրագոյն կը քարոզեն վեհութիւնը ձեր
կեանքին ու կոչման, փառաշուք խսկութիւնը Միութեան մը,
որ համեստութիւնն ունի ինք զինքը մարմնակրթական անուա-
նելու: Ձեր վեր ցցած մատները կը նշանակեն դաւանանք մը,
որ կը պարունակէ ոչ լոկ առողջապահական, այլ նաեւ աղ-
ջային ու բարոյական զաղափարական մը՝ արժանի Արարա-
տով խորհրդանշուելու: Այդպիսի զաղաթ մը բարձրանալու
համար՝ կ'արժէ որ ձգտէք մարմնոյ բոլոր մասններն ու հոգ-
ւոյ բոլոր ոյժերը: Կ'արժէ, որ Հայ ժողովուրդը դուրսդուրայ
ձեր վրայ ու հայ ամբողջ երիտասարդութիւնը խոնուի ձեր
չուրջ: Դուք ըլլաք համակ Հայ երիտասարդութիւնը: Ձի
ո՞ւր կրնայ հայ երիտասարդութիւնը ապրիլ վսեմաւոյն կեանք
մը: Ո՞ւր՝ իրաւորժեկ վեհաւոյն կոչում մը:

* * *

Կեանքը շարժում է : Ոչ՝ մեքենական, արտաբուստ եկող կորսուող շարժում, այլ ինքնարուխ, ներքնարուխ : Անով կը սնանի, կ'աճի, կը բաղմապատկուի անհատը : Անշարժութեամբ՝ մահը կը դառնայ բռնապետ իշխան :

Շարժում է նաեւ բարոյական կեանքը : Ու մարդու բարոյական կեանքը երկու ուղղութեամբ — իրարու հակընդդէմ — կրնայ շարժիլ : Դէպի վայրաքարշ մղումներովը՝ եսամոլութեան, ըմբոստութեան, զեղխութեան, ու դէպի վեր՝ երկնածիզ ոյժովն առաքինութեան, բարութեան ու ճշմարտութեան, անձնագոհութեան եւ արդարամտութեան : Ամէն մարդու մէջ զոյութիւն ունին այդ իրարամերժ մղումները՝ դէպի վսեմն ու դէպի գոհճիկը, դէպի կատար ու դէպի խորխարատ : Ամէն մարդու կուրծքին ներքեւ ծածկուած է ոճրագործ մը եւ դիւցաղն մը : Ու իւրաքանչիւր մարդու ազատակամ ընտրութենէն, վճիռէն կախուած է միոյն կամ միւսին յաղթանակը : Մին կամ միւսը — ոճրագործը կամ դիւցաղնը — պէտք է պարտուի, մեռնի, որպէս զի մին միայն իշխէ : Այդ կոիւր մղելու համար կ'ապրինք : Այդ կռուի մէջ յաղթանակ կանգնելու համար՝ կ'արժէ որ ապրինք :

Արդ երբ կը կարդամ Հայ Արիին դաւանանքը, հաճոյքով կը նկատեմ, որ ան վճռած է՝ ապրեցնել դիւցաղնը, խղղել ոճրագործը. բարձրանալ ամէն դնով, ու երբեք՝ զլորիլ :

Դաւանանքը կը բաղկանայ 12 կէտէ : Մէն մի կէտ կենսական նշանակութիւն ունի : Դիւցաղնին — որ պիտի յաղթէ ու ապրի — նկարագիրը կը կազմէ : Մէն մի կէտ՝ մահու հարուած է ոճրագործին հակոտնեայ ունակութիւններուն :

Տասներկու ոսկեղէն աստիճաններով վերելք մըն է դաւանանքը. հարուստ ներքին մաքառումներով : Յաջորդող ամէն աստիճան նոր զոհ մը, նոր ճիգ մը կը պահանջէ, նորանոր կնճիռներ կը բարդէ — ու հարթելու կը դրդէ :

Դժուար ու սեպ վերելք : Բայց Հայ Արին, կը աքնի, կը քրտնի, կ'ապրի ամէն օր, ամէն ժամ ու կը բարձրանայ : Այն ժամը որ չի նշանակեր բարձրացում՝ կրնայ առթիւ դահաւիրում : Բայց գաղափարական չողջոյն աստղը կը հրաւիրէ, կը քաշէ դէպի վեր : Թոյլ չի տար սահելու սայթաքե-

լու : Դաւանանքի կատարէն կը ժպտի կատարեալ մարդը — որուն պէտք է հասնի Արին ապրելով կեանք մը մաքուր զգածումի, խօսքի, գործի : Պէտք է բարձրանայ մինչեւ անվեհեր հաւատարմութիւն հանդէպ Աստուծոյ, հայրենիքի :

Երբ մարմնանայ ձեր մէջ հաւատարմութիւն Աստուծոյ եւ հայրենիքի, ձեր կեանքը կ'ըլլայ հասուն պտուղներով զարդարուած բարձրուղէ ծառ մը, կեանքը տիպար մարդուն, եւ տիպար՝ հարադատ, գտարիւն Հայուն :

Ինծի համար պատմական Հայը համանիչ է հաւատարմութեան : Այնչափ կը հեռանաք Հայութենէ, որչափ՝ հաւատարմութենէ : Ու եթէ լքէք հաւատարմութեան սկզբունքը — սկզբունքը նաեւ ձեր դաւանանքին — կը մեռնի ձեր մէջ թէ՛ Արին թէ՛ Հայը :

Հաւատարմութիւնն էր համագումարը Հայուն առաքինութիւններուն : Հաւատարմութիւն կրօնի եւ խղճի, հողի եւ ցեղի, ընտանիքի եւ զուակի, խօսքի ու գործի — ահա կարճ ի կարծոյ հայ առաքինութիւններու ցանկը, հայելին Հայ բարոյականին :

Կատարեալ մարդ էր հաւատարմութեամբ կուռ Հայը : Ու երբ Հ. Մ. Բ. Մ. Արիները կ'երգնուն հաւատարմութիւն Աստուծոյ, հայրենիքի, ընկերի, եւ իրենց կեանքին նպատակ կը դնեն՝ այդ երգումը գործադրել — ինչպէ՞ս չողջունեմ անոնց մէջ ոչ միայն Մարդը, այլ նաեւ Հայը :

Առաքինի, հաւատարիմ Հայը, տիպար Հայը մեր պատմութեան դիւցաղնական շրջաններուն, վտանդի մէջ է : Վտանդ՝ կորսուելու իրեն բարոյականի, նկարագրի տէր անհատ, եւ կորսուելու իր ցեղ մը որ հաւատարիմ եղած էր միշտ Աստուծոյ եւ հայրենիքի : Անոր վրայ կը բռնանան ստորնամէտ մղումները՝ հրահրուած օտարութեան ու տառապանքի աննպաստ ու բարոյալքիչ պայմաններէն : Հայ երիտասարդներու մէջ — որոնք ապրին յոյսն են, որոնց վրայ պիտի յենու ցեղին ապագան — ծաւալ կը գտնեն ու կը խորանան ցեղին խորթ մոլութիւններ : Կը խաթարուի կ'աղճատուի բնիկ նկարագիրը Հայուն : Ոչ տակաւ, այլ զգլխիչ արագութեամբ կ'անյայտանան հաւատարմութիւն, արդարութիւն, անձնա-

զոհ ազգասիրութիւն, ու անոնց տեղ կ'երեւան վատախտարակ սկզբունքներն ու հայեացքները Յսին, Նիւթին, Սուտին — երեք ամէնէն ահաւոր թշնամիները բարձրացումի: Մի՛ փնտռէք հոն այլեւս հաւատարմութիւն ո՛չ Աստուծոյ, ո՛չ Հայրենիքի, ո՛չ Ազգի: Այս նուիրական արժէքներուն, ընդունակ չեն անոնք՝ որոնք ամենայն ինչ օգտապաշտական կշիռքի վրայ կը դնեն: Չկայ անոնց մօտ գաղափարապաշտ, խանդ, հոգի: Տարրերը շարժող բարձրացող կեանքի: Այլ՝ միւս, ոսկի, երկաթ: Տարրեր մահուան: Ազգայի՛ն ճգնաժամ, հոգեվարք: Սողոսկող Հայեր, հողամած, գետնամած՝ փոխանակ նման նախնեաց թռչելու, սուբալու:

Ինչո՞ւ սակայն այս մոայլ պատկերը: Զի ան բնական հետեւութիւնն է հիմնական պահասի մը: Կը պակսի գաղափարականը, որ միշտ շողայ անոնց առջեւ եւ հրամայէ. Բարձրացի՛ր:

Դուք ունիք զայն: Կը լսէք այդ վսեմ հրամայականը: Անոր հետեւիլ է ձեր կեանքը: Ու այդ կեանքը մերձեցնել նաեւ ընկերին՝ պիտի ըլլայ ձեր կոչումը:

* * *

Բարձրացո՛ւր:

Ազգ մը իւր դաստիարակութեամբ կը փրկուի, իւր դաստիարակութեամբ կը կորսուի:

Գիտեմ, որ ընտանիք ու դպրոց ըլլալու են սրբանոցները դաստիարակութեան:

Բայց կը կատարե՞ն, կրնա՞ն կատարել անոնք իրենց պաշտօնը: Արտաշխարհի, միջավայրի ազդեցութիւնը աւելի ուժեղ է յաճախ: Ընտանիք ու դպրոց չեն կարող տղուն հետեւիլ ամէն տարիքի եւ ամէն տեղ: Շատերը կը լքեն դպրոցը ճիշդ այն հասակին, երբ ամէնէն աւելի կարօտ են ուղղութեւ, առաջնորդութեւ:

Դպրոցի եւ ընտանիքի քով ուրեմն՝ զործունեութեան ընդարձակ դաշտ մը բաց կը մնայ:

Անհրաժեշտ է կազմակերպութիւն մը, որ մասնաւորապէս այդ շրջանին նեցուկ ըլլայ պատանիներու: Զթողու որ

դպրոցի եւ ընտանիքի մէջ տրուած թոյլքը կասի: Արդելու գահավիթ ումը: Ամբապնդէ սկզբունքները: Տայ կեանքի փոթորիկներու դիմացող գաղափարականներ:

Հ. Մ. Ը. Մ. կրնայ խաղալ այդ դերը: Կրնայ դառնալ հրապարակային թումբ՝ վատասերումի եւ օտարացումի դէմ:

Ահա պատանի դպրոցականներ — շրջանաւարտ: Որքա՞ն դիւրաւ կրնան մոլորիլ, յաճախել ժամադրավայրեր՝ ուր նիւթական նետ օգին հետ՝ բարոյական ալ ապականած է: Դիւրաւ կ'ըլլան հետամուտ ժամանցի մը, որ ի վերջոյ իրենց պատիւն ու խիղճը պիտի արժէ: Զի արդիական սկզբունքէ եւ խղճէ զուրկ հանրութիւնը լայն լայն կը բանայ անոնց առջեւ ամէն դուռ ու ճամբայ դէպի ինքնամոռացում եւ հոգեւորանութիւն — անչափ անբան հաճոյքներով:

Արինե՛ր, յանուն ձեր կարգախօսին՝ դաւանանքով ու երգումով յանձնառու եղած էք այդ վտանգուածները դերձ պահել թոյնէ, տալ մաքուր օդ ու սնունդ, հայթայթել կազդուրիչ ժամանց, հոգեպարար ու մարմնակիրթ հաճոյքներ: Զեր գաղափարականը սիրելի ընծայեցէք անոնց՝ ձեր օրինակով: Առտնին ու հրապարակը, աշխատանոցի, զործատան ու դրասենեակի մէջ, ամէն տեղ ու ժամանակ՝ բարձրացուցէք մարդկային ու ազգային ազնիւ կրթութեան տարրներովը, որոնք ամփոփուած են ձեր դաւանանքին մէջ: Բարձրացուցէք, որպէս զի բարձրանան եւ իրենց կարգին՝ իրենք ալ կարողանան բարձրացնել:

Այսպէս պիտի ազդէք նոր սերունդին վրայ:

Ան պէտք է Հայ ըլլայ:

Հայ՝ սրտով ու նկարագրով: Հայ նաեւ լեզուով:

Պիտի հանդիպիք սովետներու, որոնք լեզուին կարեւորութիւն չեն տար, ու կը պարծին թէ սրտով Հայ են:

Այդպիսիներուն պիտի ըսէք. Սիրտդ չեմ տեսներ, թոյլ տուր որ լեզուդ հասկնամ: Հայ սրտիդ թող հայերէնն ըլլայ թարգման:

Լեզուն է ամենաուժեղ ազդակը ազգի պահպանման, ու ցայտուն յայտանիշը ինքնութեան: Առանց լեզուի՝ ազգէն

ոչինչ կը մնայ զգալի շօշափելի: Անթիւ օրինակներ կ'ապացուցանեն, որ լեզու եւ ազգային զգածում իրարու համընթաց են: Բացառութիւնները նաեւ այս կէտիս մէջ՝ օրէնքը կը հաստատեն: — Ու երբ այսօր պատանիներ — չլիշենք չափահասները — կա'մ յանցանքով կա'մ առանց յանցանքի ոչ միայն աղճատ հայերէն մը անգամ չեն արտասաներ, այլ անդիտակ են հայերէնի. երբ անոնց տղիտութիւնն այն աստիճանի կը թանձրանայ, որ հայ դրականութեան, մշակոյթի գոյութիւնն անոնց զարմանք կը պատճառէ — ի՞նչ կրնայ ըլլալ ապագան հայ ազգին: Տխուր հեռապատկեր: Աւելի ճիշդ՝ դառն իրականութիւն:

Յառա'ջ անցէք, Արինե'ր, ու կատարեցէք ձեր կոչումը բարձրացնելու: — Ի՞նչ կ'ըսէ ձեր դաւանանքը: Թիւ 7. «Սկառուր մաքուր հայերէն կը խօսի ամէն ատեն եւ ամէն տեղ»:

Կը նշմարէ՞ք բաղմութիւնը պատանիներու, օրիորդներու, որոնք մեծ մեծ շէնքերէ գէպի հրապարակ կը դիմեն: Լաւ դիտեցէք զանոնք խօսելէ յտաջ: Անոնց մօրթն ու աչքերը, մազն ու հասակը աւելի հասկանալի կերպով պիտի խօսին քան անոնց լեզուն: Խորթ հնչիւններ, օտարոտի շեշտեր: Բայց անոնք ձեր եղբայրներն ու քոյրերն են: Ձեզի կը կարօտին հայանալու համար — նաեւ լեզուով: Անոպայ դաշտ մը: Նետուեցէք, լծուեցէք դործի: Ձեր միութեամբ պաշարեցէք զանոնք: Թող հնչէ մայրական լեզուն: Լեզուն ըլլայ զօղը սրտերուն, մտքերուն, շահերուն: — Երգեցէք, ճառեցէք, վիճեցէք, կատակեցէք — հայերէն: Ու ձայներու ու բառերու բախումէն թո'ղ ցատկէ կայծը ու վառէ տոչորէ ամէն սիրտ: Հայ լեզուով բարձրացուցէ՛ք օտարութեամբ անդամալոյծ հայ ազգին դաւակները:

ԱՐԺԱՆԻ՞ Է ԱՊՐԵԼՈՒ

Արժէքները անմահ են: Ամէն մարդ անդիմադրելի մղումը կը զգայ արժէք մը ներկայացնելու, իրականացնելու: Անոր մէջ կը դտնէ կեանքին իմաստը, իւր գոհանակութիւնը, իրաւունքը ապրելու:

Արժէքներու նուիրապետութեան մէջ ոչ աննշան տեղ մը կը պատկանի նկարագրին: Մարդկային ճշմարիտ մշակոյթը պիտի չդեղեւի անոր ընծայել նոյն իսկ առաջին տեղը: Զի նկարագիրը կը բովանդակէ բարքով ու ճշմարիտով թրծուած ուշեղ անհատակութիւն. զազափարականի յարած եւ անդուլ դէպի վեր նկրտող անխտոր կամք. ինքնակացութիւն անկախութիւն՝ հանդէպ քմահաճոյքներու եւ կրքերու, դրսէն խուժող տպաւորութիւններու եւ հրապոյրներու. աներեք հաւատարմութիւն խղճի եւ սկզբունքներու: Ան կը լրացնէ յառաջադիմութեան եւ բարձրացումի ամէնէն անհրաժեշտ պայմանները՝ ներքին միութիւն ու կենդրոնացում, լուսաշող ոյժ: Հակադիրն է յեղեղուկին, դոեհեկին, մոլեկանին: Իբրեւ քաջարի զինուորը բարւոյ եւ ճշմարտի՝ ան իւր խորհուրդներէն ու դործերէն արտաքսած է սուտն ու նիւթը, յաղթած է վայրաքարչ սողոսկող Եսին:

Գիտութիւն, արուեստ եւ արհեստ կը նսեմանան նկարագրին քով: Միասին՝ մեծարժէք են: Առանձինն՝ փասաբեկար: «Մարդ կրնայ ըլլալ մեծ գիտնական, բայց բարւոյ մէջ յետադէմ չարագործ»։ Փեսաւոյցիի այս խօսքին փաստեր առատօրէն կ'ընձեռեն միտք ու փորձառութիւն:

Գեղեցիկ եւ օգտակար են բնական գիտութիւնները, բայց կը ճգմեն կը քայքայեն զմարդ, երբ ան չունի իւր մէջ հակաշիւթը՝ նկարագրի ոյժը: Կեանքի արտաքին պայմանները կը լաւանան, եւ հաճոյքները կը բաղմապատկուին ու դիւրամատոյց կը դառնան գիտութեամբ ու ճարտարարուեստով, բայց կը դիւրիննայ նաեւ վատասերումը: Այս իմաստով կը գրէ Louis de Broglie, մին մեծագոյն բնագէտներէն «գիտու-

Թեան մերձեցումները՝ ոչ ամենքը բարերար են, ու ստոյգ չէ, թէ անոր զարգացումը պիտի ապահովէ մարդկութեան իրական յառաջադիմութիւնը, զի տարակոյս չկայ՝ որ յառաջադիմութիւնը կախում ունի շատ աւելի մարդու հոգեկան ու բարոյական բարձրութենէն քան կեանքին նիւթական պայմաններէն (Matière et Lumière, Paris 1937, էջ IX): Զուրկ բարոյական նկարագրէ՝ մարդ քիմիական ծանօթութիւնները կը դործածէ սպաննելու: Եթէ նկարագրի ուժով մարդ իւր ներսը բնակող դադանը չէ սանձահարած, եթէ չէ իւրացուցած անձնազոհ ու անշահախնդիր մարդասիրութիւն, գիտութիւնները եւ ճարտարարուեստները՝ տեսականօրէն կը չինեն, կը բարձրացնեն, բայց դործնականօրէն կը քանդեն ու մահ կը սփռեն: «Լուկ իմացականութիւնը, կ'ըսէ Արիստոտէլ, առանց նկարագրի եւ բարոյական ոյժի՝ մէտ է ծայրայեղ վատասերումի»: Որուն համաձայն է Գէօթէի սոսկալի վճիռը՝ «Գաղանէ աւելի դադան է մարդ» եթէ ունի իմացականութիւն, բայց չունի նկարագրի ու բարեմէտ կամք:

Դանտէ՝ դժոխքին մէջ կը նկարագրէ տեղ մը լի հառաչներով, կրճտումներով ու վայերով, խաւարակուռ ու քստմնելի: Այն տեղը բնակարանն է աննկարագրի մարդկան, որոնք խաղալիքն են եղած միջավայրի, ժամանակի, իրենց կրքերուն. կամադուրկ խաղալիքը արտաշխարհի ազդեցութիւններուն, իրենց հիւանդալին քմայքներուն. յարաշարժ յարափոփոխ են նման տերեւի, երեք ու տատան նման եղէզի՝ բարւոյն եւ ճշմարտին ծառայելու, ցաւի տոկալու, եւ դժուարութիւններու դէմ — առանց մատնութեան ու դատալքութեան — պայքարելու մէջ: Աննկարագրի մարդը իւր մէջ կը կրէ դժոխքը ու կը զլորի դժոխք: Դժոխքի ծնունդ՝ դժոխք կը ստեղծէ: «Չկայ աւելի վատ նկարագրի՝ քան զուրկ ըլլալը նկարագրէ» (Լարրիէր):

* * *

Դէպի ո՞ւր կ'ընթանայ հայ երիտասարդութիւնը — երկր՞նքը մաքուր նկարագրի թէ՛ աննկարագրի դժոխքը: Անոր հոգեբանութիւնը կը խոստանա՞յ լաւ արդիւնք:

Հ. Մ. Ը. Մ. երիտասարդական կազմակերպութեան նուիրուած օրս թոյլ կու տայ նման հարց մը քրքրել:

Անհնար է հայ երիտասարդութենէ պահանջել միասնական նկարագիր ու հոգեբանութիւն: Տեղահանութիւն եւ աքսոր կասեցուցին ու արդիւնցին առողջ սերունդի մէջ բնականօրէն ու միասնական զարգացումը: Հոգեկան ու մարմնական տաղնապ ու տառապանք, զանազան երկիրներու ու ժողովուրդներու քաղաքակրթական իրարու աննման ազդեցութիւնները՝ աննպաստ պարադաներ են՝ միասնական նկարագրի կերտելու:

Բայց միասնական է հայ երիտասարդութեան ժխտական նկարագրի, յոռի հոգեբանութիւնը:

Բնիկ հայկեան, տոհմային նկարագրի մի՞ վնասէք հոն: Փոխ առնուած, չորս հովերէն՝ Արեւելքէն ու Արեւմուտքէն, նոր ու հին աշխարհներէ կցկցուած կարկտուած:

Օտարոտի, խորթ հոգեբանութիւն — տխուր հոգեբանութիւն: Համաշխարհային սերմեր ինկան հայ երիտասարդութեան մէջ — իսկ այն սերմերը՝ վատասերումի սերմեր էին ու դործեցին խոր աւեր հայ նկարագրին մէջ:

Երիտասարդ ըլլալ կը նշանակէր ըլլալ դեռատի, նորածիլ, կարօտ առաջնորդի, ղեկավարի: Կը նշանակէր: Բայց այսօր այդպէս չէ Ֆրանսայի՝ ու չգիտեմ ո՞ր երկիրներու մէջ, հետեւաբար նաեւ մեր մէջ: Երիտասարդութիւնը իրաւունք ունի անսահման ազատութեան, անկախութեան, մենաշնորհներու՝ յանուն երիտասարդութեան: Չկայ պէտք ուրիշ արժէքներու եւ արդիւնքներու: Ո՞վ կրնայ համարձակիլ երիտասարդները վարելու, ուղղելու: Չափահասնե՞րը: Ծնո՞ղները: Կը պակսի անոնց լոյս, ոյժ, դադափարական: Չառաժաններ են: Անատակ կեանքի եւ պայքարի: Երիտասարդն ինքնի՛ն կ'որոշէ իւր մտատիպարը, կրօն ու բարոյականը:

Ով որ չի համաձայնիր՝ թշնամի է:

Մահու կոխ ամէն հեղինակութեան դէմ որ կը յանդգնի չափ ու սահման որոշել երիտասարդներու իրաւունքներուն, հաճոյքներուն, սիրոյն եւ ատելութեան:

Այս կը կարդան ու կը լսեն, այս կը գրեն ու կը քարոզեն երիտասարդական շարքեր:

Թերեւս ծանօթ էք է. Գլեդէրի վէպին: Նշանաբանն է. «La guerre — ce sont nos parents.» Երիտասարդութիւնը կը կանգնի մարդկային ամենաբնական եւ ամենակարեւոր հեղինակութեան՝ ծնողաց դէմ: Կենսաբաղձ կենսայորդ երիտասարդներու չար ողին, մղձաւանջն են ծնողք: Անոնց հեղինակութիւնը սուտի վրայ է հիմնուած: Ձէ թէ սէր՝ այլ ատելութիւն բունած է ծնողաց սրտին մէջ: Իսկ սէրը. կը վերապահեն իրենց: Նախանձամբ կեղծաւորներու խմբակցութիւն մըն են չափահասներն ու ծնողները: Կարող անդամ չեն հասկնալու երիտասարդի սիրտը. կարօտը, տենչը: Երիտասարդը իրաւադուրկ է, միայնակ, թշուառ, հալածուած: Ու բռնաւորները, դահիճներն են՝ ծնողք ու դատարարակ կոչուածները: Ճշմարիտ, առողջ երիտասարդին կարգախօսը պէտք է ըլլայ՝ փշրել շղթաները ամէն դժով ու տիրանալ անսանձ ազատութեան: Ազատութիւն մահու եւ կենաց, կրքի ու մոլութեան, խօսքի ու գործի, վայելքի եւ հաճոյքի, համայնավարական ազատութիւն՝ սեռական սիրոյ: Այս է երիտասարդին կրօնն ու բարոյականը, փառքն ու պատիւը: Զահարութիւնն՝ աննմտութիւն է. հնազանդութիւնը՝ ստրկամտութիւն. հայրենիք ու ազգ՝ արհամարհոտ ժպիտ շարժող սին բառեր: — Ձեզ կը թողում երեւակայել տեսարանները՝ որոնք կը ձեւանան տներէ, դպրոցներէ, համալսարաններէ ներս՝ ընդ մէջ տղոց եւ ծնողաց, աշակերտներու եւ ուսուցիչներու:

Չկարծէք թէ այդ երիտասարդները կոպիտ լեռնցիներ են: Քաւ լիցի: Բարեկիրթ, քաղցրալեզու, նրբաձեւ, ազնիւ: Գիտեն սահիլ ու պարել: Լողալ ու թռչիլ: Երգել ու ճառել: Թւին ամբողջ փայլը արդիական քաղաքակրթութեան: Բայց չունին համեզ, հասուն նկարագիր. չունին արժէք տեսական: Տհաս պտուղներ են առ առաւելն, որոնք եթէ հասուննային պիտի ստանային թոյր ու բոյր, համ ու հիւթ: Բայց պիտի չհասուննան, զի թշնամի են բարոյականի ու կրօնի ջերմիկ ճառագայթներուն:

* * *

Եթէ հարցնէք փրկութեան ճանապարհը — աչքերս կ'ուղտուին Հ. Մ. Բ. Միութեան: Միակը չէ ան, որ կրնայ ու պէտք է կուռի օտարութենէ ներածուած որոմին դէմ: Կան ուրիշ հաստատութիւններ եւս: Բայց ոչ նոյնքան յարմար եւ ազդու որքան Հ. Մ. Բ. Մ.:

Կ'ենթադրեմ Հ. Մ. Բ. Մ. մը՝ կատարելագոյն հաւատարիմ իւր կոչման ու դաւանանքին, իւր երգման ու կարգախօսին: Ան ունի ամէնէն արդիական եւ երիտասարդական հոգւոյն պատշաճ, աւելի ճիշդ՝ այն հոգիէն իսկ բխող միջոցներ՝ երիտասարդներու քայլերն ուղղելու դէպի բարձունքը իսկական նկարագրի: — Երիտասարդին ոչ մի կարիքը անտեսուած է արիական դատարարակութեան մէջ: Մարմին ու հոգի, կամք ու միտք, սիրտ ու խիղճ ներդաշնակօրէն, ձեռն ի ձեռն կը զարդացուին: Կրօն ու բարոյական առաջին, էական տեղը կը բռնեն իբրեւ զերազոյն արժէքներ. եւ ապա կը յաջորդին արժէքներու սանդուղի միւս աստիճանները. ազգ ու հայրենիք, ընտանիք ու ընկեր: Հեղինակութեան միակ փրկաւէտ ու բարեբար զաղափարը՝ իւր բոլոր բարեմասնութիւններով կը փոխուի իրական կեանքի: Գայլիկներու եւ արինքի ու կը ներարկուի «պատկառանք» հանդէպ Մեծերու, պատկառանք հանդէպ ընկերին իրաւունքներուն, պատկառանք հանդէպ մարմնոյ եւ հոգւոյ, Աստուծոյ եւ ոեւէ կարգի կրօնական ու աշխարհիկ պետերու: Պատկառանքն առանձին կրնայ հիմ ծառայել զաղափարական նկարագրի: — Ճշդեւ յետոյ երիտասարդներու դիրքը — հնազանդութիւն ու պատկառանք — հանդէպ հեղինակութեան, որքա՞ն դիւրաւ Հ. Մ. Բ. Մ. կրնայ անոնց տեղը որոշել մարդկութեան մէջ, անոնց կեանքը կապել ընկերութեան կեանքին, որքան դիւրաւ կ'ազատէ երիտասարդները ներքին փոթորիկներէ: Ուժեղ միասնակութիւն մը ձեռք կ'առնու անոնց հոգին ու մարմինը, կը չքացնէ անհաշտութիւնը զգայականութեան եւ հոգւոյ ու հեղինակութեան սկզբունքը կը հաստատէ նաեւ անհատին մէջ: Այս մէկը զործով արդէն անմահ արդիւնք կը վաստկի հանդէպ երիտասարդութեան: Ձի հպատակեցնել մարմինը հոգ-

ւոյ, սրտին տենչերը՝ կրօնով ու բարոյականով պայծառ մտքին, ազատութիւնը՝ բանականութեան — ի՞նչ կը նշանակէ այս, եթէ ոչ՝ ամբողջ մարդը կրթել ու զաղափարական նկարագրով օժտել: Ամուր ու ներկուռ նկարագիր: Առանց ներքին պառակտումներու ու քայքայումներու: Առանց հոգեբանական «ճեղքերու»:

Հ. Մ. Ը. Մ. կը կրթէ, կը կերտէ — անաղմուկ, անչշուկ: Ամենապարզ ու դործնական միջոցներով: Կեանք ու դործ, բնութիւն ու ճարպիկութիւն, խաղ ու վաղք են միջոցները: Արձակ ասպարէզ կու տայ պատանիներուն՝ ցուցնելու որ անարժէք չեն ու կը մղէ բարձրագոյն արժէքներու: Յազուրդ կը դտնէ լիուլի, մա՛ւաւանդ մրցումներով, մարդկային տարբային եւ անդիմադրելի ձգտումը՝ արժէք մը մարմնացնելու:

Զկայ հոն թմբրութիւն, ընդարմացում: Խանդ ու եռանդ չեն սպանուիր: Կը սրուին, կը հրահրուին: Արտաքին յորդ ու զեղուն կեանքը չի խափաներ ներքինը: Մասններու ոյժը՝ սերտ աղերսի մէջ է կամքի ոյժին հետ, որ բարւոյն, միայն բարւոյն ի սպաս կը դրուի: Ու բարւոյն հետամուտը՝ ի հարկ է ունի ներքին, անհատական կեանք, խոր ու հիւթալից:

Այսպէս մարդուածները՝ ամենալաւ ճանապարհի վրայ են հասնելու ճշմարիտ նկարագրի: Այսպիսիներու կը սպասեն ընտանիք ու հայրենիք, պետութիւն ու մարդկութիւն: Զի կարելի՞ է աւելի գործովոտ զաւակներ նուիրել ընտանիքներու, աւելի արի պաշտպաններ՝ հայրենիքի, աւելի հաւատարիմ քաղաքացիներ՝ պետութեան, եւ աւելի արդիւնաւոր անդամներ՝ մարդկութեան, քան Արինները՝ որոնց վրայ Հ. Մ. Ը. Մ. իւր դրոշմն է դրած:

Անոնք պիտի չծերանան ժամանակէ յառաջ՝ ինչպէս ուրիշ մեղկ ու պղերդ երիտասարդներ: Իսկ երբ ծերանան՝ իրենց երիտասարդական ոյժը — չափահասութեան համեղ պտուղներ տալէ վերջ — պիտի պայծառափոխուի ու փայլի իբրեւ հասուն իմաստութիւն:

Հ. Մ. Ը. Մ. կրնայ դայս:

Ու եթէ ուղէ — արժանի՛ է ապրելու:

Զ.

ՄԽԻԹԱՐ ՍԵԲԱՍՏԱՅԻ

ԾՆ. 7 ՓԵՏՐ. 1676 — † 27 ԱՊՐԻԼ 1749

ԴՐՕՇԻՆ *

Աշխարհաճայեացքի, գաղափարի խորհրդանշան է դրօշը:
Ազգեր ու պետութիւններ, նոյն իսկ ընտանիքներ ունին
իրենց դրօշը, եթէ ունին իրենց գաղափարականն ու աշխարհ-
աճայեացքը:

Կարելի⁶ է միթէ, որ զուրկ մնան դրօշէ կրթական հաս-
տատութիւններ, ուր գաղափարականներ կը հասունան, եւ
ուր՝ եթէ չեն կերտուիր դարակազմիկ աշխարհաճայեացքներ,
դոնէ կերտուածները կը փոխանցուին սերունդէ սերունդ:

Մխիթարեան վարժարանն ունի իւր դրօշը:

Ան կը խորհրդանշէ Մխիթարեան գաղափարականը, դաս-
տիարակչական հայեացքը:

Նորաստեղծ չէ հայեացքը: Հնաւանդ է: Յաղթական
դուրս եկած է կռիւներէ: Իւր մէջ կը կրէ դրաւականը ան-
դրադոյն յաղթութիւններու, որոնք մեղի, Հայուն, պիտի
պարտադրուին:

Զի երբեմն կը պարտադրուին նաեւ յաղթութիւններ...

* * *

Աշխարհաճայեացքը ճիշդն է մարդկային մտքին — ճիշդ մը
որուն սաստկութեան ու թափին ներքեւ կեանքեր կը խամրին
— հաստատելու կամուրջ՝ հակոտնեայ երեւոյթներու, ճշմար-
տութիւններու, իրականութիւններու միջեւ: Կամուրջ ու
ներքին միասնական զօղ՝ իրարամարտ տարրներու:

* Մխիթ. վարժարանի մը դրօշը, որուն վրայ կը տեսնուին Արարատ,
Մխիթար Արքայ, Արծիւ մը, Առիւծ մը, անկիւնագիր չորս բառ՝ Կրօն, Գի-
տութիւն, Ազգ. Հայրենիք, ու եռագոյն ժապաւէններ:

իրբեւ հնամաշ, ինչպէս լքուած է գաղափարը երկրի անշար-
ժութեան:

Կրնա՞յ գալ, եթէ անհետին հայրենիքներն ու ժողովուրդ-
ները: Ու կ'անհետին ժողովուրդները, հայրենիքները՝ երբ
երկիրը հարթանայ, լայնութիւն ու երկարութիւն չքանան.
երբ մարդիկ միանուազ ու համաչափ ունենան ամառ ու
ձմեռ, սառնամանիք ու դալարիք: — Իսկ մինչեւ այն՝ կ'արժէ
պատուէրը մտքի եւ բարոյականութեան. Սիրէ հայրենիքդ.
Սիրէ ժողովուրդդ:

Տեսէ՞ք ուրեմն զիրկընդխառն՝ ազգ ու հայրենիքը, կրօն
ու զիտութիւն: Կամուրջ՝ աջէն ձախ ու վերէն վար:

* * *

Դրօշի գաղափարականին հեղինակն է Մխիթար Սեբաս-
տացի, ինքնին կենդանի դրօշ ու կոթնդ:

Կրօնի խոնարհ պաշտօնեան էր ան, անձնատուր այն գա-
ղափարականներուն, որոնք միայն կրօնի սեպհական են ու
մազնէսի նման կը քաշեն մարդկային սիրտը: Կրօնի նուիրած
էր ան իւր մանկութիւնն ու երիտասարդութիւնը, իւր չափա-
հաս առնականութիւնն եւ ալեգարդ ծերութիւնը: Անոր մօտ
կրօնասիրութիւնը դիմակ չէր: Անձնագոհ կրօնասիրութիւնը
չէ կարող կեղծիք ըլլալ: Խորքէն կը բխէ ու բացարձակին հետ
իրական կապ կը հաստատէ՝ զմարդիկ օրհնելու եւ երջան-
կացնելու համար: Հարազատ կրօնասիրութեան, աստուած-
պաշտութեան փորձաքարն է անձնանուէր ընկերասիրութիւնը:
Այդ փորձաքարին վրայ՝ Մխիթար կը յայտնուի իբր գուտ
ոսկի:

Մխիթարայ անձը պիտի չըլլար դրաւիչ, առինքնող, ա-
նոր կրօնը պիտի չըլլար ճշմարիտ, եթէ ան ըլլար թշնամի
զիտութեան: Բայց Մխիթար չէ ծառայած խաւարի: Ան ջահ
էր պայծառ, լուսասփիւռ:

Բաւ է յիշել, որ հեղինակ է ոչ միայն քրիստոնէականի
այլ նաեւ քերականութեան. ոչ միայն Ս. Գրոց մեկնութիւն-
ներու, այլ նաեւ Հայերէն բառագրքերու: Հարկ չկայ դրա-

յուցակի: Մխիթար զիտութեան լոյսին ծառայեց — աչքի
լոյսին գնով:

Իբրեւ պաշտօնեայ թէ՛ կրօնի թէ՛ զիտութեան՝ Մխիթար
ապրեցաւ ու գործեց ազգին ու հայրենիքին համար: Նոյն իսկ
օտարութեան մէջ: Հակառակ օտարութեան բոլոր հրապոյր-
ներուն:

Չպակսեցան փորձեր՝ զինքը հեռացնելու ազգէն: Փայ-
լուն հեռապատկերներ օտարին մօտ: Լայն ասպարէզ գործի՝
վայել իւր մտաւոր ու բարոյական ձիրքերուն: Կատարեալապէս
պիտի դնահատուէր ու վարձատրուէր...:

Բայց Մխիթար չհրապուրուեցաւ: Չօտարացաւ: Մնաց
հաւատարիմ ազգին, խոնարհ ու տառապած ժողովուրդին:

Թերեւս տիտղոս մը աւելի ունենար օտարներու մօտ:
Բայց տիտղոս մը — ուրիշ ոչինչ: — Իսկ ազգը՝ նախ հալա-
ծեց զինքը, բայց ապա նուիրեց իւր սիրտն ու սէրը:

Մխիթար՝ այն բոլբոք հայրենասէրը՝ թողուց, ստիպուե-
ցաւ թողուլ հայրենի հողը: Ապրեցաւ պանդուխտ, մեռաւ
նժդեհ, ինչպէս բիւրաւորներ իւր ժողովուրդին: Սակայն
երբեք, երբեք չմոռցաւ ինչ որ իւրն էր, եւ որուն ինքը կը
պատկանէր — հայրենիք ու հայ ժողովուրդ: Հայրենիքի Սրտին
վրայ հանդէպուցած էր իւր գլուխը եւ անոր հետ համադարկ
կը դրոփէր իւր սիրտը: Հայրենիքի համար էին իւր ձեռնարկ-
ները — վանք, վարժարան, տպարան — հայրենիքի համար
էին իւր աշակերտները: Հայրենիքի եւ հայ ժողովուրդին հա-
մար գրեց ու գործեց, աղօթեց ու քարոզեց:

Դիւցազնական՝ բայց քաղցր է հայրենիքի համար մեռնիլ
— ըսած են հիները — պատերազմի դաշտի վրայ՝ իբրեւ պա-
տուար թշնամեաց դէմ:

Աւելի՛ դիւցազնական՝ զի դառն է՝ ապրիլ հայրենիքի հա-
մար — մեռնիլ հայրենիքէ հեռու:

Մխիթար ապրեցաւ հայրենիքէ հեռու՝ հայրենիքի հա-
մար: Ու կ'ապրի տակաւին: Պիտի ապրի անվերջ:

* * *

Իսկ դու Դրօ՛շդ Մխիթարեան ծփա՛, ծածանէ՛ ու խմբէ՛
չուրջդ հայորդիներ: Յիշեցուր անոնց արժէքները դադափա-
րական: Յիշեցուր փառքերը, որոնք անցած են, բայց կրնան
վերադառնալ, դի չեն մեռնիր:

Յարգա՛նք՝ ոչ թէ նիւթին՝ որմէ կազմուած ես, այլ գա-
ղափարին՝ զոր կը խորհրդանշես:

Մենք պիտի անցնինք, իսկ դու պիտի մնաս:

Բայց պիտի չմնաս անփոփոխ: Ձեմ ուղեր որ մնաս ան-
փոփոխ:

Թող հողովին տարիները ու շրջեն զքեզ ցխոր ծերութիւն:
Ալեգարդ ալեծածան դառնաս — դրօ՛շդ նուիրական:

Ու երբ փոխուին ժամանակները. երբ աշխարհի անիւը
դառնայ. այն անիւը՝ որով ժողովուրդներ կը գահավիժին,
ժողովուրդներ կը բարձրանան — լաւ ուշ դիր, դրօ՛շ — երբ
քու Արծիւդ թեւերը թափ տայ ու քու Առիւծդ մոնչէ՛, հե-
ռուէ՛ն, չատ հեռուէն — ժամանակն է, դրօշդ իմ նուիրա-
կան, դնա՛ հեռացիր: Հեռացիր — ու մօտեցիր: Եւ ալեգարդ
զլուխդ հանդէցուր Վեհին ստորոտը:

Մոխրացիր փոշիացիր հոն: Ու Արարատիդ հողին խառ-
նուին փոշիներդ:

Այդ ըլլայ վարձքդ:

300

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0539316

